

HUGO ANGERVAKS

KELK

SOO

PEAL

HUGO ANGERVAKS

**kelk
soo
peal**

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» • TALLINN 1969

E
A65

Kunstiliselt kujundanud M. Üksine

2 ~~A~~

Tartu Riikliku Ülikooll
Raamatukogu

~~428860~~

184644

Esimene peatükk

Sanitarid tõstsid Einari voodisse, mis asus akna all. Niisiis, kogu asjal on ometi ükskord lõpp, käis mingi vormitu ja palavikuline mõttevirvendus läbi Einari teadvuse, mis oli kuskil une ja ilmsioleku vahemaal.

Hoop oli ootamatult tugev. Ta pea rapsatas valusasti vastu rindkeret, kusagil praksatas midagi. Kui ta püüdis maast tõusta, tundis vasakus jalas teravat valu, mis puuris läbi selgroo ja pani Einari oigama. Ta mõistis, et siit paigast enam ei tõuse... Einar sulges silmad ja hakkas surma ootama, sest ta oli kindel, et luudkondid on lõmastatud, selgroog murdunud...

Ainult hetkeks oli ta teadvuse kaotanud ja nimelt siis, kui prantsatas vastu maad.

Kui Einar teadvusele tuli, askeldasid ta ümber inimesed valgetes kitlites. Elsa on kiirabi välja kutsunud, mõtles ta loiult. Nagu läbi udu nägi ta nutvat kuju. See oli vist Elsa. Aga see võis ka viirastus olla. Kõik, mis sündis viimastel päevadel, oli viirastuslik ning pidi kuidagi ometi lõppema.

Ja nüüd ongi siis kõik lõppenud. Kõik, kõik...

«Haige, võtke kraadiklaas!»

Jah, muidugi, see on õde. Kuid pingutustele vaatamata käsi ei tõusnud. Õde pistis kraadiklaasi Einari kaenla alla ja tippis kohe teise haige juurde.

«On sul nüüd parem?»

Kes seda küsib? Õde läks ju teise haige juurde. Einar avas silmad ja nägi Elsat, kes siinsamas voodi ees istus. Kunas ta tuli, seda Einar ei näinud. Ta püüab silmi lahti hoida, kuid see on hirmus raske, sest mingi seesmine surve vajutab laud kinni. Rasked valuhood pahemas puusas, mis selgroogu mööda peaaajuni hoovavad, ei lase Einaril hetkekski Elsat rahulikult vaadelda.

Kuid ületades valu ja surudes alla kusagilt tõusvat iiveldust, surub ta läbi hammaste:

«Jah, nüüd on mul juba parem!»

Ent samal hetkel tabab teda raske oksendushoog. Kui sanitar, kes kohale ruttas, haige rinnaesise oli korda seadnud, ütles Einar Elsale:

«Vaata, nüüd on mul tõesti parem.»

Ja tal oli praegu tõepoolest hoopis parem.

Elsa oli Einari voodi ees umbes pool tundi istunud, kui tuli õde ja palus teda palatist lahkuda. Oli varajane hommikutund ja haiged veel magasid. Kuid paljud olid siiski üleval, sest Einari sissetoomine oli nad äratanud.

Elsa kummardas Einari palavikust punase näo kohale, suudles teda otsmikule ja ütles:

«Ma pean nüüd minema. Aga pärast tulen ma kindlasti. Head aega!»

«Head aega!» vastas Einar nagu poolunes. «Tule, jah, tule, aga enne kohut ... tingimata ...»

«Hea küll, tulen tingimata. Ja enne ... kohut ...» vastas Elsa ja läks taskurätti silmile surudes uksest välja. Haige vaatas talle järele ja pomises veel midagi, millest keegi aru ei saanud. Ta sonis kõrge palaviku käes.

Valveõde võttis kraadiklaasi — 39,8. Õde vaatas murelikult haigele näkku ja kutsus kohale valvearsti, sest tööpäev polnud veel alanud. Doktor Soonvald, hallide juustega naine, kuulas Einari südant ja hingamist, tõstis üles silmalau ja ütles:

«Süda peab vastu. Kutsume kokku konsiiliumi, siis otsustame, mida teha.»

* * *

Tuli aeg, kui Einar võis jälle normaalsemalt mõtelda. Ta aju oli taas suuteline möödunud analüüsima. Pikad ja igavad tunnid, üksluised päevad ja tüütavalt rasked kuud seisid tema ees ja ta mõtles neile õudusega. Võib-olla tuleb kogu eluaeg voodis olla? Einar liigutas varbaid. Ei, halvatust ei ole, isegi kipsis liikusid varbad vabalt. Sellest hakkas tal kohe hulga kergem.

Aegamööda hakkas Einar analüüsima oma minevikku. Ja imelik, nüüd oskas ta paljutki näha selge-

mini, oskas põhjusi eraldada järeldustest, põhiküsimusi kõrvalistest asjaoludest. Minevik tuli tagasi, hakkas ta ümber elama. Ta hakkas nägema inimesi, kes olid temast kaugel, kuid ühtlasi ka väga lähedal, tema elu ja õnnetuste igas koes.

Tumedad silmad, kitsas kiskjanina ja sinised habemetüükad lõua otsas ja põskedel. Tugevalt esilekerkiv lõug. Uuh, kui vastik nägu! Kes see võis olla? Muidugi on see Leopold Kaiser, direktori asetäitja. Tema kõrvale kerkib kombinaadi direktori Juhan Kõdra kuju. Paks lihamägi. Kõrvuni suu täis kuldhambaid. See ei olnud niisugune sünge ja kiskjaliku välimusega nagu Leopold Kaiser. Ei, see oli rahvamees. Kui ta sai kokku artelli töötajaga, surus kätt, patsutas isalikult õlale ja küsis:

«Kuidas käbarad käivad?»

Leopold Kaiser oli aristokraat ja teda töölistes pelgasid. Juhan Kõder selle vastu ei pörganud tagasi töölistega viina viskamast, kui selleks oli vajadus.

Ega see väga ammu olnudki, kui Einar kutsuti kombinaadi direktori juurde.

Juhan Kõder koputas talle õlale.

«Mis? Jõumees? Oh-hoo! Missugused õlad ja käsi-varred!»

Einar oli sõnakuulelik. Ei vaielnud vastu käsivarre mõõtmisele ega õlale patsutamisele. Istuti.

«Kuula mind hästi, jõumees! Annan sulle ühe tähtsa ülesande, mille pead täpisealt täitma. Oled nõus?»

Muidugi on Einar nõus, sest mis võib tal olla ülesande vastu, mille annab kombinaadi direktor ise? Kindlasti on see mingi tähtis ja vastutusrikas töö, millega ainult tema, Einar, toime tuleb.

Aga enne, kui töö kätte anti, aeti juttu, sest Kõdral oli niisugune komme.

«Napsi võtad?»

Einar muigas:

«Noh, vahel saab ka väikselte tehtud.»

«So-oh, seda ma arvasin.»

Kõder avas seinakapi ja võttis sealt konjakipudeli. See tuli Einarile ootamatult. Ta võttis klaasi veidi kohmetult vastu.

«Tüdrukuid on? Ja palju?»

Einar ei osanud sellele vastata.

«Ära varja! Küllap tean. Sinusugune mees, ja ei ole tüdrukuid! Iga sõrme jaoks viis tükki. Kui olin sinuvanune, ei mina neile armu andnud!»

Võeti paar pitsi. Äkki pilgutas Kõder silma. Suu tõmbus naerule, paljastades hõredad hambad.

«Kuule, Reeding, sul näib selle Kaiseri Martaga asjad sedamoodi olevat?»

Einar punastas ja vaatas maha.

«Einoh... ega tüdrukul viga pole... Võid äragi kosida, see sinu oma asi. Kuid armu ei maksa anda, ei maksa...»

Ja Juhan Kõder laskis sõrmedega toreda klõpsu õhku. Ukse taga kolistati. Einar kohkus ja vaatas konjakipudelile.

Kõder naeris ja patsutas Einarile õlale.

«See, kallid jõumees, kuulub meie töö juurde...»

Sisse astus sekretär ja ütles, et brigadir Vasar tahab jutule.

«Las astub sisse!»

Ja kui Vasar tuli, sai ka tema pitsi. Siis anti ülesanne: mõlemad brigadirid mingi homsest päevast uuele, ajutisele, kuid väga tähtsale objektile.

Kõdra suvilat Meriväljal ehitati sel suvel ligi kolm kuud ja kogu selle aja jooksul said mõlemad brigaadid kombinaadi raamatupidamisest korralikult palka. Ametlikel dokumentidel oli objektiks märgitud 23. keskkooli isoleerimistööd. Koolimajas alustatigi tööd otsekohe pärast suvila lõpetamist. Töö kestis veidi üle viie nädala, seega kokku neli kuud, nagu oligi märgitud keskkooliga sõlmitud lepingus.

Nüüd tagantjärele on see kõik selge. Nii selge, et Einar rebiks siinsamas kipsi jalalt, mähised kerelt ja läheks... Läheks? Kuhu? Ja mida ta siis teeks? Pole kusagile minna ja pole ka midagi teha. Kõik on hilja. Maailmas on ju nii, et kõik asjad on alati seotud ajaga. Kes ei taha seda arvestada, see satub paratamatult kuulsa hidalgo Don Quijote ossa... Kes seda ütles? Ei tea, võib-olla mitte keegi.

Küllap ta juba siis oli teadlik, et kombinaadi juhtkonna teod polnud kõige puhtamad. Kas ei paistnud

Kõdra suvila ehitamine isegi pimedale ebaausa mahhinatsioonina? Paistis, muidugi paistis. Ta oleks pidanud vastu astuma, kuid... See «kuid» on alati jäänud takistuseks Einari teel. Kas ei olnud ta juba maast-madalast harjunud ebaaususesse suhtuma kõige lihtlabasemal viisil? Kui ebaaususe kaudu sai mingit kasu, võis sellega leppida. Kui ebaausus sind isiklikult ei riivanud, siis võis sellest rahulikult mööda astuda. Selle eest vastutavad teised, sest nemad tahavad ka elada. Hoopis teine asi oli, kui ebaausus ähvardas sulle endale kahju tuua. Siis tuli selle vastu minna täie jõuga. Ja seda Einar tegigi.

Alles märksa hiljem hakkas ta mõistma, et mitte kõik inimesed ei asunud sellel seisukohal. Oli inimesi, kes ebaaususe ja igasuguse kõveruse vastu alati julgelt välja astusid. Nad ei hoolinud ka sellest, kui neil endil selle juures halvasti läks. Einari seltskonnas nimetati neid lollikesteks ja tobedateks. Volodja Baikov näiteks oli niisugune.

* * *

Urija Arnold Kamar istub oma laua taga ja lehitseb kombinaadi «Isolaator» toimikut.

Kamar lehitseb protokolle ja haigutab. Eile oli ta liiga kaua töötanud.

Ta vaatab kella. Lehitseb veel natuke aega, ja kui kell näitab täpselt kümme, helistab sekretärile:

«Paluge tunnistaja Reeding sisse.»

Einar Reeding astub veidi kõhkleval sammul kabinetti. Siin on kõik asjalik. Ei midagi üleliigset. Ta silmad libisevad üle toa. Kirjutuslaud, toolid ja väike raamatukapp. Ja uurija Arnold Kamar. Kõhn, alla keskmist kasvu, tumedate juuste ja sirge ninaga. Ta väikesed silmad paksude kulmude alt tõusid korraks sissetulijale. Urija näitas käega:

«Palun võtke istet!»

Einar istus. Ta süda peksis ärevalt. Juba kaks päeva tagasi, kui sai kutse ilmuda prokuratuuri, hakkas tal südame ümber miski tõmblema ja valutama. Ta teadis, et teda kutsutakse kombinaadi asjade pärast. Ta teadis ka, missuguste pattude pärast võidakse teda üle kuulata.

Viimaste aastate sündmused. Tal ei olnud raske leida sealt fakte, mis uurijat huvitaksid. Näiteks tehingud, mis leidsid aset siis, kui Andres Katla, hüüdnimega Eesti-Aeg, oli veel laohoidja. Võib-olla on need jäänud komisjonil silmapaari vahele? Alguses oli Andres Katla talle ulatanud kimbukese instrumente, tükkese riidet, elektriarmatuuri või midagi muud ja öelnud:

«Mine, tee rahaks. Saad poole endale.»

Einar viis kraami komisjonikauplusse, kus töötas Katla sõber, ja tõi saadud raha Andresele. Laohoidja oli «aus» mees, pidas sõna ja andis iga kord osa rahast Einarile. Vaeva eest.

Leopold Kaiser andis Einarile raskemaid ülesandeid. Jah, ta mäletab, kuidas see kõik oli. Aastat kaks tagasi kutsus Andres Katla ta laoruumi. Sealt leidis ta oma üllatuseks eest direktori asetäitja Kaiseri.

«Einar Reeding, kui ma ei eksi?» küsis Kaiser. «Loodan, et te mind tunnete?»

«Jah, olen teid näinud.»

«Siis on hea, võime asuda otsekohe asja juurde.»

Jutuajamisest selgus, et Kaiser ei tulnud ladu revideerima, vaid selleks, et anda Reedingule «väike ülesanne», nagu ta ise nimetas. Einar pidi leidma mehe, kes ostab sularaha eest korraga viissada meetrit kotiriidet kakskümmend kopikat meeter. Kotiriide oli isoleerimistöö tähtsaim materjal.

Ülesanne oli selgelt sõnastatud ja jutuajamine lõppes kohe.

Einar tuli ülesandega kergesti toime.

«Sa, Einar, otsi ise ostja,» oli Andres Katla öelnud. «Vaata, mina ei tunne neid mehi seal. Aga seal turu värava lähedal kioskis istub üks rohelises mantlis eideke ja müüb raamatuid. Kui sa tema käest küsidsid...»

Ja Einar oligi rohelise mantliga tädi käest küsinud, see aga juhatas ta turu majatarvete kioskisse Hendrik Oblika juurde, kes parajasti ostjale saagi müüs.

Hendrik Oblikas oli tugeva kondi ja halliks mineva põskhabemega mees. Tema nägu tuletas meelde rohkem lihunikku kui kauplejat. Omapärased olid ta silmad. Jäi mulje, nagu tahaks ta sulle otsa vaadates kahe terava naaskliga näkku torgata. Oblikas kauples turu peal majatarvete kioskis.

Kui Einar tegi talle ettepaneku kotiriiet osta, kutsus Oblikas ta lähemale ja ütles ringi vaadates:

«Ära sa, kurat, nii kõvasti sellest lõuga. Siin igasugused nuhid pealt kuulamas... Aga kotiriiet ostan sinult heameelega, kui see pole varastatud.»

Einar tõendas, et see on aus kombinaadi kaup ja et temal on volitus müüa seda ka eraisikutele puhta raha eest. Nii oli Kaiser käskinud öelda. Einar nimetas Katla nime ja Oblikas jäi rahulikuks.

Ta ostis kogu partii ära, laskis kraami kombinaadi väikesel furgoonil, millega Einar kotiriide turule tõi, Nõmmele viia ja ladus raha Einarile pihku. Samal õhtul viis Einar raha Kaiserile. Nii lõppes esimene salajane operatsioon. Ta sai oma osa, ja see ei olnud väike. Ka edaspidi läks kõik ladusasti. Tõsi, Kaiser korraldusi ei tulnud liiga tihti. Aga iga kuu või poolteise pärast tuli kutse.

Einaril oli autojuhtimise kunst juba ammu selge. Algul kavatseski ta autojuhiks hakata. Nüüd kulus see oskus marjaks ära, sest Kaiser rõhutas korduvalt, et temalt saadud ülesanded peab Einar täitma üksipäini, ilma abimeesteta. Kombinaadi väike furgoonauto oli nüüdsest igal ajal tema käsutuses.

Jah, need tegemised võivad küll uurija tähelepanu endale tõmmata. Seda enam, et pärast esimesi tulid uued. Hiljem oli Einar realiseerinud ka muud kraami, nagu asbesti, armatuure, kuid peamine oli siiski kotiriiet.

«Kaua olete kombinaadis töötanud?»

Einar mõtles.

«Vist kuus aastat.»

«Olete isiklikult tuttav kombinaadi endise juhtkonnaga?»

Einar aimas konksu ja vastas:

«Jah, koosolekutel olen kuulnud ja näinud.»

«Aga mujal?»

«Peaaegu mitte.»

«Peaaegu? Aga Leopold Kaiseriga olite ju üsna lähedalt tuttav?»

Teab, kuriloom, kõik teab, varjamine on asjatu, löi Einaril südame ümber külmaks. Ta kiheles natuke toolil ja vastas:

«Ei ole ma temaga... olnud lähedalt tuttav.»

«Tõesti? Kas ta pole teid kunagi endaga kaasa kutsunud?»

Einar kahvatas ja tundis, kuidas otsaesine äkki jahe-daks tõmbus.

«Vastake, Reeding, kas «jaa» või «ei?»»

«Ainult paaril korral,» kuulis Einar ennast vasta-vat.

«Kuhu nimelt? Koju? Restorani?»

«Vist kord või kaks... restorani...»

«Aga Kaiseri kodus olete käinud?»

«Ka kodus olen käinud,» vastas Einar juba tasa-kaalu kaotades. Kuid uurija Kamar ei hakanud enam peale käima.

Einar jäi rahulikumaks. Kombinaadi endise direktori Juhan Kõdraga ja peainseneri Albert Ennokiga polnud ta nii tuttav, et oleks võinud midagi uurijale rääkida. Ta ootas, kas uurija küsib midagi Andres Katla kohta. Ent ülekuulaja nagu poleks sellest midagi teadnud. Ta päris Einarilt rohkem üldise olukorra ja töötingimuste kohta.

Ja Einari rahu tuli aegamööda tagasi. Mitte ühtegi niisugust fakti, mida ta kartis! Ei kotiriiet ega asbesti. Einar jutustas oma tööst, brigaadist ja ka oma elust, mis uurijat näis väga huvitavat.

Ent siis, kui Einar kõige vähem seda ootas, ütles Arnold Kamar:

«Aga nüüd, Einar Reeding, jutustage mulle ausalt ja puhtsüdamlikult, kuidas on lood Leopold Kaiseri kotiriide, asbesti ja armatuurmaterjali müümisega? Kuna, kellele ja kui palju te müüsite ning kuhu panite müügist saadud raha?»

See oli Einarile nagu pikselöök. Ta salajasemad lootused purunesid lõplikult.

Ei, karikas ei läinud mööda!

Einar tundis, kuidas ta ihu tõmbus korraga kuu-maks. Ta kaotas enesevalitsemise. Hirm murdis sisse ja valdas halastamatult kogu Einari olemuse. Nüüd tuleb see, mida ta kõige rohkem kartis: kohus ja võib-olla isegi pikad türmiaastad...

Higipiisad tekkisid tont teab kust näole ja kaelale. Selle tõttu oleks nagu jahe tuul hakanud väikeses

umbstes toas hoovama. Ta süda tagus kiiresti ja käed näppisid pintsakusiile.

Siis märkas Einar, et uurija jälgib teda tähelepanelikult. Ta taipas, et paremat vastust ei ole Kamarale vajagi. Tahtejõuga, mida Einar endas enam ei oodanudki, surus ta maha oma hirmu ja naeratas virilalt:

«Te eksite, seltsimees uurija. Ma ei ole kellelegi müünud kotiriiet, asbesti ega ka armatuurmaterjali.»

Tohutu jõupingutusega püüdis Einar uurijale silma vaadata, et sellega oma sõnade siirust rõhutada. See ei läinud aga korda. Uurija pilk oli tugevam ja surus Einari silmad põrandale.

«Siis tuleb nii välja, et Kaiser on teie peale valetanud.»

«Ma ei tea, mida Kaiser on rääkinud, aga minul ei ole tõesti aimugi nendest asjadest.»

«Õelge, Einar Reeding, kas Kaiser tõepoolest ei ole teile kunagi kotiriiet andnud?»

«Ei, mitte kunagi,» vastas Einar kindlalt.

«Aga kaks aastat tagasi, teisel juulil 1962. aastal võtsite teie, Einar Reeding, Andres Katla käest Leopold Kaiseri, toleaegse kombinaadi direktori asetäitja korraldusel, viissada meetrit kotiriiet ja samal päeval müüsite selle Hendrik Oblikale, saades kakskümmend kopikat meetri eest. Õelge, kas oli see nii?»

Einar tundis, et ta hing jääb kinni ja kõik ta ümber näis korraga nagu kõikuma löövet. Kõik on otsas, kõik!

«Kas te seda fakti tunnistada ei taha?»

«Ma tõesti ei mäleta,» kuulis Einar ennast kimbatuses kogelevat, sest midagi muud ei osanud ta öelda. Samal hetkel kokkus ta koledasti, et oli nii öelnud. Oleks pidanud edasi salgama. Aga nüüd see «ei mäleta» oli ilmne sissekukkumine. Ja tal hakkas paisuvast hirmust veelgi palavam.

«Teie ei mäleta,» ütles Kamar rahulikult, kuid ta hääles tundus juba irooniat. Ta vajutas nupule. Kui sekretär uksele ilmus, ütles ta:

«Kutsuge Hendrik Oblikas sisse.»

Hendrik Oblikas tuli sisse ja jäi uurija otsa vaatama.

«Palun astuge lähemale.»

Einar nägi läbi avatud ukse püssimeest. Tähendab, Oblikas on vahi all.

«Palun istuge,» näitas Kamar käega toolile, mis asus Einarist paar meetrit ukse pool. «Kas toodi teile viissada meetrit kotiriiet kombinaadist «Isolaator»?»

Hendrik Oblikas ei istunud näidatud toolile, vaid pidas paremaks seistes vastata. Tema teravad naaskelsilmad jäid Kamarale peatuma.

«Eks ma juba varem, seltsimees uurija, olen tunnistanud ja tunnistan ka praegu, et mulle toodi kombinaadist viissada meetrit kotiriiet. Maksin nii, nagu kombinaat nõudis, iga meetri eest kakskümmend kopikat. Minu arvates oli see kõik seaduslik...»

«Kes teile riide tõi? Kas see kodanik?»

Oblikas tõstis oma naaskelsilmad Einarile ja vastas:

«Seesama mees, seltsimees uurija.»

«Nime mäletate?»

Oblikas torkas uuesti oma naasklid Einarile näkku.

«Tema nimi on Reeding, seltsimees uurija, Einar Reeding. Ta tõi mulle hiljemgi kotiriiet ja muud kraami.»

«Kui palju toodi järgmisel korral?»

«Järgmisel korral tõi ta, kui ma ei eksi, seltsimees uurija, nelisada meetrit.»

«Rohkem teile ei toodud?»

«Toodi küll, aga mitte nii palju korraga...»

«Ja kes oli tooja?»

«Ikka seesama noormees, seltsimees uurija.»

«Nii, Einar Reeding,» ütles Kamar, kui oli Oblika ära saatnud, «mis te ütlete selle kohta?»

Einar Reeding oli vait. Ta ei öelnud midagi.

«Võib-olla nüüd,» ütles uurija, «tuletate meelde ja jutustate puhtsüdamlikult kõik, mis te teate nende asjade kohta?»

Einar Reeding hakkas jutustama.

Teine peatükk

Einari vigastused polnud kerged. Sääreluu murre oli hädadest väiksem. Midagi oli juhtunud ka selgrooga, sest see tekitas tõustes väljakannatamatut valu.

«Nüüd olen oma palga kätte saanud,» ütles Einar Elsale, kes tema voodi ees istus. «Kui mu selgroog paindumatuks jääb, olen invaliid, kes hakkab ratastooliga ringi liikuma ja ulakatele poistele moraali lugema...»

See oli naljatoonil öeldud, kuid Elsa taipas kibedat tõde. Ta murelikud silmad seisid Einari näol, mis oli peaaegu tundmatuseni muutunud. Peale suure habemetüüka oli selles veel midagi võõrast. Küllap vist Einari silmad, mis olid kuidagi tuhmunud.

«Olen koledaks muutunud?» küsis Einar.

«Ei, asi pole ju selles, Einar.»

«Ja milles see asi siis on?»

Einari hääles kuuldus pilkavat trotsi, mis Elsat riivas.

«Asi on selles, Einar, et ma pole sind vist kunagi mõistnud. Ja ei mõista vist ka praegu...»

Üle Einari näo lendas vari.

«Ah, selles on siis asi.»

«Jah, selles, Einar. Ja vist selles ongi meie vahekorra traagika.»

«Mind mõista ei ole raske. Seda võib öelda paari sõnaga: kõik on läbi!»

«Einar, ütle ometi, kust oled sa võtnud need mustad prillid, mille läbi näed elu juba aastaid?»

«Need prillid on mulle elu ette pannud... Elu, mis pole krossigi väärt. Ja mida rutem see kustub, seda parem.»

Ning Einar pööras oma näo teisele poole, kus parajasti oli tühi voodi.

«Võib-olla on parem, kui ma ära lähen?» küsis Elsa.

Einar ei vastanud. Ja Elsa istus edasi. Ta istus ja vaikis, kuni ta õlad hakkasid tõmblema. Einar kuulis summutatud nuukset ja pööras näo Elsa poole. Miski murdus ta hinges ja ta püüdis istukile tõusta.

«Ära nuta, Elsa, palun sind...»

Elsa ei lasknud Einaril tõusta, vaid surus ta pikali tagasi.

«Ole rahulik, Einar, palun sind. Ma tõesti enam ei nuta, näed ju isegi...»

Ta püüdis Einarile isegi naeratada, kuigi see virilalt välja kukkus. Einar jäi rahulikuks. Nii istus Elsa haigevoodi juures, kuni külastamisaeg lõppes. Ta lahkus masendatud meeolus ja ei teadnud, mida ette võtta. Kuidas murda läbi sellest ahastusekoormast, mille all mees oli nõrkemas? See oli Elsa poolt muidugi kergemeelsus uskuda, et Einar loobub põgenemismõttest. Ainult ajutiselt oli ta jäänud Elsaga nõusse, see oli ju selge.

Kogu kodutee mõtles Elsa selle üle, kuidas päästa hukkumisest armastatud inimene. Talle näis ajuti, et ta mõistab Einarit, mõistab tema vaikseid ja raskeid mõtteid, tema kannatusi. Ent siinsamas nägi ta, et seisab ummikus. See, mis eelmisel päeval näis selgena, oli järgmisel päeval jälle pimedusega kaetud. Kui ta ometi rääkima hakkaks. Ent Einar vaikis, vastas vaevu küsimustele ja kannatas.

Nii oli see kestnud juba terve nädala. Einari jalg oli kipsis. Arstidel õnnestus murdunud luu paigale panna ja seega valurikast venitamisoperatsiooni vältida. Raskem oli selgroovigastus. Senini polnud röntgen lõplikku vastust andnud ja arstid ei lubanud Einaril ennast üldse liigutada.

Milleks on suuteline murdunud selgrooga inimene, küsis Einar iseendalt. Ainult invaliidipensiooni saamiseks, vastas ta. Võib-olla ootab teda halvatus. Ei, ei, parem juba surm. Sääreluu Einarit palju ei häirinud, see kasvab kokku paari kuu jooksul. Aga selgroog! Kas tõesti sant eluajaks?!

Oli tal vaja nii õnnetult hüpata! Kas polnud ta juba varakult igaks juhuks kõik üle vaadanud ja leid-

nud, et Elsa aknast allahüppamine pole mingi probleem! Meetrit kolm maast, mis see ära ei ole! Aga näed sa, kuidas kõik nii sandisti läks! Nähtavasti hüppas ta pimeduses kuidagi viltu, sest jalg murdus all ja ta prantsatas seljaga vastu palginotti, mida varem polnud tähele pannud.

Et Einari öine hüppamine oli täiesti asjatu, see selgus alles hiljem. Aga siis, kui ta unest ärkas ja kuulis kloppimist, oli ta surmkindel, et temale järele tuldi.

«Oota, Einar, ma vaatan, kes see niisugune öösel ukse taga kolistab,» ütles Elsa ja läks toatuhvleid käigu peal jalga tõmmates esikusse. «Maga nüüd sina rahulikult edasi,» hüüdis ta üle öla Einarile, kes hakkas ennast hirmsa kiiruga riidesse panema. Einar kuulis veel ukse tagant kellegi meesterahva rämedat häält ja talle näis kõik selge olevat. Saapad näpus, hüppaski ta avatud aknast pimedusse.

«See oli eksitus,» rääkis Elsa juba järgmisel päeval haiglas. «Keegi nokastanud mees otsis oma korterit ja mul oli talle raske selgeks teha, et ta oli eksinud mitte ainult korteriga, vaid ka maja ja tänavaga.»

Niisiis, teda ei tulnud tabama. See tõde sai kinnitust ka hiljem, kui onu Villem ja Vaike teda vaatamas käisid.

«Ma rääkisin Kamaraga,» ütles Villem. «Noh, tema kui prokuratuuritöötaja ei hakka mulle hambasse puhuma. Ta ütles selge sõnaga, et sind pole põhjust vahistada. See tähendab palju...»

*

Ajaratas pöördub mõned aastad tagasi.

Videvikuline restoran. Tubakasuits ja klaaside kõlin. Kelnerite rutakas edasi-tagasi sagimine. Ühes vähemas kõrvalruumis, mis oli suurest saalist eraldatud eesriidega, istus laua taga kümmekond noort inimest. Pikk laud, kokku pandud restorani neljakohalistest laudadest, asetses ruumi tagumise seina ääres. Suurest saalist kostis orkestrimängu.

Einari brigaadi poistele meeldisid Gustav Vau ja tema poisid-tüdrukud. Ojaa, nende hulgas oli alati lõbus olla, mürtsu sai rohkem kui vaja. Elule vaatasid

nad lõbusate silmadega, eriti siis, kui selleks olid tekkinud materiaalsed võimalused. Aga just materiaalsete võimalustega polnud iga kord asjad kõige paremad. Seekord oli kõik korras. Einar ja tema brigaadi poisid olid olnud vahvad! Elagu Einar ja tema brigaad! Gustav Vau koputas kahvliga pokaali servale.

Võimas ja moodne kuklasoeng, lai puuderdatud pardinina, hoolikalt raseeritud ülahuul, mille alumist äärt markeerib tumedate mõõkvurrude kitsas riba, riie-tuse moodne elegants, oskus olla sundimatult teravmeelne ja ümbruskonnast üleolev, järeleaimamatu näoilme, milles peegeldub väsinud ükskõiksus ja tülpimus selle maailma elu ja asjade vastu, vilavad silmad, millega eriti fikseeritakse mööduvaid tütarlapsi, — kõik see teeb Gustav Vau kättesaamatuks ideaaliks algajatele lõngustele.

... Ei, tema pole ju veel ministriks määratud ja kes teab, kas ta üldse kunagi selleks saabki. Selle küsimuse üle ei maksa praegu vaielda, kuigi elus võib kõike juhtuda, ka seda, et ühel heal päeval hakkab Gustav Vau oma poisse ja tüdrukuid ministrikabinetis vastu võtma. Aga praegu pole ta tööpoolest veel minister. Nii on lugu, my friends and fellows, ja sellepärast ei hakka ta pikka lauakõnet pidama, sest kõigepealt pole tal see taralara paberile kirjutatud, aga misugune minister hakkab oma kõnesid peast pidama. Oh ei, seda ei tee ta kunagi! Killu, kui sa praegu oma nokka kinni ei pane, siis ... Tean küll, mis sind huvitab! Mis sa ütlesid? Et oma Alariga tahad asjad klaariks teha? Tee seda, Killu, klaari pealegi, aga praegu olgu õnnistatud Einar Reedingu ja tema brigaadi rasvane tööots. Ja nüüd löögem kõik, kurat võtku, klaasid kokku ... Kõik! Einar, sina lüpsik-topsik-traatsaba! Ja muidugi riim — vasknaba!

Ega nad midagi halba mõelnudki, need noored ja rumalusest targad Gustav Vau kamba poisid ja tüdrukud, keda rahvas lõngusteks nimetas ja neile veidi põlastavalt-üleolevalt vaatas. Et Killul, väikesel nirginäoga tüdrukul, on vaja omad vahekorrad Alariga selgeks teha, kas selles on siis midagi halba? Aga Estril, sellel sihvakal punapäisel tütarlapsel, kes alles möödunud aastal keskkooli lõpetas ja nüüd apteegis töötas,

kas tal pole samuti vaja selgusele jõuda oma vahekordades Einariga? Noh, Einar, lööme kokku! Oled jube vend, missuguse laua tegid! Seda rahakest, mis siia läheb! Tead, Einar, nüüd oled sa ju, nagu ma näen, marurikas, aga mulle... Ent Einar ei kuula Est-rit, sest Vau pöördub tema poole. Ei tea, missugune tüdruk on täna Gustavi kabukene? Tal neid ju mitu tosinat. Kas see Imbi, ilus viks ja väike triks, kena kõht ja kõrged rinnad? Miks sa, Heino, oma Jutat kaasa ei võtnud, kohti oleks jätkunud. Kardad ikka veel, et Mart Juta üle lööb? No-oh, Heino, see on võimatu. Joome sinu Juta terviseks!

Jutud lähevad latusamaks, hääled bravuursemaks.

Oled sa, Valter, viskit joonud? Turistide poest saab, no muidugi, loll, valuuta eest, aga seda annab kombineerida. Vaeseke! Tunnen kaasa sinu õnnetule armastusele. Tead sa, et armastus teeb saunad suureks ja musta leiva magusaks? Vot kak! Sa ei usu? Aga Irje usub, sest temal on olemas see suur armastus. Kuule, Alar, vaata, Killu on nii õnnetu näoga, sest tema klaas on tühi. Kes tahab midagi ette lugeda, mõnda luuletust või midagi? Mu süda on kui rohutirts, mis rohu sees teeb sirts ja sirts. Vana, kulunud, juba möödunud sajandil ürgvanaisa poolt kokku moogerdatud! Diogenes kord lausus potsku seest: ma otsin päisel päeval tarka meest. See on juba midagi intellektuaalset. Kas sa, Ilse, ei taha seda värssi kommenteerida? See on nüüd kangesti moodne. Jälle vana kraam? Mis on vana? Mina arvan, et meie jaoks on kõik see vana, mis oli juba enne meid ja millega meil pole midagi tegemist. Selle peale noored eestlased alati tõstsid klaasi, eks ole? Skool! Kui sa teaksid, Ilse, missugune lontrus on see Toivo! Ega minagi pole just keelatud teest ringi käinud, aga niisugust kultu pole ma veel näinud... Oi, sa juudalehma lääts, kus tegi pulli, algas surnuaiaga ja lõpetas Keskväljakul... Ojaa, sümpaatia on väga keerukas asi. Mõnele meeldib, aga mõnele — hane selga vesi. Temakene oma kavalerile: mul ei saa olla sümpaatiat inimese vastu, kes igal õhtul ennast täis kaanib. Kavaler vastu: inimene, kes igal õhtul enda täis kaanib, ei vaja mingit sümpaatiat... Vana, kulunud anekdoot... Venita värskemat!

Hea küll... Kas teate, semud, miks rahalaenamine on kerge, aga tagasimaksmine kuradi raske? Ei, ei, filosoofiline põhjendus? Ei tea? Aga vaadake, seda saab sügavalt põhjendada. Kui sa raha laenad, siis on tegemist võõra rahaga, mida võetakse ajutiseks. Sellepärast on laenamine alati kerge. Nojah, aga kui tagasi maksad, siis annad omaenda raha ja pealegi — iga-veseks. Sellepärast ongi see tegu väga raske. Saite aru?

Oli juba hiline aeg, ligi keskööd. Tuju oli jõudnud haripunkti. Ettekandjad aga viina enam ei andnud. Einari brigaadi laua juurde hakkas tülitajaid kogunema...

Teil, sõbrad, veel küllalt, ega te ometi ära ütle! Sa, pabalperse, kobi kaugemale! Ah nii, marakratid, või siis kobi kaugemale... Kas sa tead, et kui sinusugune alles mähkmetesse paristas... Keda sa, molu, tõukad? Sitavares, pane ilalapp enne ette, kui mehega kõnelema tuled. Sind tuleks nii tolmutada, et su punnimulgust hakkaks vesi tilkuma... Ah nii, teie, paskaagid! Poisid, tulge appi, teeme neile ilamokkadele ühe kulterpaltsi!

Ent «ilamokad» ei lasknud ennast niisama lihtsalt kludida. Valter haaras märatsejal kraest kinni ja lükkas ta uksest välja. Einar oli ühe nooremaga kibedasti ametis, sest see vehkis oma tugeva rusikaga nagu kaidaga. Kõik lauas olijad olid üles karanud. Tüdrukud karjusid hirmust, sest uksest tuli sisse uusi jõude. Mardil jooksis nina verd. Viimaks oli miilits platsis ja kõigil tuli restoranist lahkuda. Kaks kaklejat viidi miilitsasse, kuigi mehed vastu punnisid. Gustav Vau kui kõige soliidsem läks asju seletama. Kõigi tuju oli sant, eriti tütarlastel. Einar läks Estrit koju saatma.

* * *

Hommik saabus kassiahastusega.

Uuh, kuidas pea valutab. Nagu oleks keegi nüri kirveteraga kuklasse vajutanud. Vaja tõusta ja tööle minna. Kell üheksa pidi alustatama uue tööga, rajooni kultuurimaja keskküttetorustiku isoleerimisega. Aga ei ole tahtmist ennast jalule upitada. Kurat võtaks! Kui-

das saab inimene voodist välja, kui tal puudub selleks tahtmine?!

Süda pööratas. Ajas vägisi iiveldama.

Einar ajas enda siiski voodist välja ja vaatas kella. See näitas pool üheksa. Tähendab, õigeks ajaks tööle jõudmiseks polnud enam mingit lootust.

«Tühja kah,» lõi Einar käega ja hakkas rahulikult riietuma. «Ei ole midagi katki, kui brigadir veidi hilineb.»

Ülemused ei hiline, nad lihtsalt tulevad hiljem, mõtles Einar mõru irooniaga. Eks ole ka brigadir ülemus ja tal on õigus veidi hiljem tulla.

Aga nüüd kohe kraani alla! Külrm vesi jahutas pead.

Siis tundis ta äkki nälga. Köögikapist leidis kannika leiba, tüki suitsuvorsti. Liisa, kes parajasti juhtus köögis talitama, pakkus klaasi kuuma teed. See oli ju lihtsalt jumalik! Olgu tervitatud kallis Liisake! Oh, Liisatädi, seda pole vaja! Suhkrut on endal terve kilogramm kusagil raamatukapis või voodi all kohvris. Aga kuuma teed poleks viitsinud tõesti keeta. Jah, kui saaks kas või ainsa lonksugi, jääks peavalu kindlasti vähemaks. Kas või ühe lonksu!

Ta vaatas ringi, tuhlas kapis, tustis läbi kohvri, kuid ei leidnud midagi. Mida teha? Ta koputas koridori lõpus olevale uksele.

Kui Einar sisse astus, nägi ta, et Volodja istus laua taga ja luges raamatut.

«Tere, Volodja!»

Volodja tõstis pea ja silmitses tähelepanelikult Einarit.

«Tere, Einar! Valutab?»

«Jubedasti. Ma tean, et sul on... Ole kallid...»

Volodja tõusis, võttis kapist pooliku pudeli valget ja ulatas selle Einarile.

«Ole terve, Volodja! Toon sulle mõne päeva pärast tagasi.»

«Ega sul pruugi kõike korraga hinge alla panna.»

«Iseenesest mõista,» vastas Einar. «Pean ju tööle minema.»

Ta tuju tõusis. Kutsus Volodjat einestama, kuid naaber oli juba söönud.

«Pean õhtul esinema loenguga tuletõrje määrustikust, nii et, näed, tööd on veel küllalt...»

«Noh, ole siis tänatud...»

«Naabrit peab ju hädast välja aitama,» naeris Volodja ja sukeldus raamatusse.

Vorst ja leib kadusid jäljetult, kuid kehas oli tekkinud mingi rammetuse tunne. Einar heitis uuesti voodisse. Lasen minutiks veel silma looja, mõtles ta. Unehämu langes talle peale nagu paks sügisene udu. Läbi une kuulis ta, et eeskojas helises telefon. Oli selgesti kuulda, kuidas toru hargilt võeti.

«Einar, telefoni juurde!» hüüdis Liisa üle ukse.

Need olid poisid. Nad küsisid, mis tööd tuleb teha. Einar, veel pooleldi unepabinas, lubas poole tunni pärast kohal olla.

Poisid võtsid oma brigadiri mornilt vastu. Nende pead valutaskid samuti.

«Milles asi?» küsis Einar pahuralt. «Kas ilma minuta alustada ei osanud?»

Poisid vaikisid ja vahtisid maha. Valter Kesa ütles:

«Eile leppisime ju kokku, et tuled kella üheksaks. Eks ole? Ilus tööots, natuke imelik alustada ilma sinuta.»

«Pärast, kes teab, hakkad veel ettegi heitma,» lisis Mart Mets.

«Mida?»

«Noh, et pole nii alustatud... või midagi selletaolist...» kogeles ta brigadiri tigeda pilgu all.

«Ärge, poisid, mökutage! Õelge puhtalt välja, et ei viitsinud ilma minuta midagi teha... Kas pole nii? Kõigil pead valutavad, aga brigadir parandab oma kumpa kodus, põönab mõnusalt voodis! Meie aga peame siin tööd tegema... Eks ole just sedaviisi?»

«Küllap on sul ka terake õigust,» lausus Valter Kesa lepitavalt.

Tööd alustati küll veidi loiult, kuid varsti muutus meeoleolu paremaks ja peadki enam ei lõhkunud nii metsikult.

Sedakorda tuli tööd teha keldris, umbses õhus, kuid see ei häirinud kedagi. Palju halvem oleks olnud siis, kui torud oleksid hõõgunud põrgupalavust. Uus kul-

tuurimaja oli veel käiku andmata. Sellepärast olid torud külmad ja töötingimused lahedad.

Raha oli kõigil vähe. Eilne pidutsemine oli kõiki rahast lagedaks teinud. Ja nüüd seisti koos ja arutati, kui palju kellelgi on. Einar oli eile konjakipudeli väljalunastamiseks andnud oma viimase raha. Valter lõi demonstratiivselt käega vastu taskut.

«Oled sa siis täitsa plank?» ei uskunud Einar.

Valter pööras taskud pahupidi. Paar peenraha pudises sealt välja. Olukorra päästsid Heino ja Mart. Heino leidis taskust tervelt kaks rubla, kuna Mardil oli veidi üle viiekümne kopika. Nii et kokku tuli ikkagi ligi kolm rubla.

Mindi ühte väikesesse sööklasse.

Kogu kamba peale osteti kakssada grammi «valget» ja jaotati vennalikult: Einar ja Valter said kahe peale sada viiskümmend grammi, Heino ja Mart pidid aga leppima viiekümne grammiga. Lörbiti suppi. Suruti leivale peale. Kaks portsjonit kotlette jaotati nelja vahel. Ja imelik, kõigil said kõhud täis ja meeleolu polnud halvem kui restoranist tulles.

* * *

Ei saa öelda, et Einaril oleks palju sõpru olnud. Aja jooksul oli nende arv kahanenud. Elulainete keeristesse kadusid juba koolipingist armsaks saanud semud. Nad olid läinud kuidagi tähelepanematult, nagu kaovad suvepäevad sügise tulekuga. Näis, et neid päevi on hästi palju, aga korraga ongi nad otsas. Nii oli ka Einari pinginaabritega. Eerik Letner oli viimane tõeline koolipõlvesõber, kellega koos arutati tuleviku-plaane ja tehti karutükke. Kõike juhtus.

Oli Eerik, kes armastas igasuguseid masinaid ja mehhanisme. Koos Einariga meisterdasid nad mudellennukeid ja tegid valmis ühe mootorlaeva, mis Pirita jõkke ära uppus.

Ons Einar Eeriku täielikult kaotanud? Vist küll. Kui nüüd Eerik Letner, raadiotehase insener, mõnikord tänaval vastu tuleb ja teda isegi kätleb, tunneb Einar selgesti, et see pole enam see endine sõber. Ta on nüüd muutunud lihtsalt tuttavaks.

Valter Kesaga sai Einar tuttavaks spordivõistlustel. Teda hämmastasid Valteri teadmised spordimaailmast. Ta teadis peaaegu kõiki üleliidulisi ja vabariigi spordikuulsusi ja nende rekordeid. Ka planetaarses ulatuses ei jäänud Valter oma spordialastes teadmistes kimbatusse. Nad said ruttu sõpradeks. Kesa oli juba koolile käega löönud, kuigi oli alles kuueteistkümnene-aastane, seega Einarist aasta noorem.

«Tarkus? Kas sa arvad, et koolist saab tarkust? Loll arvamine. Kirjutamine-lugemine selge ja aitab. Seda läheb vaja, aga muu — sodi,» arutas Valter. «Tähtis pole inimesele ju mitte kooliharidus, vaid omaenda nupp... Kui mehel nuppu pole, ei tee teda targaks sada ülikooli ega akadeemiat. Tohmaniks jääb ta niikuinii. Vaata, Einar, suuri mehi. Kõige targemad neist pole kusagil õppinud, vohh... Aga missugused inimesed...»

Nii selgitas Valter Kesa oma seisukohti haridusele ja õppimisele, kui ta parajasti Einarile auku pähe rääkis, et jätku kool kus kurat ja tulgu tööle.

«Kurat, kui sul on ikka oma patakas krabisevat taskus, on mehine tunne. Vaatad seda ilmaelu ja inimeste sagimist ning tunned, et võid vabalt kõigest osa võtta, sest sul on midagi...»

Einar kaldus Valteri poole, Eerik aga kaugenes Einarist.

«Ei meeldi mulle su uus sõber,» ütles Eerik.

«Miks?»

«Ajab suust lausa rumalust välja. Kas sa siis usud, mida ta räägib kooli ja õppimise kohta?»

«Usun küll. Ja teen samuti.»

«Jätad kooli pooleli?»

«Sinu käest luba küsima ei hakka!»

«Teed rumalasti, Einar.»

«Eks see ole mu oma asi.»

«Muidugi, see on su oma asi. Aga hiljem võib-olla hakkad kahetsema.»

«See ka mu oma asi.»

Ja nii oligi. Einar jättis õppimise kümnendas klassis pooleli ja läks koos Valteriga ehitustrusti tööle. Kui ema sellest kuulda sai, mõtles ta vähe ja ütles:

«Noh, eks minul ole kergem ja onu Villemil samuti. Vaata ainult, et palga ilusti koju tood.»

See oli Einarile ebameeldivaks uudiseks. Ta teadis, et Valter annab palgast isale-emale ainult kindla osa. Muu kulutab oma äranägemise järgi. Tema aga peab kogu oma teenitud palga emale pihku panema! Tore lugu!

Pärast Valteriga konsulteerimist teatas Einar emale, et annab igast palgast vanas rahas kolmsada rubla üüriks, hommiku- ja õhtusöögi jaoks, ülejäänud jätab endale. Sellest tekkis päris korralik tüli, ema kippus isegi käsitsi kallale. Ka järjekordne võõrasisa — autojuht Bernard Varvas — püüdis Einarit veenda, et emal on õigus. Poiss jäi aga oma otsusele kindlaks.

Nii algas uus elu.

Einar koos Valteriga töötasid mitmes ehitusorganisatsioonis, kuid ei jäänud kusagile pidama. Põhjus oli alati üks ja sama: väike teenistus. Et neil kummalgi puudus eriala, tuli teha suuremalt jaolt lihttööd, mille eest kõrget palka ei makstud. See kurvastas poisse väga. Nad proovisid õnne mitmel alal. Kord näis neile, et kõige paremini teenivad müüri- ja puuriladujad, ja nad asusidki õhinal selle töö kallale. Siis aga selgus, et Kristjan Kärberiks ei saa ühe-kahe päevaga, ilma õppimata. Õppimisest aga ei tahtnud poisid kuuldagi, sellest oli neil niikuinii kõrini. Õhinal asusid nad teisele alale — krohvima. Kuid siin eelistati tehnikumi lõpetajaid, kes tundsid masinaid ja mõrdisegamise kunsti. Valter ja Einar seda ei osanud, neid võeti ainult abitöölisteks. Varsti olid nad katusekatjate brigaadis, kuid ka siin jäi jäme ots vilunud meistrite kätte. Nad löid ehitustööle käega ja läksid mujale õnne otsima. Mitu kuud töötasid nad raudteel vagunilaadijana ja teenistus oli siin parem. Kuid poisse ei rahuldanud sissetuleku ebaühtlus. Vahetevahel teeniti hästi. Siis aga tulid viletsad päevad.

Siis sattusid nad juhuslikult tööle äsja loodud kombinati «Isolaator».

Jah, Eerik Letner, Einari koolipõlve südamesõber, nupukas poiss ja kirklik raamatuarmastaja, jäigi Einari elust lõplikult eemale. Sinna asemele tulid uued. Kõigepealt Valter Kesa, hiljem, kui nad juba kombinaadis

töötasid, ka Kesa sõbrad Heino Sarapik ja Mart Mets. Neist kujunes tööbrigaad. Peale selle ühendas neid kõiki üks ja sama täitsameeste filosoofia. Loll on see, arvasid nad kõik neljakesi, kes hakkab keskkoolis üksteist aastat oma pükse nühkima. Tark peab ise teadma, kui palju talle haridust vaja läheb. Ta ei pea mitte kuulama vaaride ja mooride õpetusi ning nõuandeid. Mammad ja papad, samuti ka onud ja tädid, arvasid nad jälle neljakesi üksmeelselt, on oma aja ära elanud esivanemad. Nende arusaamad on aegunud ja hallitusekorraga kaetud. Noored peavad ise kõige paremini teadma, kuidas tuleb olla ja elada. Kui nad parajasti olid napsitanud, jorutati omal viisil:

*Vanad puud saavad ahjupuuks,
Vanad inimesed — surnuluuks.*

* * *

Niisiis — oli saabunud järjekordne hädaaeg.

Brigaad oli töötanud kaks kuud koolimaja keskküttetorude isoleerimisel ja sai priske raha. Sellega oleks võinud vabalt paar kuud elada, isegi üle oleks jäänud. Kui aga seda töövaheaega poleks! Ja kui neil poleks nii palju sõpru, kes neid nii palavalt armastasid! Nädal vaheaega, mis tekkis vana ja uue töö vahele, ja Gustav Vau sõpruskond sai saatuslikuks Einari ja ta poiste rubladele.

Heino ja Mardi asjad olid korras, sest nad elasid sugulaste juures ja pidid alati kostiraha ette maksma. Seda ei saanud nad kuidagi ära kulutada. Aga mida pidid tegema Einar ja Valter? Juba teist aastat olid nad täiesti iseseisvad inimesed, kes ei sõltunud naisest, lastest ega sugulastest. Nende sissetulek kuulus terve nisti neile endile. Ja ometi, oli see sissetulek suur või väike, alati oli tal üks ja sama puudus: teda ei jätkunud. Mitte kunagi! Tõsi küll, nad tegid vahetevahel ka hädavajalikke kulutusi: tasusid mitme kuu korteriüüri, ostsid jalatseid, pesu ja riideid. Seda tuli teha hästi kähku, isegi paari päeva võrra edasi nihutada oli ohtlik, sest raha kippus sõrmede vahelt kaduma nagu pude liiv. Seekord viis viimane olemine ka viimased

rublad nagu tuul minema. Uue saamiseni läheb aega. Kuidagi tuleb ennast vee peal hoida, kusagilt peab raha saama, sest egas raha maailmast ometi kadunud pole! Tohoo hullu! Võib-olla näkkab siinsamas, oma korteris? Ei tule välja, Volodja Baikov on ammune võlausaldaja. Tema käest on korduvalt võetud ja mitte kordagi tagasi makstud. Selles on asi! Ega ta vist ära ütleks, kuid häbi on minna küsima. Ja ega Volodjalgi seda raha üleliia ole, seda teadis Einar väga hästi. Kaks jõmpsikat ei ole ju palju, aga ega nad õhust ela. Ei, sinna ta küll ei lähe. Iseasi, kui vana võlg oleks tasutud. Ja Einar otsustas kindlasti, et maksab palgapäeval võla ära. Viimse kopikani.

Kurat võtaks neid sõpru! Kui Einaril rahast tasku pungil, vaat siis on nad kambamehed. Siis kiidetakse sind kas või katki. Nüüd aga küsi närust viielist, tehakse sinu arvel veel võllanaljagi.

Kaks nädalat elada rahata on viletsus ise. Ja Einar seadis sammud Kreutzwaldi tänava suunas, kus elasid ta vanamoodne onu ja onunaine. Ta tõmbas vihmamantli kõvemini ümber, sest ilm oli järsku pahuraks muutunud. Oktoobrikuu tuuleiilid lõõtsusid tänaval, vilistasid traatides. Oli juba videvik ja inimesed ruttasid koju.

Ei, ta ei tahtnud minna onu juurde. Kui palju on antud lubadusi elada teisiti, muuta oma eluviisi, jätta maha joomine, ulaelu. Ja iga kord oli ta siiralt uskunud, et nüüd hakkabki see uus elu peale. Ent lubadused olid jäänud vaid tühjadeks sõnakõlksudeks.

Einar ohkas. Põrgutee olevat sillutatud vagade soovidega. Ka sellel teel, kus Einar oli senini käinud, oli musttuhat vaga soovi, miljon ilusat kavatsust.

* * *

Villem Raja päevikust.

8. oktoobril.

Ei, arsti ei ole mulle vaja, sest mida saab arst siin teha? On ette teada, et arst ütleb: rahu, rahu ja veel kord rahu. Aga kust võtta seda kolmekordset rahu?

Jah, nii see elu läheb, aastad teevad oma töö ja ei pane tähelegi, kui oled juba vana. Keegi on kusagil öelnud: vanadus tuleb nagu lumi, tõused hommikul ja näed, et kõik on valge. Kui õhtuni puhata, ja siis veel homse, pühapäeva, võib esmaspäeval jälle täie hooga alata. Eks töö olegi see, mis hoiab elu ja tervist.

Mõne kuu pärast jõuan vanaduse kriitilise piirini — saan kuuekümmne-aastaseks. Miks see piir on kriitiline? Võib-olla olen ise selle välja mõelnud? Pensioniea algus. Inimeste elukogemused on loonud selle piiritulba ja seadus omakorda fikseerinud.

Süda! Kui mootor tõrgub, jääb masin seisma. Aga eks ole süda inimesele sama, mis mootor masinale. Kui ma haiglast sinise lehe kätte sain ja lugesin sealt diagnoosi — südame veresoonte haigus —, hakkas kõhe. Inimese mõistus on jõudnud oma arenemise kõrgemasse tippu, elukogemusi on juba küllalt kogutud, aga siis ütleb tervis üles ja inimene peab nagu Kupja-Kaarel aplaagrisse minema. Meie ajal öeldakse: inimene läks vanaduspuhkusele, pensionile. Kuid mis tähendab minna pensionile? On muidugi õige, et pensionär, kui ta pole puruhaige, võib veel elada ja isegi ühiskonnale kasulik olla. Aga ometi jääb ta millestki ilma ja see miski on väga tähtis. Ta ei saa enam töötada täie jõu ja hooga. Tal jääb see saamata, mida annab töö. Pedagoog aga peab töötama ikka täie jõu ja hooga. See, kes ei taha nii töötada, ei kõlba noorsoo kasvatajaks. See mingi juba jumala nimel mujale. Nii-siis — vanaduspuhkus?

Ei ja veel kord ei. Kümme aastat veel tugevat tööd ja siis . . . Eks siis vaatame. Meie maal on keskmine eluiga seitsekümmend aastat. Kas siis tõesti tuleb taanduda enne seda kontrollaega? Omal ajal olin arvamusel, et vähemalt kümme aastat jäägu see piiritulp seljataha . . . Siis tuleks ju veel töötada kakskümmend aastat. On see tõesti võimatu? Tuleb ennast programmeerida kahekümneks aastaks.

Jah, muidugi, kui poleks Vaiket, kes teab, mis-sugune oleks minu elu ja tervis. Väga võimalik, et mind polekski elavate hulgas, sest Vaike on ju see

kodune perenaine, arst ja mõnes mõttes ka sandarm. Kõik ühes isikus! Ja ega vist ükski hea naine saa olla oma mehe kaitseingliks ilma sandarmi funktsioonideta, sest mehed lihtsalt ei mõista, mida tähendab korralik elu.

Miskipärast tuleb mulle praegu meelde poeg Andrus. Tõele au andes oli mul algul tõepoolest vaga soov, et ka tema käiks isa poolt rajatud teed. Aga Andrusest ei saanud siiski pedagoogi. Tal olid hoopis teised huvid. Ja mida pidin ma muud tegema kui järele andma. Poiss lõpetas Polütehnilise ja töötab nüüd raadiotehases. Kavatses vist abielludagi, kuid seda hoitakse isa-ema eest veel saladuses. Las salatsevad pealegi. Teeme Vaikega näo, nagu ei aimaks me midagi.

Aga Kaiest sai siiski pedagoog. Ja kuidas ta oma õpetajakohast vaimustatud oli! Tore tüdruk see Kaie. Küllap tal üksinda seal Haapsalus on vahel isegi kõledavõitu, aga kui mehiselt ta oma tööd teeb. Oma poja ja tütre käekäiguga olen rahul, ei oska neile midagi ette heita.

Kellega ma siis rahul pole? Oma õe Silviaga? Jah, temaga. Halb läbisaamine kestajuba pikemat aega. Põhimõtteliste küsimuste pärast. Ma ei saa kuidagi leppida Silvia eluviisiga, tema ellusuhtumisega. Oma poja Einari on ta viinud hukatuse äärele. Kuigi Einar on väga rikutud poiss, on temas siiski veel midagi nüisugust, mis ei hävita viimast lootust. Mis see võiks olla? Mingi hingeline puhtus, ütles kord Vaike. Võib-olla on tal õigus. Olen tõepoolest märganud poisi südametunnistuse piinu, visklemist hea ja kurja vahel, meelegeitlikke katseid vabaneda mustast ja inetust. Ent tal ei jätku nähtavasti tahtejõudu. Võib-olla on tal vaja sõbra abistavat kätt, kuid kust võtta seda sõpra? Egas ometi tema sõpradeks saa pidada Gustav Vaud ja tema kampa, kellest Einar on mõnel korral jutustanud. Võib-olla on parem, kui see tõeline sõber oleks naine. Kes Einarit armastab ja keda Einar samuti peab kõige kallimaks maailmas.

* * *

Kui Einar tänavale astus, muutus ta meel kurvaks. Tõesti, tal ei jätkunud julgust onule ja onunaisele öelda, et oli oma raha Gustav Vau kambaga maha joonud. Ta oli jälle valetanud.

Einari sõrmed leidsid püksitaskus känkras rahapaberid, mis onunaine Vaike oli talle sünge ilmega andnud. Ta tõmbas käe vastikusetundega taskust. See raha oli ju onu Villemilt lausa röövitud! Pettuse teel ja varga kombel välja pressitud! Olgu, see on tõepoolest viimane kord. Seda otsust ta enam ei murra. Ta tahab näidata, et ausus pole talle võõras. Einar tõestab, et ta pole veel see viimane jätis, kellest inimesed jälestusega eemale tõmbuvad.

Agaga praegu on tal väga raske. Nagu veskikivi kannab ta oma turjal. Mida teha, et veskikivi kaelast langeks? Einar naeratas kibedalt. On olemas kindel ja läbiproovitud vahend, mis kõik raskused nagu tuulega minema pühib ja valu vaigistab.

Ta astus puhvetisse ja tellis esialgu sada grammi. Selle juurde võttis väikese võileiva. Kui Einar leti ees seisis, pani keegi käe talle õlale.

Einar tõstis silmad. Oo, Volodja, korterinaaber.

«Sul on, nagu näha, näkanud,» ütles Volodja ja pilgutask silma. «Kas jälle onu veekogus?»

«Kas mul siis mujal sinu arvates krediiti ei ole?»

«Onu juures on kõige kindlam.»

«Pole sinu asi.»

Kuid Volodja ei tahtnud Einariga tülitseta.

«Mis sa arvad,» ütles ta leplikult, «kui istume lauda ja teeme sel puhul ära po malenkomu?»

Einar oli nõus, kuigi oli korterinaabri peale veel veidi turris. Sest hommikul, kui Einar pärast pikka kahtlemist oli siiski läinud temalt raha laenama, oli see pakkunud ühe rubla. Kuradi kooner! Siia tulla raha on, aga et sõbrale laenata... Künanärija!

Kui nad paari tunni pärast baarist välja astusid, olid mõlemad juba ära leppinud. Einari meel oli lõbus, veskikivi oli turjalt kadunud.

«Mul on taskus veel viisteist rubla,» uhkustas Einar. «Võib-olla vajume kusagile?»

«Sellega pead palgani elama, Einar. Või tahad homme uut laenu teha?»

«Kes mulle laenab? Sina, kõnn, üle rubla ei anna!»

«Võid näiteks onult laenata.»

«Tobu. Praegu jõimegi onu raha.»

«Enne rääkisid teisiti.»

«Mis ma sulle pidin siis ütleva,» urises Einar solvunult. «Nii et kuhu siis läheme?»

«Damoi, Einar,» ütles Volodja ja tõstis mantlikrae üles. «Ma ei lase sul kusagile minna!»

«Sina pole mu keelaja!»

Kuid Volodja haaras otsustavalt Einari käe alt kinni ja hakkas teda kodu poole tõmbama. Ja nagu varemgi, ei pannud Einar vastu, vaid hakkas kuulekalt astuma. Sest ta kuulas Volodjat, seda venelast ja tuletõrjujat, kes oli igavene kooner ja kraapija, kuid siiski hea südamega inimene.

Kolmas peatükk

Kui nad kolmekesi sisse astusid, lamas Einar voodis, nagu akna poole, ega pannud neid esialgu tähelegi. Alles siis, kui nad voodi juurde olid tulnud ja veidi kohmetunult seisma jäid, pööras Einar pea ja nägi poisse. Valter Kesa naeratas. Tema silmade ümber tekkisid väikesed kortsud nagu elatanud inimesel.

«Tere, Einar,» ütles Valter vaikselt ja ulatas käe.

Valteri käsi oli kare. Muidugi, ega isoleerimistöö käenahale armu heida, mõtles ta. Samas nägi ta kortsukesi Valteri silmanurkades, mida ta varem polnud märganud. Tal hakkas hea meel poiste tuleku üle. Nad istusid voodi äärde taburetile. Mart Mets jäi püsti, sest kolmandat istekohta ei olnud.

«Istu voodi servale,» ütles Einar.

Heino Sarapik pani kaasatoodud lilled vaasi. Selles oli paar Elsa toodud alpi kannikest.

«Aitäh lilledele eest,» lausus Einar. Ta tahtis küsida, kuidas poisid uue brigadiri juhtimisel töötavad, kuid ei teinud seda. Las nad ise ütlevad, mõtles ta ja tundis, et heameel poiste tuleku üle hakkas haihtuma. Võib-olla tulid nad selleks, et talle meelde tuletada, kuidas nad Einari — oma kauaaegse brigadiri minema kihutasid. Kui nad aga tulid heade kavatsustega, siis peaksid oma elust ja tööst jutustama, ilma et Einar midagi küsiks. Ja ta jäi ootama. Poisid vaikisid samuti ja vahtisid oma endise brigadiri kahvatusse näkku. Esimesena rikkus vaikuse Heino Sarapik.

«Kaua sul tuleb nii olla?» küsis ta.

«Pikali voodis?»

«Mitte just pikali voodis... Ma tahtsin küsida, kunas su jalg päris terveks saab.»

Einar naeratas.

«Oh, sinna läheb aega. Vähemalt kaks kuud kipsis. Siis tuleb veel kaua käimist harjutada.»

«Nii et oma kolm-neli kuud läheb ära?» päris Valter Kesa.

«Jah, midagi sinnapoole.»

Jälle tekkis vaikus. Näis, et neil polegi üksteisele enam midagi öelda. Einaril katkes äkki kannatus. Ta küsis:

«Jutustage, poisid, kuidas elate?»

Valter Kesa nihutas ennast toolil, vaatas maha.

«Vaata, Einar, sellest tahtsimegi sulle rääkida. Brigaad on küll nagu uus...» Valter jäi siin miskipärast takerduma.

«Teil ju nüüd uus mees brigaadis...»

«Noh, neljas tuli ju võtta. On üks vanem mees, määrati juhatusesse poolt. Ja vaat selles see asi ongi, et meil võiks töö paremini minna, kui...»

«Sina oled ju brigadir,» ütles Einar vahele.

«Jah, olen. Aga kui tuled tagasi, hakkad sina seda ülesannet täitma.»

Einar kohendas käega tekki ja ütles tumedalt:

«Aitäh, Valter, nende sõnade eest. Aga minule ärge küll väga lootke. Kes teab, kas saangi enam tööd teha.»

Ja kui poisid selle peale vaikisid, lisas ta juurde:

«Võib-olla tuleb mul karistust kanda. Teate isegi, et asi on prokuratuuris ja kohut ennastki ei tule vist väga kaua oodata. Nii et minu kandidatuur võtke juba aegsasti maha.»

Valter Kesa naeratas ja ta silmanurkadesse tekkisid kortsukesed. Pagan võtaks, mõtles Einar Valterit vaadates, kuidas ma varem pole ta silmanurkades neid vanadusemärke näinud? Ja ometi on poiss kõigest kakskümmend neli aastat vana.

Jutt hakkas kuidagi minema. Poisid jutustasid, et kombinaadi peainsener Ennok oli pärinud Einari terve üle. See oli tõepoolest Einarile uudiseks ja ta jäi poiste juttu tähelepanelikumalt kuulama. Muidugi teavad poisid kõigest sellest, mis kombinaadis viimasel ajal on juhtunud. See on ju teada kõigile. Aga poisid teavad ka seda, et Einar pole ometi mingi kurjategija.

Võtku Einar seda arvesse. Ja mis kõige tähtsam — teadku ta ka seda, et kui Einar tunnistatakse süüdi, siis ei jää nemadki süüst lausa puhtaks. Mitte kuidagi ei saa jääda. Eks nemadki teadnud mõndagi. Nad lähivad tingimata kohtusse ja tunnistavad... Noh, seda, et ka nemad pole olnud inglid. Neid mõtteid sõnastas peamiselt Valter Kesa, sest ta oli ju brigadir ja teiste hulgas vanem.

Einar muigas. Muidugi, poisid räägivad ilusti ja võib-olla võtaksid nad ta tagasi brigadirikski, aga enne tuleb siiski kohus ja see alles otsustab, on Einar kurjategija või ei ole. Nii ta ütleski poistele.

«Ei, Einar, me pole sinuga nõus,» ütles äkki Mart Mets.

«Millega te pole siis nõus?»

«Et sind kinni mõistetakse.»

Einar jäi mõttesse. Alles mõne hetke vaikimise järel ütles ta summutatud häälel:

«Vaadake, sõbrad, minu süü polegi nii väike. Teie ju kõike ei tea.»

Ja ta jutustas üldjoontes poistele, milles ta ennast süüdlaseks peab.

«Ma tegin seda kõike siiski teie seljataga, poisid. See tähendab ka midagi. Et teie tol ajal minu tõttu paremat palka saite, see on küll tõsi, kuid kõige vähem olete teie selles süüdlased. Nii et mõelge selle üle, kas maksab niisuguse tüübiga nagu mina enam üldse suhteid pidada.»

Vaikiti. Need olid väga rasked sõnad.

«Ega meist keegi pole ingel,» kordas Valter Kesa oma endist ütlemist. «Oleme noored ja rumalad olnud, vaat milles on asi. Ja sinu süü on meile teada. Aga miks sa arvad, et kõik eksijad kohe türmi kupatakse? Sa oled eksinud. Kuid sa pole ju kurjategija. Ja kui sind karistataksegi, ka siis jääme su sõpradeks. Usu, Einar, ja unusta, mis meie vahel on halba olnud. Kas usud?»

«Usun,» vastas haige kuidagi raskelt hingates ja surus poistel kätt.

* * *

See oli mõned aastad tagasi, kui Leopold Kaiser kutsus ühel päeval pärast tööd Einari oma kabinetti. Einar oli meeldivalt üllatatud. Nähtavasti on Kaiseril talle midagi tähtsat öelda! Einarile meenusid senised korraldused. Nendega oli ta ikka hästi hakkama saanud.

Kabinet oli hästi sisustatud. Suur vaip üle põranda, massiivne punasest puust kirjutuslaud, suured nahast tugitoolid, laes niklist särav moodne armatuur.

See oli keskealine tumedat verd mees. Veidi paksusele kalduv.

Sinine raseeritud lõug ja veidi pungis tumedad silmad. Kaiser oli Einari teada väga resoluutne mees. Ta ei armastavat, kui temale vastu räägitakse. Sõprade seltskonnas olevat ta kunagi maininud, et temas olevat vanaisa kaudu poola verd. Rahvas aga teadis rääkida, et Kaiser olevat lihtsalt eestistunud juut.

Kui Einar kabinetti astus, näitas Kaiser käega oma tohtu suure kirjutuslaua ees olevale tugitoolile ja jätkas kirjutamist. Sulg krabises paberil, otsmikul oli sügav korts. Einar vaatas aupaklikult seda kortsu. Ta märkas veel, et veidi hallikaks tõmbuvad juuksed olid mehe pealael kohevil.

Siis pani Kaiser sule kõrvale ja tõstis silmad Einarile, kes tugitoolist püsti tõusis.

«Seltsimees Reeding,» ulatas Kaiser käe, «mul on juba ammu tahtmine teiega lähemalt tuttavaks saada. Palun võtke istet. Olen teadlik, et teie brigaad teeb head tööd, ja loodan, et ka töötasuga ei ole kombinaat teile ülekohut teinud. On see nii?»

Einar Reeding tahtis uuesti püsti tõusta, kuid Kaiser'i tõrjuv käeliigutus sundis ta kohale jääma.

«Jah, seltsimees Kaiser, brigaad on palgaga rahul.»

«Kuid kas te teate, et palgaküsimus on ühtlasi ka peenike poliitiline küsimus?»

Leopold Kaiser naeratas ja hõõrus oma kuivetanud käsi. Einarilt vastust ootamata jätkas ta:

«Meie maksame teile teadlikult head raha, sest teie töö on esmaklassiline. Kuid selles on üks väike «aga», ja selle «aga» pärast ma teid siia kutsusingi.»

Reeding kuulas tähelepanelikult ülemuse kõnet. Ülemus aga kobas ettevaatlikult sõnu.

«Asi seisab selles, et meie oleme... Noh, kuidas seda öelda... Ühesõnaga — kombinaat on mitmesugustel põhjustel pidanud kulutama rohkem materjali, kui seda näidatakse tavalises dokumentatsioonis. Te mõistate mind?»

Kuid Einar ei mõistnud ja püüdis isegi vastu vaielda:

«See materjalihulk, mille oleme saanud töö jaoks, vastab täielikult saatelehtedele, kuhu olen alla kirjutanud.»

Kaiser naeratas mõistvalt ja andestavalt.

«Kuulge, Reeding, teie olete veel noor brigadir. Teilt ei saa nõudagi, et kõike mõistaksite. Kuid kombinaadis on ka halbu brigaade, kus materjali kulutatakse üle plaani. Peale selle on veel muud kaod. Ühesõnaga, küsimus on selles, seltsimees Reeding,» ütles nüüd Kaiser jahedamalt, «et ma kutsusin teid siia mõnede dokumentide vormistamiseks materjalide lisakulutuse kohta.»

Einar kirjutas alla kahele dokumendile materjalide kulutuse kohta, mida ta polnud üldse näinudki. Kunagi pole ta saanud ju eterniiti, aga nüüd kinnitas oma allkirjaga, et on saanud kolmsada tahvlit.

Einari süda muutus korraks rahutuks. Kuid siinsamas meenusid Kaiseri sõnad, et palgaküsimus on peenike poliitiline küsimus. Jah, ega kõigis brigaadides olnudki alati just head palgad. Kombinaadil on mitmesuguseid töid ehk tööotsi, nagu nimetab rahvas. Ühed olid niisugused, kus võis kergema vaevaga rohkem teenida, teised aga nõudsid tööd, aga raha sai sellele vaatamata vähem. Valitses veel suur tööhindade segadus ja kombinaadi juhtkonnal oli tõepoolest võimalus ajada peenikest palgapoliitikat.

Einar andis niisuguseid allkirju hiljemgi. Nüüd võttis temalt allkirju laohoidja Andres Katla. Ta kutsus Einari enda juurde ja esitas vastava dokumendi, lisades lakooniliselt:

«Seltsimees Kaiseri korraldusel löö käpp alla!»

Einaril tuli need fiktiivsed materjalikulutused sisse kanda ka oma aruandlusse. Esimene kord oli ta selle jätnud tegemata. Andres Katla oli siis öelnud:

«Sinu aruandlus ei kõlba kuradilegi. Peremees lükas selle tagasi, ei kinnitanud.»

«Mispärast?» imestas Einar. «Mul on siin kõik täpselt sisse kantud.»

«Ära mängi lolli!» kurjustas Andres Katla. «Aga kuhu jätad siis need dokumendid, mis peremehe korraldusel alla kirjutasid? Need peab ju ka sisse kandma.»

Ja Einar kirjutas ka nõutavad paberid alla.

* * *

Einar mäletab, et mõni aeg hiljem kutsus Kaiser ta uuesti enda juurde. Direktori asetäitja oli lahkus ise. Nimetas Einarit oma nooremaks sõbraks, kuulutas talle ette hiilgavat tulevikku. Kaiser ei nõudnud temalt mingisuguste dokumentide allakirjutamist ega andnud talle ka midagi teha, vaid tahtis lihtsalt kuulda, misugune on brigaadis meeoleolu, kuidas läheb töö. Ühtlasi päris ta ettevaatlikult, mida Einar on kuulnud väljastpoolt kombinaadi ja tema juhtkonna kohta. Keelekandjaks ma ei hakka, mõtles Einar mornilt ja püüdis üldsõnaliselt esitatud küsimustest üle libiseda.

«Noh, kallis noor sõber,» lausus Kaiser vestluse lõpul nagu kokkuvõtte tegemiseks ja puuris oma pruunjad silmad Einarile näkku. «Näete ju oma silmaga, kuidas kombinaat töötab, kui keerukas on selle juhtimine. Loodan, et mõistate ka seda, et mitte iga mees ei või niisuguse masinavärgi tegelik juhtija olla. Ja kuigi käitise etteotsa pannakse mõnikord mehi, kel asjast aimugi ei ole, siis teevad tegeliku töö ära need, kes seda keerukat asja tunnevad. Arvan, et mõistsite mind?»

Seda polnud Reedingul raske mõista ja ta noogutas.

«Tahan veel öelda, noor sõber, et meil on kavatsus teile edaspidi anda veelgi vastutusrikkamaid ülesandeid ja võib-olla isegi edutada.»

Viimane lause pani Einari kohmetuma. Vilksas isegi mõte, et tema arvel tehakse nalja. Kui ta aga mõistis, et nalja ei tehta, tõstis see tuju. Miks siis

mitte, ajas ta mõttes rinna ette, ega temagi ole mõni nannipunn.

Einaril jäi ülemusest kõige parem mulje. Direktori asetäitja on tõepoolest üks tore inimene. Kuidas ta noortega juttu ajab. Võrdselt nagu omasugustega. Ei hakka kohe sinatama nagu see mühkam Kõder, kes täiesti asjatult direktoritoolil istub. Ei, Kaiser on see õige direktor ja käitise peremees, siin pole midagi öelda. Ja Einar jutustas sellest ka poistele.

Valter Kesa ütles:

«No vaata, Einar, kui see Kõder minema lüüakse, võid sa kombinaadi direktori asetäitjaks saada. No siis alles hakkame elama!»

«Arvad, et hakkan sulle topelt maksma?»

«Einoh, misjaoks topelt? Kuid head otsad jäävad siis ikka meile. Eks ole?»

Poisid naersid.

Einar oli väga rahul oma «kõrgete ülemustega», nagu ta ise armastas öelda. Ta mõtted löid mõnusaid keerutusi Kaiseri poolt lausunud sõnade ümber. Niisiis, teda peetakse heaks töömeheks. Teda tahetakse edukata. Võib-olla isegi osakonna juhatajaks. See oleks alles tore. Kas aga Einar kõlbab niisugusele kohale? Aga miks mitte? Ja Einari iseteadvus paisus, kuigi ta seda teiste eest varjata püüdis. Ikka ja jälle tegid ta mõtted luurekäike Kaiseri sõnade juurde.

Ühel hommikul, kui brigaad töötas objektil, kutsuti Einar telefoni juurde. See oli Kaiser.

«Halloo, Reeding?»

«Jah, ma kuulen.»

«Siin Kaiser. Teate, Reeding, mul on tahtmine teiega kõnelda.»

«Kas kohe?»

«Jah, palun tulge otsekohe!»

Kaiser lisas juurde, et seekord tulgu ta tema poole koju. Ja ta andis oma aadressi.

Mispärast võis Kaiser teda kutsuda? Ja koju? Võib-olla on Kaiser haige? Või on tal Einarile midagi väga-väga tähtsat öelda? Einari iseteadvus ajas jälle pea püsti, kuigi ta midagi kindlat ei teadnud.

Ta andis töö juhtimise Kesale üle ja teatas, et teda

kutsutakse kombinaadi kontoris. Muidugi tegi ta seda võimalikult ükskõikse häälega. Poisid ei tohi tema seesmist uhkust märgata. Et ta läheb Kaiseri poole koju, sellest mitte sõnagi. Justkui imelik öeldagi. Seda oli ka varem juhtunud, et Einar andis oma tööjärje ja juhtimise käest ja läks mujale. Kui ülemus kutsub, peab minema!

Kaiser elas moodsas kivimajas, kus olid kõik mugavused: keskküte, gaas, elekter, vann. Eks see ole vist alati nii olnud, et ülemused elavad ikka heades majades, mõtles Einar. Ta pole näinud veel ühtki ülemust, kes oleks elanud vanas puulobudikus või keldrikorrusel.

Pruunide juuste ja veidi pungis silmadega tütarlaps avas ukse.

«Palun astuge sisse!»

See oli kahtlemata Kaiseri tütar.

Mantel varna riputatud, juhutati Einar tahapoole.

Tütarlaps tutvustas ennast:

«Marta, Leopold Kaiseri tütar.»

Miks nii ametlikult? Oleks võinud lihtsalt öelda, et Marta. Einar surus siiski heameelega tütarlapse kätt. See tundus ootamatult lõtv ja jõuetu.

«Palun istuge ja tundke ennast nagu kodus. Isa palus teile öelda, et tuleb varsti. Talle tuli kutse peavalitsusse. Mina aga olen volitatud teid selle aja jooksul lõbustama,» naeratas tüdruk ja istus laua äärde.

See oli külalistetuba. Sohva, televiisor ja suur palm, mis ligi pool tuba enda alla võttis. Palmi kõrval silmas Einar pianiirot ja selle ees musta keerdtoli.

«Teie mängite... seda riistapuud?»

«Natuke,» vastati talle.

«Võib-olla mängite midagi? On ju teile pandud, nagu ütlesite, minu lõbustamise ülesanne...»

Mõlemad naersid. Ametlikkus oli korraga kadunud. Väga kena neiu, mõtles Einar. Ta märkas, et tüdruku silmad vaatavad pisut kõõrdi. See aga ei vähendanud põrmugi tema veetlevust.

«Teate, ma ei tahaks heameelega teile mängida, alles õpin seda kunsti. Kardan, et võin teile pettumuse valmistada.»

Kuid Einar käis peale ja Marta hakkas mängima. Muidugi on tüdruk kena, mängib hästi ja poleks halb temaga tutvust jätkata.

Marta lõpetas mängimise. Ta ei tahtnud rohkem ennast kompromiteerida, nagu ta ise ütles. Einar juhatati kabinetti.

«Soovite ehk midagi lugeda?»

Einar vaatas sinna, kuhu Marta viipas, ja nägi toreid raamatukappi, mille klaasuste taga paistsid paksumad foliandid. Ei, Einar ei taha lugeda. Ta parem ajab niisama Martaga juttu. Muidugi, kui Marta on sellega nõus. Marta oli nõus. Kui vana on Einar? Kui Marta kuulis, et Einar on kahekümne nelja aastane, näis ta selle üle imestavat.

«Pidasite mind vanemaks?»

«Jah,» vastas Marta avameelselt, «kaksikümmend seitse-kaheksa võib teile küll anda.»

Einar naeris. See tuli veidi sunnitult. Niisugune avameelsus talle miskipärast ei meeldinud. Ei tee löbu vanemana näida. Sugugi mitte.

«Mina aga pean teid seitsmeteistkümne-aastaseks. Olen ma palju eksinud?»

«Ei, mitte palju.»

«Aga siiski?»

«Kuu aja pärast saan kaheksateistkümneseks.»

Marta käis keskkooli viimases klassis ja õppis ühtlasi muusikakoolis klaverit. Ta ema oli surnud seitse aastat tagasi. Kolmekümne-aastane võõrasema aga suhtuvad Martasse hästi. Ta läks sõbratari poole külla, peaks varsti tulema.

Mõne aja pärast ilmuski võõrasema, keda Marta nimetas tädi Ingeks. Inge oli Einari vastu samuti väga lahke. Imestas Einari nooruse üle, sest oli arvamisel, et brigadiriks võib olla ainult vanem mees. Varsti paluti vabandust ja mõlemad siirdusid kööki, nähtavasti lõunat valmistama. Einar jäeti üksinda.

Einar vaatas kabinetis ringi. Kaiseril oli hea raamatukogu. Palju ilukirjandust. Ta sirvis ajaviiteks mõnda raamatut. Siis vaatas kabineti teisest uksest välja. See viis koridori. Seal oli veel üks tuba, nähtavasti magamistuba. Kaiseril oli seega neljatoaline mugav korter. Niisuguses korteris maksab elada. Ega

Einargi elanud halvas korteris, aga tal oli üks tuba. Hoopis teine asi on elada omaette korteris, oma perekonnaga.

Marta käis paaril korral vaatamas, kas külalisel ei ole igav. Ei, tal ei olnud igav. Ta lehitses raamatuid, luges entsüklopeedia viimati ilmunud köidet ja tundis ennast tõepoolest nagu kodus. Ometi näris ta südant teadmatus, miks Kaiser teda külla kutsus.

Siis helises kell ja peremees ise jõudis kohale.

«Tervist, seltsimees Reeding!»

«Tervist, seltsimees Kaiser!»

Oo, see kõlas ju nii, nagu oleksid teineteist tervitanud võrdsed võrdsete hulgas, mõtles Einar ja tundis endas uhkust tõusmas.

«Loodan, et ei pidanud mind kaua ootama.»

«Oh, mitte sugugi, seltsimees Kaiser.»

«Jah, mis teha,» hõõrus Kaiser oma kuivi käsi. «Peavalitsus kutsus välja, aga Köder on haiglane, lamab kodus, soojenduskott kõhul. Tuli minna ja kombineadi asjad joonde ajada. Läks natuke rohkem aega, kui arvasin. Nii see asi tuligi...»

Siis tuli Inge ja kutsus oma mehe ning külalise söögituppa. Seal oli juba laud kaetud. Einaril hakkas äkki piinlik. Ta astus kuidagi kangetel jalgadel peremehe järel. Lauas pandi ta Marta kõrvale istuma. Kõik oli kombekohaselt serveeritud. Isegi väike naps ei puudunud. See oli valge viin. Peremees tõstis pitsi külalise terviseks. Inge jõi kaasa, Martale ei pakutud üldse. Nagu mingi pidu, mõtles Einar. Oli imelik ja harjumatu. Kuidagi kõhe istuda sedaviisi, kui iga sinu liigutust jälgib kolm paari silmi. Pärast kolmandat pitsi ütles Kaiser, et peaks aitama, tööpäev pole veel lõpul. Einar oli nõus, sest ka brigaadi tööpäev polnud veel kaugeltki läbi. Noor brigadir mõtleb ainult tööst, arvas Inge. Kunagi peab ka muule mõtlema, ollakse ju elus kord noor. Kas tõesti brigaadis kõik on brigadirist nooremad? Eks see ole siis noortebrigaad. Einar oli sellega päri, tõepoolest noortebrigaad. Ja ega kombineadi palju vanu pole, arvas Kaiser, brigaadides on enamuses noored.

Jutt veeres tasapisi ja varsti tundis Einar ennast jälle hästi. Ta sõandas paaril korral Martalegi silma

vaadata ja sai vastuseks vaevalt märgatava naeratuse. See tõstis Einari meeleolu veelgi.

Pärast lõunat palus Kaiser Einari oma kabinetti, sulges uksed.

Vestlus polnud teab kui pikk, kuid Einarile on see eluks ajaks meelde jäänud. Kaiser otsis ja valis sõnu, mis oleksid Einarile vastuvõetavad. Ta oli vilunud diplomaat, kes oskas siledalt ümarate sõnade taha peita väga karvaseid ja kandilisi mõtteid.

«Tahan teha teile ettepaneku võtta osa meie kombinadi üritustest, millel on mõnevõrra salajane iseloom.»

Ta märkas Einari näol hämmelduse ja kahtluse varju.

«Minu noor sõber,» fikseeris Kaiser oma pungis silmad Einarile näkku, «ärge arvake, et tahan teile halba soovida. Jumal hoidku mind selle eest! See, millest ma teile räägin, on salajane ainult selles mõttes, et praegusel ajal, suurte ehituste ajastul, on võimatu inimeste eest hoolt kanda, lähtudes rangest seaduslikkusest, mis on mõnevõrra vananenud. See seaduslikkus seob meid, kombinatide ja vabrikute juhtijaid, käsist ja jalust. Ja sellepärast on peaaegu iseenesest mõistetav, et mõningatele kombinatsioonidele vaadatakse isegi kõrgemalt poolt läbi sõrmede. Saate aru? Läbi sõrmede! Võtame näiteks meie kombinadi. Mitmesugusteks üritusteks on vaja raha.

Missugusteks, küsite teie. Ma võiksin nimetada paljugi, aga kas on seda vaja? Transport, komandeeritud, premeerimine, abistamine, ka vastuvõtte tuleb korraldada, kingitusi teha. Oh, Reeding, uskuge — kui teie olete juhtija, alles siis mõistate, kuhu on vaja raha, mida seadus otse ette ei näe, aga millest kõik on teadlikud, kust seda võtta. Meil tekib ülejääke, mida on võimalik realiseerida. Seda teemegi, kuid seadus ei näe omakorda seda ette. Vaat, kallid Reeding, need ongi just needsamad salajased üritused, mida oleme sunnitud tegema üldsuse huvides. Loodan, et mõistate mind!»

Kaiser püüdis Einarit veenda, et need salajased ülesanded, mida ta Einarile pakub, ei ole mingil määral ohtlikud või ebaseaduslikud. Ainult kalduvad veidi

kõrvale tavalistest teedest ja muud mitte midagi. Ja neile vaadatakse kõrgemalt poolt läbi sõrmede. Ainult läbi sõrmede ja muud mitte midagi.

Pärast seda vestlust hakkas Einar juba tihedamini käima Kaiseri pool. Martaga tekkis tal varsti üsnagi sõbralik vahekord, mis oleks võinud lõppeda ei tea kuidas, kui siin üks sündmus vahele ei oleks tulnud.

* * *

See oli imelik inimene, keda Einarile Marta sünnipäeval tutvustati. Ta viskas mehemoodi viina, ja kui oli juba küllaldase laengu saanud, hakkasid ta silmad nagu väikesed hallid hiirepojad sinna-tänna keerlema. Ta haaras igaühte, kes tema läheduses juhtus olema, varrukast, tiris kõrvale ja kukkus talle teoreetilist juttu ajama. Tutvustamisel nimetas ta ennast Magnuseks, kuid kõik kutsusid teda filosoofiks. Ta töötas kombinaadis materjalidega varustuse osakonnas kaubatundjana või eksperdina. Sellest ei saanud Einar sünnipäevamürglis hästi aru.

Ta tuli just Martaga tantsimast, kui Inge teda peatas ja Magnusega tutvustas. Ja nüüd oligi Einar selle filosoofi vangis. Nad istusid ühte nurka diivanile. Magnus vabastas küll Einari varruka, kuid surus ta enda nii diivani nurka ja asetaski oma triibulistes pükstes pikad koivad nii kavalasti, et need moodustasid midagi barrikaaditaolist, mille tagant polnud pääsu. Filosoofi silmad keerlesid ja käed ei püsinud hetkekski rahul. Nad haarasid Einarit kord pintsakuhõlmast, kord püksipõlvest.

«Mis sa arvad eraomandusest?» küsis Magnus ja ta hiired lasksid Einari näol ratastiire.

«Eraomandusest?» küsis Einar kohkunult. «Ei ole selle üle kunagi midagi mõelnud.»

«Ee-ee, ehee? Seda ma juba arvasin, kui sind ennist vaatasin... Ja-ah, seltsimees Ritsik...»

«Reeding,» parandas Einar.

«Hea küll,» oli Magnus nõus, «Reeding või Ritsik, ega siin suurt vahet olegi...»

Ümberringi käis mürgel täie hooga. Kõik olid juba paraja auru all ja tegelesid igaüks oma huviasjadega. Akna all diivanilaua all löödi kaarte. Magamistoas istusid

naised kobaras laial voodil kaelakuti ja klatšisid. Silmanurgast nägi Einar, et Marta ümber keerles üks vibalik noormees, kes püüdis tüdrukut kogu aeg käsi-varrest haarata. See oli noor sportlane, pikamaakäija Kusta Vedru, nagu talle oli varem tutvustatud. Einar hakkas kibeleva ja tahtis tõusta, et Martaga tantsima minna ning pikamaakäijat eemale peletada. Ent filosoof haaras ta varrukast ja lausus:

«Ei lähe Marta teie käest kuhugile.»

«Egas ma sellepärast,» kohmetas Einar.

Filosoof surus Einari paigale. On kuradil tugevad käed, mõtles Einar, kui tundis nagu tange oma käsi-vartel.

«Mäletad, mida õpetas Darwin? Ohoo, sul pole meeles, mida õpetas inimestele geniaalne Darwin! Ja-ah, seltsimees Ritsik, oled tume nagu tōkatipudel. Kuule, ära nihele, vaid istu rahulikult, kurat. Ega ma siis halva pärast, sinu enda kasu pärast ajan sinuga siin tõrtsu teoreetilist juttu... Vaata, mind nimetatakse filosoofiks ja ma oleksin ka selleks saanud, kui mind poleks Tartu Ülikoolist enne represseerimist nii sital kombel välja pukseeritud.»

Einarile ei istunud Magnus ega tema jutt. Et ta aga selles seltskonnas oli esimest korda, ei tihanud ta korraga hakata oma vastumeelsust näitama inimese vastu, keda filosoofiks hüüti, ja nagu Einarile näis, ka vähe kardeti. Sellest tuligi, et pärast paari protestikatset, mis Magnuse poolt juba eos maha suruti, alistus Einar oma saatusele ja jäi kuulama filosoofi tarka teoreetilist juttu Darwinist ja eraomandusest. Kuigi Magnus oli üsna tugeva auru all, laabus jutt ladusalt ja Einaril oli tegemist selle jälgimisega.

«Darwin õpetas meile, lontrustele, kallid Ritsik,» jätkas filosoof oma loengut, «et elu arenemise protsess on tervenisti rajatud egoismile. Ja-ah, üks see ole geniaalne? Võtke elusolenditelt emotsioonid ja elu jääb jalamaid toppama, kõik hakkab manduma... Man-nn-duma, seltsimees Ritsik, ja jalamaid, sest elul pole enam eesmärki, mingit mõtet... Aga mis on egoism?»

Magnuse hiirepojad jäid hetkeks tardunult Einari näole seisma, ta lai suu mustade hõredate hammastega

tõmbus irvakile. Einar raputas oma rasket pead, sest võetagu see praegu kas või maha, ta ei oskaks vastata, mis on egoism. Hiirekesed panid jälle minema ja Magnuse käed pugesis Einari pintsaku alla. Einaril hakkas kōdi ja ta nägu tõmbus naerule.

«Egoism on sügavalt materiaalne jõud ja tema eesmärgiks on eraomandus. Eraomandus ükskõik missuguses vormis, kulla Ritsik. Eraomanduse mõiste on omane igale olevusele. mis liigub, lendab või roomab...»

«Kaladele ka? Nemad ujuvad.»

«Ka kaladele, kahtlemata. Sul on taipu, Ritsik! Ütleme, kala näeb ussi. Ja kohe on temal tahtmine see muuta oma isiklikuks omanduseks. Ja pane tähele, Ritsik, kala selle juures ei hooli teistest... Nii on kogu maailmas. Muidugi kõrgemate olendite juures on see keerukam, või nagu teadus ütleb, komplitseeritum. Ja pane tähele, eraomanduse mõiste meil, inimestel, on seotud vaimse vabadusega, vaimu hegemooniaga. Vaimu vabadus on see, kui ma võin enam või vähem vabalt sooritada oma tegusid ja toimetusi oma äranägemise järgi, ilma et keegi seda tegevust juhiks või suunaks väljastpoolt. See on tõeliselt vaba ja loominguiline tegevus ja see juba ei allu niinimetatud ühiskondlikule kontrollile, nagu nüüdsel ajal jama-takse... Mõistad sa mind, Ritsik? Või oled sa, kurat, parteilane?»

Ei, Einar ei ole parteilane, aga niisugust hullu vabadust ta ka ei mõista. Kas see pole mitte taskuvaraste vabadus? Nemad ka ei taha alluda mingisugusele ühiskondlikule kontrollile. Nemad on ju ka täielikud egoistid.

Magnus haaras mõlema käega Einari pintsakureväärast kinni, nagu kavatseks ta Einariga kaklema hakata, ja puhkes mõirgavalt naerma.

«Oi, sa, kuradi Ritsik, on sulle ikka mõistust antud. No muidugi on ka neil vabadus kaasinimeste taskuid tühjendada. Seda ei tohi neile teoreetiliselt keelata. Selles ongi Darwini õpetuse geniaalsus. Eh-hee, aga see nende vabadus põrkab kokku taskuomanike vabadusega oma taskut kaitsta, selles on asja tuum... Vaba võitlus olemasolu eest, tugevad ja targad võidavad,

tolad ja nõrgad saavad haledasti vatti. See ongi elu poeesia, tema põhiseadus!»

Einar hakkas väsima. Algul kuulas ta teatud huviga Magnuse teoreetilisi arutlusi ja arvas, et mees on huvitav. Kuid siis lõi talle midagi vastu. Mis nimelt, seda ta ei osanud sõnastada. Filosoof oli kindlasti temast targem, ülikoolis käinud ja ta suurest suust voolas tark jutt nagu vesi. Ta ei sallinud silma otsaski meie ajalehtede juttu rahvahulkade kasvatamisest marksistlikus vaimus.

«Puhas lora, muud midagi. Elu arenemine pannakse niisuguse teguviisiga seisma. Sest igasugust tegevust, kallis Ritsik, mis on suunatud inimese loomuliku omandiinstinkti kärpimisele ja mahasurumisele, tuleb vaadata kui tegevust, mis tahab maha suruda inimese vaba vaimu. Taipad? Ja sellepärast,» ütles filosoof lõpuks, «polegi meil mingit vabadust, tõelist vabadust.»

«Kes siis niimoodi tohib rääkida,» astus juurde Koljat, kombinaadi üks osakonnajuhataja. «See on ju puhas valitsusevastane jutt.»

«Mine kuradile,» lõi filosoof käega. «Seltsimees Ritsik on meie mees, mis teda karta. Egas nüüd pole enam Beria ajad, kus suu ees tuli lukku kanda. Olen kuus aastat laagris istunud ja praegu ei karda ma kedagi. Kas sa tead, Koljat, mida tähendab termin — täiesti rehabiliteeritud inimene? See tähendab, et olen nõukogude organite poolt täies ulatuses kontrollitud ja järele proovitud, nagu röntgeniga läbi vaadatud. See, millest ennist rääkisin, on minu isiklik arvamus ja olge lahked, veenge mind vastupidises. Võib-olla paarikümne aasta pärast, kui oleme juba kommunismi sisse jõudnud, muudan minagi oma usku. Kuid ma ütlen teile, parem oleks, kui meie kunagi sinna ei jõuakski...»

«Mispärast?» küsis Koljat.

«Ta kärvab seal kohe, sest seal pole egoismi ega eraomandust,» pilkas Einar.

«Aga võib-olla oled sa siiski parteilane?» hingas talle Magnus rasket leitsakut näkku.

«Ja kui oleni. mis siis?»

«Siis teen ma nii, Ritsik, et sind juba homme parteist välja visatakse... See on mul lihtne asi, kurat.»

Radiola alustas tantsumuusikat ja Einar vaatas, kuidas Marta nõtked sääred heljusid tantsurütmis mööda. Tüdruk tantsis juba selle vastiku Koljatiga. Einaril hakkas millestki kahju ja ta tahtis tõusta, et minna teiste hulka. Kuid filosoofi luised sõrmed haarasid tal käsivarrest ja sundisid istuma.

«Tead, ära pane pahaks! Kõigi tunnuste järgi ei ole sa parteilane ja järelikult pole mul vajagi hoolitseda sinu väljaviskamise eest. Mul oli hea sinuga vestelda, sest oled tark inimene. Sul on küljes veel üks rumal viga — sa usud inimese headusse...»

«Kas teie ei usu?»

«Oleks suur rumalus uskuda, et inimene on loomult hea. Mitte midagi taolist. Inimest juhivad egoism ja juba sellepärast ei saa ta ka hea olla. Mitte iialgi. Ja just, kallis Ritsik, sellepärast ei tule teie kommunismist midagi välja!»

«Miks «teie»? Kas siin saab olla «meie» ja «teie» vastandamist?»

«Saab küll, kallis Ritsik, ja tulebki vastandada. Sest millega või kellega teie seda kommunismi tahate ehitada? Inimestega, rahvaga, ütlete teie. Aga selles ongi see konks. Inimene on egoist, ahnitseja, omakasupüüdja ja seda kõike teie temast välja ei juuri, ei juuri, mitte eladeski. On lollus loota, et kogu see egoistlik kraam, mis praegu moodustab inimese tuuma, muutub ühel ilusal päeval kasvatustöö tulemusel mõistlikuks tarkuseks või targaks mõistlikkuseks. Lollus, ja sellega läheb kogu see teie värk uppi, kallis Ritsik.»

«Teie ei oska või ei taha mu nimegi õieti hääldada,» ütles Einar nüüd vihaga, sest tema mõõt oli äkki täis saanud. «Minu nimi on Reeding, aga mitte Ritsik. Aga teie, härra Magnus või õigemini härra Küünik, lubage ennast nii nimetada, olete ilge roomaja... Jah, mürgine veel pealekauba...»

Filosoof naeris lõbusalt ilma solvumise varjundita.

«Oh, mister Reeding, ma võin sind ju ka nii nimetada. Aga sa pead mind vabandama, sest unustasin vahepeal tõepoolest su perekonnanime... Ja siit tuligi see Ritsik. Anna andeks! Mis puutub aga roomajasse, ja veel mürgisesse, siis siin sa eksid. Ma nimetasin asju

nende õige nimega... Kui oleksin roomaja, räägiksin teisiti. Vabanda, ma pean kiiresti ühte kohta minema.»

Ja filosoof läks kibekiiresti Einari juurest ära.

* * *

Einaril kujunesid omapärased vahekorrad Kaiseri naisperegaga. Inge oli tema vastu äärmiselt lahke. Einar aga tundis ennast ebamugavalt, sest Inge oli ikkagi tema ülemuse naine. Tol ajal oli Einaril oma tütarlaps, Ester apteegist. Et see vahekord oleks olnud nüüd väga kindel... Aga Einarile meeldis punapäine Ester, tema kapriisid ja vallatu meel. Ta ei tahtnud Estrist loobuda. Kuid nüüd tuli tal käia sagedasti Kaiseri pool ja sõprus Martaga üha süvenes.

Ühel päeval, kui Einar jälle Kaiseri poole sisse astus ja pererahvast ainult tütar kodus oli, suudles ta Martat. Tüdruk hakkas ta käte vahel kogu kehast võbi-sema, heitis talle käed kaela ümber ja sosistas midagi, millest Einar sõnagi aru ei saanud... Siis kattis Marta nagu häbenedes näo kätega ja põgenes teise tuppa.

Einar süütas sigareti, et rahuneda. Ta teadis, et midagi rohkemat ei tohi praegu juhtuda.

Inge, kes varsti koju tuli, vaatas Einarile teraselt näkku, kuid ei öelnud midagi.

Einar ehmus. Kas tõesti Inge midagi taipas? Ta otsustas kiiresti kaduda, sest Marta polnud ikka veel nähtavale ilmunud. Kui ta esikus mantlit selga ajas, tuli Inge ja ütles:

«Tulge ikka meile, Einar! Ärge meid unustage! Marta ei saa teid saatma tulla, tal hakkas pea valutama. Aga tulge ikka, sest tema tahab teid näha.»

Einar lahkus segaste tunnetega. Marta tahab teda näha! Mida tahtis Inge sellega öelda? Võib-olla rääkis Marta talle suudlusest? Vaevalt võib seda uskuda. Ta mõtles olnule ja leidis, et Marta on omapärane ja päris armas tüdruk. Inge nõuanne näis talle mõistlikuna.

Ühel päeval helistas ta Kaiseri korterisse. Marta tuli telefoni juurde:

«Tuled sa täna meile?»

«Kui kutsud, siis tulen.»

«Tule siis, ma ootan. Olen üksi kodus.»

«Teisi ei olegi?»

«Inge sõitis Tartu. Isa on komandeedingus.»

Nüüd oli Marta see, kes Einarile kaela viskus ja teda metsikult suudlema hakkas. Einar püüdis esialgu tagasihoidlik olla, kuid süttis siis ise põlema. Ja juhtuski see, mida ta sel korral kõige vähem ootas: ta jäi terveks ööks Kaiseri korterisse.

Nii kaugele oleme siis jõudnud, mõtles Einar järgmisel päeval. Mul on nüüd kaks tütarlast korraga. Ja järgnevatel nädalatel püüdis ta Estrit vältida, kuigi see ainult osaliselt õnnestus, sest tüdruk käis Einari pool ilma kutsumata. Kõige halvem oli aga see, et ka Marta hakkas Einari pool kodus käima.

Ja siis tuli ühel päeval sellele kõigele ootamatult lõpp. Marta ei olnud enam paar nädalat Einari juures käinud, vaatamata sellele, et kool oli juba ammu lõpetatud, eksamid sooritatud. Samuti ei saanud ka Einar mahti Martat külastada, sest parajasti oli brigaadil käsil objekti lõpetamine. Ühel suvisel õhtupoolikul otsustas ta siiski Kaiseri poole sisse astuda.

Teda võttis vastu Inge, kes ütles:

«Einar, teatan teile põrutava uudise: meie Marta läks mehele!»

«Marta läks mehele? Kuidas siis nii äkki?»

«Jah, hirmus äkki läks see küll... Ja kujutage ette, kolis meie juurestki minema. Ta leidis noormehe, sportlase, kes temasse meeletult armus.»

«On selle sportlase nimi Vedru?»

«On küll. Kusta Vedru. Aga kust teie seda teate?»

«Nägin teda Marta sünnipäeval.»

«Ja sealt see armastus algaski, nii tormiliselt...»

Einarile lõi teade nagu puuga pähe. Segaste tunnetega jõudis ta koju tagasi. Ei osanud esialgu midagi ette võtta. Siis vaatas ta kalendrisse ja nägi, et oli laupäevane päev. Ja äkki tekkis mõte: «Lähen õige sauna!» Ta leidis kapist puhta pesu, keeras selle koos seebi ja nuustikuga paberisse ning astus kuidagi kergendatud südamega uksest välja.

Ja saun tõi ta ihule ja südamele sel õhtul tõepoolest rahu ja kergenduse tagasi.

Neljas peatükk

«Ütle, Volodja, mispärast pean nii õnnetu olema?» küsis Einar Volodjalt, kui see teda järjekordselt haiglas külastas.

«Õnnetus võib juhtuda igaihega,» vastas see.

«Kuule, ma räägin tõsiselt,» ei lasknud Einar ennast kõrvale viia. «Olen ise selle üle palju mõelnud. Minu iseloom on niisugune, et ma vist kunagi ei suuda oma mõtteid lõpuni mõelda. Lõõn varsti kõigele käega ja loril lõpp. Aga sina, näe, oskad alati kõik oma mõtlemised lõpuni ära mõelda...»

Volodja hakkas naerma.

«Siin haiglas on sinus filosoofitalant välja lõõnud. Oo, vabanda, eesti keeles öeldakse — talent. Oled hakanud elu üle mõtlema ja see on väga hea. Tead, Einar, kõige hullem on, kui inimene ei mõtle, mis teeb. Niisuguseid inimesi on veel küllalt.»

«Ja mina olen üks nendest.»

«Sina mõtled ja see juba tähendab midagi.»

«Mida see siis sinu arvates tähendab?»

«Vaata, Einar, on olemas vanasõna «Igaüks on oma õnne sepp». Need on targad sõnad. Ja võib-olla nüüd, kus sa oled hakanud mõtlema elu üle, jõuad arusaamisele, et iga inimese saatuse on tõepoolest ta enda kätes...»

«Tahad sa öelda, et olen loll ja sellest tulevad kõik mu õnnetused.»

Volodja naeratas.

«Kas just nii maksab rääkida. Aga sinu vanuses olin samasugune. Mingi asi ei istunud, kogu aeg olin rahutu. Süda nagu kiskus ja kiskus kusagile, ei aidanud vodka ega tüdrukud. Lihtsalt elu ei läinud, ühesõnaga — jerunda. Siis aga läks kuidagi üle, töö hak-

kas meeldima, perekond ja lapsed panid eluvankri nagu relssidel veerema...»

«Nagu relssidel?»

«Nojah, kuidagi kindlamini hakkad elust kinni. Inimese elus on perekonnal tähtis osa. Kuule, Einar, ma ei taha sulle loengut pidada! Vaata, Elsa tuleb.»

Elsa tuli tõesti. Üle ta näo libises nagu vari, kui nägi Volodjat... Teretati üksteist ja Elsa istus voodi veerele. Jutt ei laabunud.

«Kauaks see kips jääb?» küsis Volodja.

«Veel poolteist kuud,» ohkas Einar.

«Nii kaua!»

«Jah. Vähemaga ei saa. Aga koju lastakse varem. Juba tuleval nädalal.»

«Kes hakkab sind põetama?»

«Liisa-tädi lubas aidata, kargud saan ka...»

«Sa tuled minu juurde,» ütles Elsa otsustavalt.

«Ei tule.»

«Miks?»

Volodja tõusis püsti.

«Poidu pokurit. Suitsunälg kipub kallale.»

Kui nad kahekesi jäid, ütles Elsa:

«Saan kaks nädalat puhkust ja võtan veel palgata ka. Nii et saan sind põetada.»

«Ma siiski ei tule sinu juurde.»

«Miks siis? Olen ju sinu seaduslik naine.»

«Noh, kui sedasi võtta,» tõmbas Einar suu virilaks, «et sundkorras... Aga kui ma uuesti aknast välja hüppan?»

Elsa võpatas ja tõmbus eemale. Ta ei tulnud selle peale.

«Kui just nii arvad,» lausus Elsa väga vaikselt, «siis võin ju sinu juurde kolida. Mis sa sellest arvad?»

Einari pehmenevast silmavaatest mõistis ta, et seda varianti ta ootaski.

«Aga kuidas jääb Urmasega?»

«Viin ema juurde maale.»

Volodja tagasi tulles oli «nõupidamine» lõppenud. Kui ta teada sai, et juba tuleval nädalal Einar haiglast koju tuleb ja et ka Elsa ajutiselt Einari juurde kolib, ütles ta:

«See on hea, isegi väga...»

«Paneb eluvankri nagu relssidel veerema, eks ole?»
naeris Einar.

«Paneb, Einar, tingimata,» lausus Volodja tõsiselt.

* * *

Kahel pool Sireli tänavat seisid ühe- ja kahekorruselised puumajad, nende keskel võis näha ka üksikuid mitmekorruselisi kivimaju. Üldiselt aga oli Sireli tänaval puuhoonete ülevõim.

Ühes pappkatusega puumajas elas Juta — Heino Sarapiku esimene armastus. Tõsi küll, nende vahel polnud senini midagi olnud, mis armastuse nomenklatuuri käiks, kuid siiski oli see armastus. Seda mõistsid mõlemad.

Heinole meeldis Juta, kuigi see oli nääpsuke tütarlaps. Perekonnas oli ta noorim, samuti pesamuna nagu Heinogi. Kui Heino sai möödunud kuul, see on aprillis, kaheksateistkümne-aastaseks, siis Jutal on selle tähtpäevani veel üle poole aasta aega.

Heino jõudis Juta majani ja pöördus Sireli ja Lepa tänava nurgal asetseva õlleputka juurde. Ta ei läinud sinna mitte õllejoomiseks, vaid istus putka kõrval olevale pingile. Ümberringi kasvasid sirelipõõsad ja nende all oli hea mõtteid veeretada ja isegi unistada. Tõsi küll, mõnikord istusid siia õllejoojad oma vahutavate kruusidega ja kukkusid valju häälega omavahelelisi asju arutama, mis teda segas. Täna oli vaikne. Paar vanameest seisid putka juures ja jõid vaikselt õlut. Heino pani tähele, et enamik inimesi jõi õlut seistes ja ainult vanad ja paadunud viinaviskajad trimpasid istudes.

Siit oli hästi näha Juta maja. See polnud suur. Kahekorruselises ehituses oli kaheksa ühetoalist korterit. Juta elas emaga kahekesi teisel korrusel. Vahetevahel elas nende juures ka kuueaastane Kai, vanema õe Endla tütar. See juhtus ainult siis, kui Endla oma mehega, kes töötas insenerina tehases, kusagile kaugeemale sõitsid ja Kaie kaasa ei võtnud.

Heino istus putka kõrval pingil ja veeretas oma mõtteid, mis olid tema enda arvates väga tähtsad. Ta vahtis Juta korteri kaht akent, mis avanesid Sireli

tänavale, ja kujutas endale ette, mis nende akende taga sünnib. Juta ema Marie, matsakas lesk, kes oli hiljuti pensionile läinud, askeldab muidugi köögis. Seal on tal alati tegemist, kuigi toiduvalmistamine kahele ei pidanud Heino arvates väga palju aega võtma. Marie aga armastas oma tillukest kööki, mis otse hiilgas puhtusest, ja veetis seal suurema osa päevast. Juta istub kindlasti toas ja täristab õmblusmasinaga.

Tal on palju õmblemist ja ta armastab seda tööd. See on muidugi hea, aga ka halb, sest sageli peab Juta loobuma Heinoga jalutamast õmblustöö pärast. Kord õmbleb ta õemehele öösärke, kord emale kleiti, peale selle on väikese Kaie riided kõik tema teha. Ja ega talle endalegi keegi teine midagi õmblema hakka. Oma igapäevane töö on aga veel peale selle.

Heino õhkab ja süütas sigareti. Raske on Jutal, mis siin ikka öelda. Sellepärast vist ongi nii nääpsuke see tüdruk, kes Heino Sarapiku südant oma peos hoiab. On see armastus? Muidugi on, kuigi Heino seda sõna ka piinapingil ei julgeks välja öelda. Ja ega vist Jutagi julge. Nad on juba mitu kuud tuttavad, aga armastuseks on küllalt esimesest pilgust. Heino mäletab, kus ta Jutat esimest korda nägi. See oli kaubamajas, kus Juta töötab müüjannana. Heino läks žiletiteri ostma, sest habe oli hakanud kasvama. Juta andis Heinole kakskümmend tera ja kasseeris raha sisse. Ei vaadanud otsagi. Aga Heinole jäid meelde tütarlapse nägu ja peenikesed sõrmed. Talle jäi meelde ka nimi, mida oli kuulnud kaastöötajate kõnelusest.

Ta hakkas kaubamajas käima sagedamini. Ostis ainult siis, kui Juta oli leti taga, tühja-tähja. Ühe niisuguse ostmise puhul vaatas tüdruk hämmeldunult Heinole otsa ja punastas. Ka Heino palged tõmbusid palavaks ja ta ruttas kaubamajast minema. Kui ta paari päeva pärast jälle kaubamajja läks ja Jutat leti taga nägi, ei läinud ta korraga leti juurde, vaid jäi seisma ühe vitriini lähedusse, kus olid välja pandud naiste kingad. Seal pilus ta salamahti leti poole ja nägi, et Juta teda vaatab ja muigab. Heino astus nüüd leti juurde ja jäi seisma. Oli parajasti hommikupoolne aeg ja ostjaid vähe.

«Žiletiteri?» küsis Juta tuttavlikult ja naeratas. Tal olid väikesed korrapärased hambad nagu valged nõöbid reas.

«Ei, seekord palun hambapastat.»

«Kas kaks päeva tagasi ostetud juba läbi?»

Juta naeratas kavalalt. Poiss takerdus vastusega.

«Nüüd viin vennale,» lausus Heino, kuigi tal polnud venda.

«Ah nii. Palun valige!» Ja ta pani Heino ette mitut liiki hambapastat. Heino ostis ühe tuubi pastat ära ja ütles:

«Head aega, Juta!»

«Head aega, onuke!»

«Miks onuke?»

«Ma ei tea teie nime.»

«Heino.»

«Head aega, Heino!»

Nii said nad tuttavaks. Päristutus tuli siis, kui Heino ühel päeval kinopileti Juta ette letile pani.

Heino ei ole veel kordagi Juta kodus käinud. Ta vaatab kella. Praegu on kuus. Tunni aja pärast algab kinoseanss. Juta lubas tulla nagu alati pool tundi enne seansi algust. Aega on veel palju ja siit on hästi näha, kui tüdruk majast väljub.

Pärast kino nad muidugi jalutavad. Seekord pole see kindlasti lihtne jalutamine. Ei ole. Heino tahab mõneski asjas selgusele jõuda. Ta ütleb Jutale: «Meie vahekord on kestnud üle kahe kuu, kuid mis puutub selgusesse...»

Ei, nii ta küll ei ütle. Mis vahekord? Pole ju mingit vahekorda. Ta ütleb: «Juta, sa vist tead, et ma sind armastan.»

Ei, ka nii ei kõlba öelda. Mis tähendab sõna «vist»? See paneks kahtluse alla mitte ainult Juta teadmise, vaid ka Heino armastuse. Ta ütleb surmapõlgava häälega: «Ma armastan sind, Juta. Näed ju ise!»

Jah, nii ta ütlebki, sest kui inimene armastab, siis peab see näha olema. Ja Juta kindlasti näeb seda.

Mida vastab Juta? Ta vist punastab niisuguste vägevate sõnade puhul ja ütleb: «See on hea, et sina mind armastad. Ma tõesti näen seda. Mind pole veel keegi armastanud.»

Ja ta punastab veelgi rohkem. Tingimata. Mis nüüd edasi saab? Nüüd peaks Heino tütarlast suudlema. Ja ta suudlebki, sest nii peab sellisel juhul noormees alati tegema.

Kust ta seda teab? Ühel brigaadi pummelungil suudles Heinot Ester, Einari pruut. Ester õpetas Heinole, et kui noormees räägib neiule armastusest, peab ta teda suudlema. Kas see ikka on nii? Sest Ester oli lihtsalt purjus ja suudles Heinot, kes samuti oli kõvasti vintis. Aga see kõik ei käi ju siia. Ta suudleb Jutat armastuse pärast. Talle meeldib Juta, sest tüdruk pole lõkerdis, kes muud ei oskagi kui suud irvakil hoida. Siis ütleb ta: «Palun sinu kätt.»

Nii oli ta romaanidest lugenud. Aga kas see pole vanamoodne? Võib-olla on parem öelda: «Juta, tule mulle naiseks.»

«Armastad sa mind väga?» küsib Juta kindlasti.

Gustav Vau, kes on naisteküsimuses üks tuntud autoriteete, ütles kord: «Ühtki naist ei saa uskuda. Täna on ta sinuga, aga homme kindlasti teisega.»

Heino sügas otsmikku. Aga kui Juta teeb nii-samuti? Kui ta õige ütlekski Jutale:

«Vaata, Juta, ühtki naist ei saa uskuda.»

«Miks?» küsiks Juta.

«Täna oled sa minuga, aga homme lähed kindlasti tont teab kellega.»

Mida ütleks selle peale Juta? Hakkaks nutma? Aga kui saadab Heino seenele?

«Poja, mis sa konutad? Võ-võta üks lonks!»

Heino kohkus, kui nägi enda ees räpast vanameest suure vahutava õllekruusiga.

«Noh, üks lonks.»

Heino tõusis ja pani tulistjalu minema, sest majaksest astus tänavale Juta.

* * *

Einar Reeding oli oma brigaadis tõeline peremees. Ta oli ka õiglane. Seda ei oleks brigaadist keegi võinud salata.

Nende töö polnud kerge ja nõudis täit jõudu. Sellele vaatamata armastasid nad oma tööala. Tööstused,

elektrijaamad, suured keskküttega elumajad ja ettevõtted, kus oli tegemist kuumaveetorustikuga, ei saanud läbi ilma Einar Reedinguta ja tema brigaadita. Seda poisid teadsid ja olid uhked.

Brigaadis oli neli inimest. Einari kui brigadiri kätes oli kogu töö organiseerimine ja juhtimine. Peale selle tegid nad koos Valter Kesaga ära põhitöö — isoleerisid torustikku. Heino Sarapik ja Mart Mets valmistasid materjali ja töid isoleerijate kätte. Teinekord aga, kui materjali oli küllaldaselt, löid ka Heino ja Mart käed külge, katsid isoleerimisvastaga torusid ja mähkisid seda asbestist kattekorraga. Ent suurem osa nende ajast kulus siiski isoleerimissegu ehk -pasta valmistamiseks, mis oli küllaltki keerukas töö. Selleks tuli tuua jahvatatud diatomiiti, mis oli suurtes jõupaberist kottides, ja segada koos asbestijahuga taignatoliseks massiks. Diatomiidi asemel võis kasutada ka savi, kuid selle isoleerimisvõimet hinnati madalamaks. Üldiselt töö laabus ja Einaril oli palgapäeval hea meel, kui poisid saadud raha üle rõõmu tundsid. Ainuke asi, mille üle vahel lahkhelisid tekkis, oli laupäeva veetmine ja teenitud palga kulutamine. Nagu möödunud laupäeval. Valter Kesa tegi ettepaneku:

«Teeme täna kusagil ühe väljasõiduistungigi... Raha on, mis me ikka kodus kokutame...»

Einar ja Mart olid kohe nõus.

«Mina seekord ei tule,» ütles Heino Sarapik.

«Mis sa ämbutad? Kui oled mees, võta Juta kaasa,» ütles Mart Mets ja liigutas oma kaarjaid kulme. Heino punastas. Teised turtsatasid naerma. Kord nägi Mart Heinot kaubamajas Jutaga juttu ajamas, peale selle tunnistas Heino ise kogemata üles, et ta olevat Jutaga kinos käinud. Sellest ajast peale nõogitigi teda Jutaga.

Einar vaatas punastavat Heinot ja ütles:

«Tead mis, Heino, lepime kokku ühes asjas: sa ei tohi enam kunagi punastada. Sul võib tüdruk olla, mis selles on halba? Ega sa oma Jutat ometi häbene? Ta on igati tore tüdruk. Mis?»

«Ta kardab Marti, et see tal Juta üle lööb,» lausus Valter tööpükse jalast kiskudes.

«On mul tema titekest vaja. Sel Jutal, teate, poisid, pole veel tissegi...»

Ent nende sõnade juures lendas Mart kuklasse saadud hoobist riietusruumi põrandale kápuli. Heino kargas talle kullina otsa ja poisid vähkresid maas. Kuid Mart oli tugevam ja istus varsti Heino rinnal, surudes ta käsi vastu põrandat. Heino püüdis põlvedega vastast enda pealt minema nihutada, ja see tal varsti ka õnnestus. Saanud käe vabaks, virutas ta kõrvale vajunud Mardile rusikahoobi näkku. Poisi ninast hakkas verd tilkuma. See ajas Mardi marru ja uue jõuga tormas ta Heinole kallale.

«Aitab, poisid,» ütles nüüd Einar ja astus vahele. Mart pühkis verist nina, Heinol oli kõrv katki.

Varsti unustati vahejuhtum. Elu ei lubanud niisuguseid pisiasju kaua mäletada. Brigaad tegi tööd üksmeelselt ja ka lõbutsemisi võeti ette üksmeelselt.

* * *

Einar Reeding ei olnud seelikukütt. See ei tähendanud aga seda, et pooldas mingit mungaelu. Tal oli tütarlapsi olnud juba kuueteistkümnepaastaselt. Ent ta ei kuulunud nende hulka, kes on teinud armuasjad oma elu ülimalt eesmärgiks ja mõõdavad veedetud elupäevi joomingute ja armuseikluste arvuga.

Einar põlastas niisuguseid noorukeid. Ja ometi, põlastades Vau-suguseid, sõbrutses Einar siiski nendega, võttis osa nende olengutest ja sõlmis rabeledaid armuvahekordi tütarlastega. Tõsi küll, ta tüdines varsti, kuid mõne aja pärast kordus kõik uuesti. Millest see tuli? Einari elu oli igav ja kõle. Elu üksluisus ja üksindustunne närisid teda nagu rooste rauda.

Ta ei olnud sportlane, kuigi oli tugeva tervisega, ujus nagu kala ja kokkupõrgetes kaabakatega oskas rusikaid kasutada. Kombinaadi kehakultuurlased olid Einarit korduvalt kutsunud oma kollektiivi. Algul Einar käiski võrkpalli mängimas, kuid hiljem, kui tema nimi kanti meeskonna nimestikku ja tekkis kohustus treeningutel käia, lõi ta käega ja tõmbus eemale. Tema brigaadi poisid olid teistsugused. Valter Kesa käis poksimas ja võttis osa juba võistlustestki. Heino ja Mart olid mõlemad kanged korvpallimehed. Naistega Einaril viimasel ajal ei vedanud. Armu-

romaan Kaiserl Martaga, mis nii äkki ja ootamatult oli lõkkele löönud, kustus ootamatult ja äkki. Nüüd oli ta tõsiselt tülli läinud oma pikakoivalise Estriga. Tüdruk oli punapea ja irvhammas, mis Einarile väga meeldis. Kuid tal oli liiga palju austajaid ja see ei olnud enam meeltnööda. Peale selle tegi tüdruk niisuguseid vempe, mis Einari kopsu üle maksa ajasid.

«Tahad, Einar, ütlen sulle ühe saladuse,» lausus ta kord hilja õhtul Einari toas.

«Noh, ütle!»

«Olen teist kuud rase.»

«So-oh. Aga sa ju rääkisid kogu aeg, et karta pole midagi, et kasutad...»

«Vaata, kallid Einar, korra unustasin ära.»

«Ja mis nüüd teha?»

«Aborti, mida muud.»

«Oled sa varem juba seda teinud?»

«Loll, kes seda nii küsib. Ja arvad, et ma sulle vastan.»

«Kuidas tahad, ega ma nõua.»

Ent hiljem selgus, et see oli müstifikatsioon. Ester polnud rase ja tal polnud vaja ka aborti teha. Selle tüdruku peas keerles alati tuhat väljamõeldist, nii arvas Einar. Kord olid tal apteegis puudujäägid ja Einar pidi raha andma, et teda pokriminekust päästa, kord oli tal vaja talvemantlit rätsepa juurest ära tuua, aga raha ei jätkunud. Hiljem selgus, et midagi niisugust polnudki.

Ester tunnistas hiljem kõik ise puhtsüdamlikult üles. Samal viisil sai Einar ka teada, et Estrile oli siginenud uus austaja.

«Ja kes ta siis on?» küsis Einar vihaselt. «Mis on selle mehe nimi?»

«Sa, paike, ju ei tunne teda, milleks sulle vaja ta nime?»

«Ütle, kes ta on? Nimi?»

«Noh, olgu, ta on korstnapühkija. Ja nimi on Sander.»

«On see tema eesnimi? Nii. Ja kui kaugel te siis olete?»

«Paike, on see jälle väga tähtis?»

«On küll.»

«Ta tahab minuga abielluda.»

«Ja sina?»

«See oleneb sinust.»

«Kuidas siis minust? Kui luban, siis abiellud, kui keelan, siis ei? Kas nii?»

«Jah.»

Suure surmaga sai Einar lõpuks teada, et selle Sandriga Ester enam kaugemale minna ei saagi.

«Sa oled siis korrakahe oma?»

«See tuli kogemata, ainult üks kord. Anna andeks, Einar!»

«Sul on ka varem niisuguseid asju kogemata juhtunud.»

«On küll, paike. Aga sa andsid ju kõik andeks.»

«Mis enne oli, selle küll. Aga seda lugu ma sulle andeks ei anna.»

Ester hakkas nutma, aga Einar oli järeleandmatu. Ta ütles:

«Kui asi nii, siis luban sul selle Sandriga abielluda.»

Ja mõne aja pärast saigi Einar teada, et Ester oli oma uue sümpaatiaga abiellunud. Aasta pärast kuulis ta, et neil oli poeg sündinud. Nojah, mõtles Einar mõrult, miks mitte, kaitsevahendid ju heideti kõrvale. Kuid tal oli tõesti kahju Estrist, oma pikakoivalisest punapeast. Ja alles Elsa oli see, kes selle kahetsusvalu Einarist jäägitult välja surus.

* * *

Valter Kesal oli ka tütarlaps. See oli paks ja lõbus Virve. Ta töötas bioloogiainstituudis laborandina. Tegi seal mitmesuguseid katseid merisigade, valgete hiirte ja teiste imepäraste loomadega. Valter tutvus Virvega Pirita rannaliival mullu suvel ja veel erakordses olukorras. Pärast rannaliival peesitamist oli Valter läinud merre suplema. Pirital läheb merevesi aegamööda ja sujuvalt sügavamaks, nii et tuleb minna üsna kaugele, enne kui vesi kaelani ulatub. Aga Pirita rand on ka salakaval. Täna on siin laugjas merepõhi, ei ühtki äkist alangut. Homme aga, kui vahepeal on tormilained üle mere kohisenud, on merepõhja ootamatult tekki-

nud järsult langevate seintega süvendid, kuhu kogene- mata supleja võib järsku ära kaduda.

Valter sörkis avamere poole, hüpates üle kaldale jooksvate madalate lainete, kui äkki kuulis eestpoolt heledat kiljatust. Poiss pingutas silmi, kuid kedagi pol- nud kusagil näha, ainult järsult murduvad madalad lained jooksid reas kalda poole. Siis äkki nägi Valter viie-kuue meetri kaugusel enda ees vee alt kerkivat tütarlapse pead. Pikemalt mõtlemata sukeldus ta ja tõmbas välja tütarlapse, kes tal kohutava jõuga kae- last kinni haaras.

Tütarlaps oli haletsusväärnes olukorras. Ta köhis ja läkastas, pisarad voolasid lakkamatu joana silmist. Vetelpäästejaamast saabus abilisi, kuid surmaoht oli juba möödas.

Kui tüdruk oli veidike toibunud, tahtis ta kangesti koju. Ei meelitanud teda enam kuum ilm ega karge merevesi. Üleelatud hirm tegi oma töö. Valteril kui päästjal tuli päästetu koju saata. Teel jutustas tütar- laps:

«Pirital on ju alati nii madal ja ma läksin nii jul- gesti. Äkki kadusid jalad alt. Aga mina ei oska ju ujuda. No mitte sugugi...»

Valter nägi, et Virve on nägus neiu, kes kõnelemise juures tihti pilgutab oma suuri sinakaid silmi, mis ta näole andsid veidi naiivse ilme. Tekkis sõprus, mis oli kestnud juba üle aasta.

Ainult tumedakulmulisel Mart Metsal, kes oli Heino Sarapikust ainult mõne kuu vanem, polnud veel kedagi. Miskipärast ei pidanud ta erilist lugu sõpru- sest tütarlastega. Kas tuli see tema tagasihoidlikust iseloomust või polnud ta veel leidnud oma, seda ei teadnud keegi. Kui Mardilt küsiti arvamist tütarlaste suhtes, ta ainult naeris või ütles midagi põlglikku, mõnikord isegi rõvedat.

* * *

Einar elas korteris, milles oli neli tuba. Kahes toas elas Baikovite perekond, köögi kõrval väikeses toake- ses — pensionär Liisa. See oli tore mutike. Tema hoo- litsetes Einari pesu ja toa puhtuse eest. Ei ta tahtnud

selle eest mingit tasu, kuid oli õnnelik, kui Einar talle palgapäeval midagi magusat tõi. Üle kõige aga armastas Liisake magusat veini. Ta nägu muutus üheksainsaks naerukortsude pesaks, kui Einar taskust veinipudeli välja tõmbas ja Liisale tupp viis.

«Säh, Liisake, see on sulle honorar pesupesemise eest,» ütles Einar. Liisa rõõmul polnud piiri ja ta hakkas kohe oma honorari realiseerima. Seda tegi ta aga väga ettevaatlikult, nii et pudelist jätkus terveks nädalaks.

Einar ei nimetanud oma veinipudelit asjata honorariks. Kunagi väga ammu, aastat kümme või enamgi tagasi, oli Liisa ajalehte sõnumi kirjutanud ja selle eest vanas rahas tervenisti kolmkümmend rubla honorari saanud. Ja raha eest pudeli magusat muskaati ostnud. Seda lugu armastas Liisa ikka meelde tuletada, kui arvas, et see võis kellelgi meelest ununeda.

Liisale meeldis magus vein väga. Ta ei tundnud veinimärke, kuid keelega proovides otsustas ta eksimatult veini väärtuse üle. Mida magusam, seda parem. Likööri ta ei sallinud, see pidi kange olema.

«Täna sind, pojake, et vanainimest meeles pead,» lausus Liisa mitu korda Einarile. Nüüd võis ta kojanaise külla kutsuda, sest pudel veini on pudel veini ja Mari oskab samuti heast veinist lugu pidada. Ta vaatas silti. Muskaat. Toosama, see ammune. Eks Einar mäleta seda honorarilugu. Kunagi pole ta halba kraami toonud. Andku jumal talle õnne!

Baikovid elasid kahes toas neljakesi. Volodja töötas tuletõrjes, Nadja käis tööl tekstiilivabrikus. Kaks jõngermanni, Viktor ja Aleksander, käisid lasteaias. Igal hommikul viis isa nad enne tööleminekut lasteaeda.

Einar sai hästi läbi Baikovitega ja vahel juhtus isegi, et Einar viis mõlemad poisid lasteaeda. Volodja ja ta naine rääkisid võrdlemisi vabalt eesti keelt, sest olid vabariigis elanud juba üle kümne aasta. Ka lapsed olid lasteaias käies märkamatu eesti keele selgeks õppinud.

* * *

Volodja oli jälle tulnud Einarit vaatama ja istus voodi ees. Küsis üht-teist. Jutustas oma elust ja andis edasi Liisa tervitused.

«Sinu tuba on eeskujulikus korras. Selle eest hoolitsevad nii Liisa kui ka Nadja. Võid kas või täna koju tulla.»

«Noh, see on ju horošoo, daže otšen!» naeratas Einar.

«See kõik on tõesti hea. Kui sa ainult ise rutemini jalad alla saaksid.»

Einar vaikis.

«Kui sa terveks saad,» jätkas Volodja, «pead sellest neetud kombinaadist ära tulema. Eks? Kui tuleksid tuletõrjesse?»

«Pole minu eriala.»

«Mis tähendab — pole minu eriala? Iga eriala võib ju inimene ära õppida. Kas siis tuletõrje oli minu eriala? Pärast demobiliseerimist, kui mulle korter anti, kõhklesin kaua aega, kust peale hakata. Võisin minna vabrikusse, metallitehasesse, pedagoogiks, ühesõnaga — ükskõik kuhu, sest mul polnud üldse mingit eriala. Olin ju põllumees. Ja näe, siin, Eestimaal, eesti rahva hulgas, kelle keelt ma ei osanud, leidsin viimaks eriala ja õnne... Ja nii leiad sinagi, anna aga aega...»

Einar ohkas ja Volodjale ei jäänud see märkamata.

«Praegu on sul raske, ma mõistan. Aga see, Einar, on ajutine, sellest saab üle.»

«Ei, ma ohkan selle üle, et sinu õpetussõnu omal ajal kuulda ei võtnud,» lausus Einar vaikselt.

«Ah, mis õpetaja mina sulle olen!»

«Ära vaidle vastu, Volodja! Kas sa ei rääkinud mulle, et igas asjas peab mõistus esikohal olema! Rääkisid ja sul oli õigus. Aga sina oled omapärane vene lane, Volodja. Vene rahval on minu teada esiplaanil süda, tunded, sina rõhutad mõistust. Eesti rahvast peetakse mõistuserahvaks, kes sada korda ja hirmus aeglaselt kõik läbi mõtleb, enne kui midagi teeb. Mina aga olen küll kurat teab kes, sest mul pole ei südant ega mõistust.»

«Miks siis nii rängasti,» lausus Volodja maha vahtides. «Sa oled lihtsalt noor ja tuisupea. Ja kui ausalt öelda, oled vist ka mõnevõrra vääralt kasvatatud...»

Viies peatükk

Aga seekord oli Elsa jäänud Einari juurde. Mingi vastupandamatu vägi oli ta sel öhtul sinna jätnud.

Pärast Peetrit pole tal kedagi olnud. Pole keegi tahtnud? Lahutatud naine, lapsega veel pealekauba. Ei, tahtjaid oleks leidunud. Aga Elsa ei tahtnud. Ei ole mõtet luua kergemeelseid suhteid. Elsa ei ole niisugune, kes oma tundeid peenrahaks vahetab.

Oli siiski väga halb, et ta Einarile nii ruttu järele andis. Kes on siis Einar? Ja millega ta vallutas Elsa südame?

Esimene öhtu on kõige rohkem meelde jäänud. Elsa armastab tantsida. Ja miks ta ei peaks armastama, kui jalad on kerged nagu õhk, kui eluteel on kõigest 25 verstaposti! Kas tantsimine on kurjast? Muidugi mitte. Ilusat tantsu kõlbab vaadata ja kõlbab ise tantsida. Kerge ja hea on tantsu ajal mõelda. Ilusaid mõtteid. Häid mõtteid. Elsa mõtleb tantsides oma elu üle. Lahendab suuri küsimusi. Ja kui ta satub hea partneri käte vahele, kes oskab tantsida, unustab ta kõik ja jääb ainuüksi oma mõtetega. Niisuguseid partnereid leidub harva. Väga harva.

Mõni tantsija teeb tantsutööd palehigis ja suure vaevaga. Kõik on küll nii, nagu peab olema, kuid hinge pole sees. Tantsul peab aga hing sees olema. Alles siis tuleb kõik muu. Einar näis Elsale just niisuguse tantsijana, kes oskab tantsule hinge sisse panna. Oskas ta alati seda teha? Seda Elsa ei tea, aga temaga tantsis Einar küll nii, et Elsa näis kogu maailma unustavat. Ta vaatas Einarile silma, kus helkisid lühtrite tuhanded tulukesed. Ja tal oli hea. Kas sellepärast Elsa anduski nii ruttu? Muidugi mitte. Peale tantsu-
oskuse peab ka inimene ise midagi olema. Ja Elsale

näis, et Einaris ongi midagi. Mida nimelt? Seda ei oska keegi öelda, sest seda ei tunta peaga, vaid südamega. Aga kui süda valetab? Eksib? Eks seda ole ennegi juh-
tunud.

See oli umbes kolm nädalat pärast nende tutvumist.

Nad sammusid läbi tühjade tänavate, sest oli kell neli hommikul. Trammid ei käinud. Bussid olid parki läinud. Ainult taksod sõitsid veel. Aprillikuu öö oli pime ja külm. Täiskuu valgustas Tallinna. Kõik oli kuidagi viirastuslik.

«Nüüd tuled minu poole.»

«Ei.»

«Miks?»

«Ei ole põhjust.»

«Mina elan sealpool,» näitas Einar käega.

«Mina elan seal kandis,» viipas Elsa käega vastaspoolsesse külge ja naeris. Mõlemad naersid...

Einar ei lasknud Elsa kätt lahti. Viimaks jäid nad seisma Einari maja ees.

«Sisse ma ei tule, ära kutsugi!»

«Miks?»

«Ei taha.»

«Miks sa ei taha?»

«Milleks ma sisse tulen?»

«Niisama,» vastas Einar. «Istume vähe aega ja ma saadan su koju.»

Nad sammusid trepist üles ja seisid kaua Einari ukse ees.

«Kaugemale ma ei tule. Head aega!»

«Su käed on külmad.»

«Ei ole.»

«Su käed on väga külmad. Tahan neid soojendada.»

Esikus sosistas Elsa:

«Mantlit seljast ei võta. Tahan ainult hetkeks vaadata, missuguses toas sa elad.»

Tegelikult ta nii mõtleski. Ja vaevalt Einargi mõtles midagi muud. Ta ei olnud seelikukütt. Ta oli harilik mees. Ja Elsa oli harilik naine.

Elsa astus võorastades Einari tuppa. Ei tahtnud mantlit seljast võtta. Kuid Einar sai siiski mantli kätte ja pani selle tooli seljatoele.

«Ainult natuke aega... Soendad ennast ja siis lähed koju. Ja ma saadan sind...»

Nad istusid diivanile. Einar hakkas Elsa käsi suudlema. Elsa tundis, kuidas ta meelekohtades löi veri kohisema. Siis suudles Einar Elsat huultele. Ja tundis vastusuudlust. Elsa käed olid kuidagi ootamatult Einari kaela ümber põimunud. Siis tundis Elsa, et Einar teda kannab. Kuhu?

«Ei tohi! Ma ei taha!»

Hommikul oli Elsa see, kes ütles:

«Pikutame veel. Ma ei viitsi tõusta... Olen nii väsinud.»

Uued kallistused. Uus tunnetepuhang. Uus andumus.

Pühapäev võttis neid vastu Einari toas. Ja kui Liisa uksele koputas ja küsis, kas Einar teed soovib, vastas poiss:

«Liisa, ole kallid, keeda mulle head kohvi. Ja too kaks tassi... Kuulsid, Liisake, kaks tassi...»

Jah, muidugi. Liisa toob kaks tassi, sest Einari pool on tüdruk. Liisa aimab seda. Aga ta ei pane seda enam pahaks. Ei ole mõtet.

* * *

Elsa hakkas tuba koristama. Väike Urmas magas voodis, sest täna jääb ta emale koju seltsi. Täna on pühapäev, poiss võib kauem magada. Teistel päevadel pidi ta koos emaga tõusma kell kuus hommikul. See oli lapse jaoks veidi vara, kuid teisiti ei saanud. Kella seitsmeks tuli Urmas lasteaeda viia, et ise poole kaheksaks vabrikusse jõuda.

Elsa askeldas. Ta kogus kokku musta pesu, et seda vette ligunema panna. Saunapesu vaja ka valmis panna. Kiiresti sammus ta pehmetes toatuhvlites mööda tuba.

Isa mõtles Einarile. Milliseks võib kujuneda nende armastus? Kas pole see kõik kõrbemiraaž, nagu ütles kord Milvi. Esialgu on iga miraaž tõelikkuse taoline. Ent varsti muutuvad kontuurid ebamääraseks, miraaž hakkab haihtuma. Lõpuks ei jää järele midagi. Mitte midagi. Eks ole ta seda juba kord tundnud.

Kuus aastat tagasi. Siis oli ta veel väga noor. Äsja keskkooli lõpetanud. Ühel peoõhtul tutvus ta Peetriga. Noormees oli mõne aasta varem keskkooli lõpetanud. Töötas lukksepana ühes Tallinna tehases. Pärast kahekuulist tutvust nad abiellusid. Mõne aja pärast selgus, et nende iseloomud ei sobi, et nad mõlemad olid teinud abiellumisega kergemeelse sammu.

Mis oli neis erinevat?

Peeter Mägi oli kahekümne kahe aastane, Elsa Saaretok üheksateistkümnene. Mõlemad noored ja terved. Nagu loodud teineteise jaoks.

Mis siis nende vahel juhtus? Lühidalt öeldes mitte midagi. Kõik näis korras olevat. Peeter ja Elsa käisid mõlemad tööl. Ka kinos ja teatris võis neid näha. Klubi tantsuõhtul samuti. Kuid aja jooksul hakkas miski Peetris Elsat häirima. Algul ei mõistnud ta isegi, mis see oli. Ent aegamööda hakkas asi selguma.

Ta hakkas mõistma, et Peetril on merkantiilne ellusuhtumine. Kõike hindas ta kalkuleerivalt, kasu või kahju seisukohalt. Kord tahtis Elsa emale sünnipäevakingitust osta. Oh seda arutamist ja igakülgset kaalumist, mis siis tuli. Peeter käis mitu päeva, otsmik kibras, ja kalkuleeris, missugune kingitus oleks odavam ja suurema praktilise väärtusega. Käekell ja kleidiriie praagiti välja: milleks vanainimesele käekella? Ja kus ta hakkab oma kleidiga uhkeldama? Viimaks lepiti kokku pehmete ja odavate talvesaabaste ostmises. Elsa oli lõpuks kõigest sellest täiesti väsinud. Kui Elsa veendus, et ta mees peab ennast paremaks asjatundjaks majanduse alal, andiski ta perekonna majandusjuhtimise tervelt Peetrile üle. Esialgu haaras Peeter õhinal selle asja enda kätte, jooksis kauplustes ringi ja tassis turult toiduaineid.

Mõlemad käisid tööl ja lõunastasid sööklas. Kuid hommikuti ja õhtuti söödi kodus ja sellepärast oli toiduaineid vaja osta peaaegu iga päev. Samuti keetis Elsa kodus pühapäeviti. Ent varsti mees tüdines ja kõik läks uuesti Elsa kätte. Ainult nüüd toimus raha kulutamine Peetri range kontrolli all. Igal nädalal võttis Peeter hoolikalt ja täpselt kokku kõik väljaminekud ning kandis tulemused siniste kaantega vihikusse. Mees päris naiselt täpseid andmeid nädala jooksul teh-

tud kulutuste kohta. Elsa aga ei mäletanud alati täpipealt, kui palju maksis turult ostetud kapsapea või porgandikimp. Tihtilugu kulutas Elsa rohkem, kui seda lubas Peetri poolt ettenähtud limiit. Siis kibrutas Peeter kulmu ja oli pahane.

Esiailgu pani Elsat imestama mehe fanaatiline kalkuleerimine. See võttis ju kole palju aega, selle asemel oleks võinud midagi kasulikku teha, kas või värske õhu käes jalutada. Pikapeale hakkas see Elsat ärritama. Peeter aga ei pannud tähele ei naise imestust ega ärritust. Nagu mõni rahandusministeeriumi kontroll küsitles ta Elsat iga rubla pärast. Ja omavahelisi arusaamatusi hakkas tulema iga päev, sest iga päev oli vaja raha kulutada. Kui Elsa pahaseks sai, lubas Peeter väiklastest norimistest küll loobuda, kuid see käis talle üle jõu. Varsti olid kõik lubadused unustatud, etteheited muutusid aga veelgi ägedamaks.

Ühel päeval, kui mehe norimised olid Elsal kopsu üle maksa viinud, teatas Elsa, et parem on lahu minna. Peetrile oli see lausa üllatuseks. Ta sattus pabinasse, palus härdalt andeks ja lubas ennast parandada. Mõni aeg pidaski ta sõna. Kiristas hambaid, kui nägi, et raha kokku sulas, kuid ei lausunud sõnagi. Aga oma sinisest vihikust ta loobuda ei suutnud. Igal õhtul, täpselt nagu mõni arveametnik, kandis ta sinna sisse perekonna sissetulekud ja väljaminekud. Varsti tulid jälle etteheited, kahtlustused ja norimised. Kõik vana kordus uuesti.

Aasta pärast sündis Urmas. Näis, nagu oleksid lahkeliid nende vahel vaibunud. Kuid see oli ainult väline pettepill. Elsa võõrdus aegamööda Peetrist. Kuigi mees oli arvamisel, et nende vahekord paraneb, eksis ta rängasti. Ja kui Peeter lõpuks jõudis arusaamisele, et on naisele ainult tühipaljas õhk, kadus ta ühel ilusal päeval, jättes naisele kirja ja ühtlasi ka korteri. Hiljem sai Elsa teada, et tema Peeter oli asunud elama hoopis teise linna. Pärast lahutust muutus Elsa Mägi uuesti Elsa Saaretokiks. Peeter Mägi oli aumees ja saatis korralikult iga kuu oma pojale toetusraha.

Jah, Elsa elu ei olnud korda läinud.

Ta silme ette tõusis sageli õe Milvi kuju, kes töötas keskkoolis õppeala juhatajana. Jah, oleks Elsa kas või

natukenegi oma õe taoline! Milvi oli väga tark. Tema teadis kõigest, mis maailmas sünnib, temal olid kindlad tõekspidamised ja tugev iseloom. Kui Elsa iseloom kas või sinnapoolegi oleks! Mis siis viga!

* * *

Milvi Saaretok oli õest kaks aastat vanem ja valla-line. Ta ei kavatsenud kunagi abielluda, sest kõik mehed olevat sead. Milvil olid kaalukad põhjused mehi vihata, sest esimese armastuse nurjumine lööb naise hinge kõige valusamad ja sageli parandamatud haavad.

Kui Milvi oli seitsmeteistkümnene, seega siis kümme aastat tagasi, armus ta mehesse, kes oli temast kaheksa aastat vanem. Elsa mäletas väga hästi seda aega. Kuigi ta ise oli kõigest viieteistkümnepäevane, arvas ta mõistvat, mis toimub Milvi ja pika Ruudi vahel. Isale-emale pikk Ruudi millegipärast ei meeldinud, ent Milvi oli oma peigmehest kõige paremal arvamusel. Kui ema kord tütrelt päris, missugused plaanid tal Ruudiga on, vastas Milvi:

«Need plaanid, kallid ema, jäägu minu teada!»

Oo, kui iseteadev ja kindel oli seitsmeteistkümnepäevane Milvi. Elsa aina kadestas oma õe kindlat ja resoluutset iseloomu. Kui temal oleks niisugune iseloom!

Aga siis kadus Ruudi ootamatult silmapiirilt. Saladuslikult nagu sabaga täht. Mis nende vahel juhtus, sellest ei tea tänapäevani keegi. Ainult ühte pani Elsa tähele: õe rõõmus elevus ja päikesepaisteline ilme kadus hoobilt. Ja siis kuuliski Elsa esimest korda Milvi suust ütlust: «Kõik mehed on sead!»

Jah, nüüd vihkas õde mehi, see vihkamine oli muutunud ta iseloomu kaljukindlaks osaks. Nüüd leidis ta, et kõik pahed ja hädad võrsuvad inimsoo niinimetatud tugevast poolest — meestest.

«Kes on joodikud ja huligaanid?» veenis Milvi kord Elsat. «Kes? Ega ometi naised? Muidugi mitte — mehed. Joomine, huligaansus, vargus, ebaausus, karjerism — see kõik on meessoos pärisosa.»

Kui Elsa tahtis vastu rääkida, ei lasknud Milvi tal suudki lahti teha.

«Ära räägi mulle ühtki sõna vastu, sina pehme südamega naine. Just sinusuguste pärast saavadki mehed olla niisugused, nagu nad on. Ma tean, mis sa ütled. Et ka naiste hulgas on pahelisi inimesi. On, Elsakene, on. Ma seda ei eita. Aga meeste pahelisusega võrreldes on naiste süü ju lausa mikroskoopiline. Ja tead, kallis sõsar, kui ükskord naised pahelisuses mees-tele järele jõuaksid, siis oleks inimsoo viimnepäev käes.»

«Kas ei peaks siis naised elu juhtimise enda kätte võtma?» küsis Elsa.

Milvi vaikis veidi, nagu mõtleks küsimuse üle, ja vastas siis:

«Muidugi peaksid. Kindlasti. Aga naissugu on kahjuks ikka veel passiivne ja järeleandlik. Tead, Elsake, ma olen sellest isegi sinu uuele sugulasele rääkinud.»

«Villemile?»

«Nojah, temale. Ükskord tuli jutuks.»

«Ja tema?»

«Nimetas mind idealistikks,» naeris Milvi. «Ta on muidu tubli inimene, hea vanamees, aga selles küsimuses on ta läbi ja lõhki dogmaatik nagu kõik mehed. Kuidas siis teisiti, asi puudutab ju neid. Minu juttu nad ei salli silma otsaski. Ja tead, mis naised kõigepealt peaksid tegema?»

«Noh?»

«Esimeseks asjaks oleks meessoos hukatuse — viina maa pealt ärahävitamine. Ühes vanas raamatus nägin kord pilti, mille alla oli kirjutatud: Jeruusalemma linna ärahävitamine. Jube sõjapilt. Kogu linn põleb, aga ümberringi müüridel käib halastamatu ja verine taplus. Vaat niisuguse hirmsa tapluse teeksime kord viinale.»

«Aga minu teada on Jeruusalemm tänapäevani alles.»

«Ära nori! See oli piltlikult öeldud. Aga sa mõtle ise, kuidas meessugu on enda selle viinaga ära teotanud, hullemat ei saa ollagi. Ajab lausa vihale, kui tänapäeval räägitakse mingist inimsoo tugevamast pool-est. See tugevam pool valab endal kõrist alla võib-olla üheksakümmend protsenti kogu maailma viinavabrikute toodangust.»

«Kümme protsenti jääb siis naiste arvele,» naeratas Elsa.

Milvi ei näinud tähelegi panevat õe repliiki. Ta kitsas nägu oli tigidusest moondunud ja näis Elsale inetuna. Aga ta oli pidanud oma õe nägu haruldaselt ilusaks, eriti nina ja lauba sirgeid jooni.

«Aga kaklustest, huligaansustest ja muust kaabaklusest kuulub selle inimsoo poolele vist küll üheksakümmend üheksa protsenti. Ja kuidas joodikud on meie ilusa keele ära solkinud! Võta sõna «jooma». Sellel pole ju mingit halba varjundit juures. Aga nüüd! Õeldakse: ta on tubli mees, ainult joob... Issand, kas siis mitte iga olend ei joo! Inimene joob, taim joob. Koera käest on lakkumine ära nähvatud, imiku käest imemine. Ja antud joodikutele... Ütle, Elsa, mille eest ma peaksin meessugu austama?»

«Kas sa Ruudi selle pärast ära põlgasid?» lipsas Elsa suust talle endalegi ootamatu küsimus. Milvi jäi paugupealt vait ja vahtis Elsat, kelle nägu hirmust aeglaselt punaseks tõmbus.

«Hästi,» lausus Milvi hetke pärast tumedalt. «Sulle võin ma öelda, pealegi on see ammune asi. Rudolf ei joonud, ta oli teist sorti kaabakas, kellele naine pole inimene, vaid mehe himude ori... See on, tead sa, veelgi hullem. Ära küsi rohkem, ma ei ütle enam ühtegi sõna.»

Jutt seekord õdede vahel lõppes ja Elsa pole sellest enam kunagi julgenud rääkida.

Kui Peeter Elsa juurest ära läks, oli Milvi see, kes ütles:

«Näed, õde, kas mul pole õigus. Mehed on suured sead, ei ole mõtet nendega midagi kindlat luua.»

Ega need naised ise ka süütud inglid pole, mõtles Elsa, kuid ei lausunud midagi. Peeter ei olnud ju joodik ega see teist sorti kaabakas. Kui tema ise oleks Peetrise teisiti suhtunud, veidi leplikum olnud, võib-olla ei olekski Milvi oma teooria tõenduseks fakte saanud. Kuid mis teha! Ta ei saanud enam selle mehega elada.

Elsa lõpetas toa koristamise, valas lilledele vett ja äratas Urmase. Poiss avas silmad, võttis emal ümber kaela kinni ja ütles:

«Tere hommikust, ema!»

Nii oli Elsa teda õpetanud.

«Tere hommikust, minu väike. Mis sa veel ütled?»

«Pissile tahan.»

«Noh, mine siis kähku!»

Siis tuli näopesemine. Poiss sai sellega ise hakkama. Elsa naeratas. Tal oli hea meel, et lasteaias nii suurt tähelepanu pööratakse inimesehakatisel iseseisvuse kasvatamisele. Kulub ära, oi, kuidas elus kulub ära maast-madalast kätteõpitud iseseisvus ja omaalgatus.

Varsti nad istusid lauas. Hommikueine oli lihtne: keedetud munad, või, leib ja kohv.

* * *

Sammassaal oli rahvast täis. Neljaliikmeline orkester mürtsub uljalt. Akordion, saksofon, kontrabass ja klaver. Moodsad tantsud. Noored tantsivad.

Loeng, mis enne tantsu toimus, kestis ainult pool tundi. Saal oli pooltühi. Noori võrdlemisi vähe. Pärast loengut tõsteti toolid kõrvalruumi, kõnepult lükati nurka, ja saal oli korraga rahvast täis.

Villem teab inimesi, kes oigavad: ah, noorus on käest ära! Ah, nii palju on huligaane! Ah, üle poole kriminaalkuritegudest on alaealiste sooritatud! Teised aga hüüavad: meie noorus on suurepärane, tema kätes on meie tulevik! Mõlemad liialdavad. Ühed roosa, teised musta värviga. Nagu viletsad ja oskamatud maalrid.

See roosaks ja mustaks vööbatud noorus tantsib parajasti mingit «aeglast». Mis tants see on, seda Villem ei tea. Talle näib, et kõiki moodsaid tantse tantsitakse enam-vähem ühtemoodi. Tantsijad on harilikult noored inimesed. Ei mustad ega roosad. Või õigemini — neis on kindlasti nii seda kui ka teist. Noored inimesed, nagu nad on. Nad on kutsutud elu edasi viima. Ja nad teevadki seda.

Ka Elsa ja Einar tantsivad.

Nad teavad kindlasti, et maailma tsentrum on praegu siin, kus nemad. Õigemini — nemad kahekesi

ongi maailma tsentrumiks. Rumalus oleks selle vastu vaielda.

Einar kallutab pead ja kõneleb midagi Elsale kõrva. Elsa naeratab ja surub põse vastu poisi põske.

Villem muheleb. Nad sobivad teineteisega. Vähemalt praegusel hetkel.

Noorus tanstib. Noorus lõbutseb. Mis on selles halba? Mitte midagi. Juba Adamast peale on noorus lõbutsenud. Ainult igal epohhil toimub see omal viisil ja kombel.

Mingi uus tants. Noorus tantsib.

Kas neil siis pole õigust, kes arvavad, et noorus on hukas? On. Aga kogu noorus mitte. Ometi teevad mõned niisuguseid üldistusi. Õeldakse, et meie ajal oli noorus, eh... Aga mis nüüd? Kui inimene nii räägib, siis tuleb selle peale käega lüüa. Miks? See inimene on juba vana. Tal on vanadussklerooos.

Hukkaläinud noorust on alati olnud. Ja praegugi. Seal vasakul nurgas seisab grupp noormehi. Mõned tundemärgid kõnelevad selle poolt, et nendega pole kõik korras. Tütarlapsi ei näi neil olevat. Aga nende silmad... Need on rahutud, põrnitsevad ettevaatlikult ja luuravalt. Ei, nende südametunnistus ei ole puhas. Möödunud ööl lõi üks neist Koplis kasteediga inimese surnuks. Miks ta seda tegi? Niisamuti. Muuseas. Pange tähele, et huligaanid solvavad, löövad ja isegi tapavad enamasti muuseas. Niisamuti. Nad olid kõvasti võtnud. Nad rөөkisid. Omateada oli see uljas laul. Nad olid seitsmekesi. Mөөdakäijad tõmbusid neist hirmunult eemale. Üks naine hakkas neid noomima. Et kas häbi ei ole öörahu rikkuda, tänaval rөөkida. Aga neil ei olnud häbi. Nad jooksid naise juurde ja tahtsid tal see-liku üle pea tõmmata. Nüüd oli naisel vesi ahjus ja ta hakkas appi karjuma. Üks juhuslikult mööduv noormees jooksis appi. Märatsejad tormasid üksmeelselt noormehe kallale. Naine pääses põgenema, kuid päästja jäi tänavale verelompi. See, kelle silmad täna eriti rahutult vilavad, murdis noormehe pealuu raske metalliga. Mөөirates kadus jõuk, ohver jäi sinnapaika. Kahe tunni pärast noormees haiglas surigi.

Nüüd on nad kolmekesi siin. Nad on viksitud, klantsitud, neil on moodsad püksid jalas. Ainult nende

silmad hiilivad rahutult. Ja nende südametunnistus, mis on mustemast mustem, vaevab neid. Aga võib-olla ei vaeva ka. Kuid seal valitseb alateadlik hirm, hirm kättemaksu, karistuse eest.

Aga see seal eemal samba kõrval? Vurrud ja habe teevad ta mõne aasta vanemaks, silmade udune vaade. Ta vestleb oma tütarlapsesega, kes on samuti ülimumoodne. Soeng nagu heinakuhi. Näib, et see on armatuur, mis koosneb imepeentest punastest vasktraatidest. Minge küberneetilise masina kiudjuhtmete rägastik. Poiss on ühe tuntud kunstniku poeg. Tüdruk — moeateljeest. Mõlemad teevad tööd. Ei ole midagi ette heita. Võib-olla ainult liigset peenutsemist. Aga kus lõpeb normaalne elegants ja algab peenutsemine? Niisuguseid on siin teisigi. Kümneid ja kümneid! Need on noored, kes järgmisel päeval lähevad varakult tööle. Aga nende hulgas on ka joodikuid, donžuane, ebaausaid ja teesklejaid. Inimeste pahelisus ei teki vanas eas.

Vaadake seda nöbininaga noormeest. Ta on korrallikult riides. Ka välimuselt meeldiv. Aga kuulake ta kõnet. See on nagu sopajõgi. Kelkimise ja ropendamise segu. Ta on lõpetanud kuus klassi, sedagi hädaga poolks. Aga näete, tal on palju sõpru. Nad istuvad tema ümber ja valavad sopajõkke haisvat lisa. Nad irvitavad, ilatsevad ja ropendavad. Nad ei ole veel midagi. Nad on lihtsalt lollid. Neist võivad tulla korrallikud inimesed, aga ka lontrused, päevavargad, kurjategijad. Just neist.

Nende hulgas, kes siin saalis tantsivad, on tulevasi insenere, konstruktoreid, kosmonaute. Ka kunstnikke, arhitekte ja akadeemikuid.

Aga ka tulevasi donžuane, joodikuid, bandiite ja vargaid.

Kõik oleneb sellest, kuidas me neid oskame kasvatada. Paraku aga on see oskus meil väga nigel, mõtles Villem. See on täitsa selge.

Näete, seal paremal pool seisab sihvakas noormees. Ta on korrallikult riides. Ta vestleb tütarlapsesega. Nad mõlemad on kunstikoolist. Nad tunnevad huvi abstraktsionismi vastu. Neile aga räägitakse realismist. Ja neist tulevadki kunstnikud-realistid. Selles võib kindel olla.

Noorus on eneseteadlik, kuid tal on ka puudusi. Ta ei andesta rumalust, kuigi ise on veel rumal. Tal puudub kindel maailmavaade, kuigi arvab, et kõik on talle selge. Tal pole elukogemusi. Aga tal on pealehakkamist, energiat ja usku. Just usku.

Noorus lõbutseb. Einar ja Elsa vestlevad omavahel. Nende näod õhetavad. Siis vaatab Einar kella. Jah, on juba hilja. Kell on kolm läbi. Kuid nad ei lähe siiski veel koju, sest algab uus tants. Neil jätkub veel jõudu. Las tantsivad. Head tantsuisu!

Villem Rada ruttas koju. Oli kahju, et loengut, mida ta nii hoolikalt oli ette valmistanud, tuli pidada pooltühjale saalile.

* * *

Villem Raja päevikust.

22. oktoobril

Olen palju mõelnud selle üle, kuidas leida võtit, mis avaks ukse Einari hinge, nii et saaks teda seestpoolt vaadata. Kui näeks, mis seal on, siis oleks teda kergem aidata. Kas on aga üldse võimalik leida võtit, mis avab inimese hinge?! Lihtne on elektrotehnikas, kus on võimalik ainult kaks viga: kas pole kontakti, kui seda on vaja, või on kontakt siis, kui seda vaja pole. Inimese juures on kõik miljon korda keerulisem. Näib, et Einar on leidnud endale tõsise sõbra — Elsa. Võib-olla ongi see see otsitav võluvõti? Võib-olla võtab ta nüüd aru pähe, nagu arvab Vaike. Ja astub õigele teele. Kuid mis tähendab: astub õigele teele? Kas ei ole see meie endi väljamõeldis? Valevõti, mis midagi ei ava? Küsimus on nähtavasti palju keerulisem, võib-olla isegi sotsiaalse iseloomuga.

Inimeste elu muutub päevast päeva paremaks. Praegu on seitsmetunnine tööpäev. Inimestel jääb ööpäevas seitseteist tundi vaba aega. Kuidas nad aga seda vaba aega kasutavad? Einar on elavaks vastuseks sellele küsimusele. Vaba aega ei kasuta ta mitte õppimiseks, oma silmaringi laiendamiseks,

elu tundmaõppimiseks. Mitte sugugi! Aeg lüüakse surnuks, juuakse surnuks, tantsitakse surnuks...

Kas maksab nii rängalt öelda? Pähe aga ronivad igasugused hullud mõtted. Ja nende mõtete toojaks on Einar. Tema on aga üks nendest sadadest ja tuhandetest noortest, kes oma eluteele ei astu mitte parema jalaga, vaid vasakuga. Ah neid vasaku jalaga elluastujaid!

«Umbrohi ei kao,» ütleb Mihkel Mesilane, kui ta mulle vastu tuleb. Ja ta muigab üleolevalt, see nurjaläinud kirjanik! Umbrohi ei kao! Kuigi see on öeldud ühe nurjaläinud kirjaniku suu läbi, on selles ütlemises ometi sügav mõte. Juhan Smuul kirjutas omapärase raamatu «Kirjad Sõgedate külast». Selles räägitakse elurentnikest, neist, kes tahavad elust rohkem võtta ja vähem anda. Aga kui olla veelgi karmim ja öelda — elumoonakad? Moonaka mentaliteeti leidub veel tänapäevalgi.

Elu on keerukas. Nii räägitakse raamatuis. Tege-likult on elu aga keerulisem, kui seda kujutab ükskõik missugune raamat.

Vaba aeg! Meie võitleme vaba aja eest. Et inimene saaks seda aega kasutada omaenese mina, oma vaimsete ja füüsiliste võimete väljaarendamiseks. Aga kui ta seda ei taha? Meil on ju küllalt neid, kes kasutavad vaba aega kurat teab milleks.

Kuidas valgustada selles vasturääkivuste punt-ras õigesti inimese elu ja olemust? Üle linna lendas just praegu reaktiivlennuk. Selles istub inimene. Ta tunneb rõõmu kõrgusest ja kiirusest nagu tormi-kotkas. Siinsamas all kusagil urkas on aga ka inime-
mene. Ta on enda täis joonud. On seaks muutunud. Ta peas ei liigu mingisugused mõtted. Ja siis see inimene tõuseb. Märatseb. Mõirgab. Sigatseb.

Kaks inimest. Üks seal, teine siin.

Kui palju inimesi on selle kahe äärmuse vahel kõigi oma vooruste ja puudustega. Ja nendega peame üles ehitama uue ühiskonna.

Vaba aeg. Jah. Mida kaugemale edasi me liigume, seda enam hakkab inimest vaba aeg ähvardama. Inimestele on vaja õpetada vaba aega inimese moodi kasutama. Vaba aeg antagu vabale ini-

mesele, siis on kõik korras. Aga kas meie inimesed pole siis vabad. On. Aga mitte kõik. Elurentnikud ja -moonakad pole vabad. Nad on kammitsais. Oma harimatuse, halbade harjumuste kammitsais. Vaba aeg on vaja anda kultuursetele inimestele. Koopaelanik ei oska vaba aega kasutada. Kuid teda tuleb õpetada. Teda tuleb õpetada, ja kui vaja — isegi sundida. Selleks, et inimene oleks kultuurne, poleks vaja sundimist. Aga leidub neid, keda tuleb sundida kultuurne olema. Paradoksaalne, eks?

* * *

28. oktoobril

Ettekandja — partei rajoonikomitee teine sekretär Ester Parmas — kutsus tuliselt üles kõiki, kellele on kallis meie tulevik, käed külge lööma ja kõigepealt maha murdma ükskõiksus ja formaalsus noorsoo kasvatamisel. Õiged sõnad! Kuldsed sõnad! Kuid sõnadega, isegi kui need on kuldsed, ei saa porikärbestki maha lüüa! Sõnadele peavad järgnema teod! Kahjuks aga produtseerime ikka veel palju niisuguseid sõnu, mille tonnile järgneb ainult gramm tegusid. Peaks aga nii olema, et sõnu, mis pole tegusid esile kutsunud, ei tohi enam keegi korrata! Ei tohi vastu võtta otsuseid, millele midagi ei järgne. Eks bürokratism, mille konkreetseks väljenduseks on ükskõiksus ja formaalsus, ongi suurel määral tekkinud tühjade sõnade inflatsioonist. Ah, kui palju on meil veel seda tühjade sõnade inflatsiooni!

On tõsi, et meie noorsoo hulgas esineb palju vördjalikke eluvorme. Kusagil on nähtavasti midagi viltu. Aga mis on viltu ja mida on vaja sirgeks ajada, sellele küsimusele ei saa tühjade ja kulunud fraasidega vastata. Ühed ütlevad, et vanemad on süüdi. Teised, et kool. Kolmandad, et noorsoo olevat ära rikkunud isikukultuse ajajärk, mis külvas igale poole valet ja silmakirjalikkust. Kellel on õigus? Võib-olla kõigil.

Kes on süüdi näiteks Einari praegustes häda-

des? Tema väärvaadetes ja eksimustes?... Ema? Kahtlemata. Väara kasvatusena istutas ta Einari hinge halbu harjumusi, kasvatas poisist egoisti ja võltsi inimese. Aga kool? Milles on tema süü? Vist selles, et ta ei suutnud neid harjumusi poisist välja juurida. Ja kas kool üldse suudabki niisugust ülesannet täita, selles on küsimus.

Niisiis, mis on katki meie noorsoo kasvatamises? Võib-olla on mõned põhiideed, mida me iga päev jutlustame, ebaõiged, kahjulikud? Me räägime noortele vabadusest oma elukutset valida, õnnelikust lapsepõlvest, õigusest haridusele, ent vähe kõneleme neile eluraskustest, mis seisavad kogu rahva ees ja millega tuleb ka noortel kokku puutuda. Tõsi, meie noored käivad suviti uudismaal. Ent seal töötab ju tühine protsent noori. Igapäevase leiva küsimused peaksid saama senisest rohkem noorte südameasjaks, nad peaksid õppima hindama igasuguse töö väärtust. Mäletan ju ise neid aegu, kui selle maailma asju nägin läbi naiivsete noorukiprillide. Ega algul osanudki hinnata vanema põlve pingutusi, vanemate igapäevast võitlust perekonna eluvajaduste eest. Aga igapäevase leiva mured, millest tollaegsel noorusel tuli varakult osa võtta, sundis seda hindama ja mõistma. Nähtavasti on niisugune sund vajalik. Mäletan, et tol ajal kippusid just rikaste lapsed hukka minema. Mispärast? Sellepärast, et neil polnud seda sundi, maast-madalast olid rikaste lapsed võõrutatud tööst, sellest ühiskonna igavesest eluallikast, mis mitte ainult ei toida, vaid ka kujundab inimest. Nad ainult kulutasid, kasutasid teiste poolt loodud väärtusi ning mandusid, läksid ühel või teisel viisil hukka. On see mingi seadusepärasus?

Ajal, kui mina sirsusin, oli inimese elu üldse raskem. Elu sundis töötava rahva lapsi juba maast-madalast tegema tööd, mis omakorda kujundas inimese psüühikat, õpetas teda elu peale vaatama tõsiselt. Kergemeelsust, nii imelik kui see praegu ka kõlab, oli siis vähem.

Kas siis sotsialism põhjustab noorte kergemeelsust rohkem kui kapitalism? Sulaselge ketserlus,

mis muud! Kas peame sotsialismist loobuma ja kapitalismi juurde tagasi pöörduma, sest kerge elu võib ju päris seadusepäraselt tekitada muretust ja isegi kergemeelsust?

Sotsialism on inimeste elujärje kõrgemale tõstnud. Inimesi ei ähvarda tööpuudus. Noortele on loodud suured võimalused õppimiseks ja ka tööala valimiseks. Alaealisi, neid kapitalistlikus ühiskonnas armetult kurnatavaid, kaitseb nõukogude tööseadusandlus. Vanaduspension on töötajaile kindlustatud. Olen kuulnud ka niisuguseid arvamusi, et pension võib ka kurja teha: paljud töövõimelised pensioniealised loobuvad töötamast, kuna tervise poolest võiksid nad vabalt viis või isegi kümme aastat tööd teha. Võib-olla on see ka nii, siin aitaksid selgust tuua sotsioloogilised uurimused, mida viimasel ajal vabariigi teadlased on hakanud harastama.

Siis maksuta koolid. Kui raske oli kolmkümmend aastat tagasi haridust saada. Stipendium! Missugune sõna! Vahel räägitakse, et ka kodanlikus Eestis võis üliõpilane stipendiumi saada. Jah, mõnele protsendile anti suure surma peale paarikümne-kroonine stipendium. Aga nüüd? Nüüd on vastupidi — mõnele, kelle vanemad on majanduslikult suutelised oma poega või tütart täielikult ülal pidama, ei anta stipendiumi. Teised saavad kõik, ole ainult virk ja ära laiskle. Jah, laiskadele ei anta ja see on ka õige.

Siis lasteaiad (tõsi, neid on veel vähe, liiga vähe), mis vabastavad miljonid naised. Kas vaba inimese vaba töö polegi see demiurg, mis loob uue ühiskonna ja ka uue inimese? Aga nüüd olengi tagasi jõudnud algul kõne all olnud küsimuse juurde. Uue inimese kujundamisel on tekkinud mingi tõrge ja see tõrge on vaja võimalikult kiiresti leida.

Sotsialism on inimesele andnud palju hüvesid. Kuid plusside loomisest on tekkinud ka miinuseid ja neid tuleb igal juhul arvestada. Tingimata.

Võib-olla jäävad need miinused lihtsa vaatluse juures nägemata. Võtame kas või vabaduse, mis

noortele on antud. Kas nad oskavad õigesti kasutada seda vabadust ja iseseisvust? Praktika näitab, et kaugelki mitte. Ja sellepärast tekibki uus ketserlik küsimus: millal on mõistlik anda noortele vabadus ja iseseisvus oma elu korraldamiseks ja kujundamiseks? Noh, ütleme, kas või oma perekonna soetamiseks? Vastus võiks ju olla trafaretne: konstitutsiooni järgi alates kaheksateistkümnendast eluaastast. Formaalselt on see nii. Aga meie teame tuhandeid fakte, kus nii mõnigi nooruk, kasutades seda õiget ja väga tähtsat konstitutsiooni punkti, on teinud väärsamme, mis hiljem kogu ta elu on ära rikkunud. On see nii? On.

Vaatasin praegu kella — juba ammu öö käes. Aga mõtted jooksevad. Lõpetan siiski, see on tervele kasulik. Homme on pühapäev, paras aeg mõtteid paberile panna.

* * *

29. oktoobril

Noortel on vanemate inimestega võrreldes kindlasti rohkem positiivseid omadusi. Nad on reipad ja jõudu täis, vahel kahjuks rohkem kui vaja. Neil on ka küllalt teadmisi, eriti õpihimulistel ja lahtise peaga noortel. Ent see kõik ei korva seda kõige tähtsamat puudust, mis noorusele omane: elukogemuste ja sotsiaalsete harjumuste puudumist.

Kuidas olla aus ja mis on ausus, seda teab viimane kelmgigi. Tõeliselt aus inimene on harjunud aus olema ja ta ei saa teisiti ollagi ilma vägivalda kasutamata oma loomuse kallal. Ilma sotsiaalsete harjumusteta on inimesel üldse raske kaasaegses ühiskonnas normaalselt elada. Ausus, seltsimehlikkus, siirus, mõistlikkus, ilutunne — need on positiivsed omadused ja neid peame noortes kasvatama maast-madalast, et nad muutuksid iseloomu lahutamatuks komponendiks. Selles on kogu küsimus.

Inimesele võib iseseisvuse kätte anda siis, kui tal on küllaldaselt määral positiivseid omadusi ja

harjumusi. Aga kui ülekaalus on juba negatiivsed harjumused, mis siis teha? Võtame näiteks ahnuse. See on igandlik nähtus. Aga ometi võib ahnusest nakatuda iga noor, kui ta satub ahnitseja mõju alla. Kas pole see lihtsalt sissekasvanud harjumus, mis võib tekkida igas ühiskonnas, ka sotsialistlikus?

Jah, kõik see, mis on täiskasvanud inimesele aabitsatõde ja kindel harjumus, on lapsele ja noorele ainult teadmine. Kasvatuse peaülesanne seisabki selles, et teadmised muuta harjumusteks. Seda pole aga hoopiski kerge teha.

Kasvatusprotsess on oma sisult omapärane sotsiaalne sund, mille eesmärgiks on inimese õige arenemise kindlustamine. Mis teha siis, kui harjumuseks on kujunenud juba pahe. Sel juhul tuleb tahes-tahtmata kasutada erilisi sundimisorganeid.

Meil juhtub aga ka nii, et isegi vajaduse korral ei rakendata kas seaduse puudulikkuse või sundimisorganite inertsuse tõttu õiglast sotsiaalset sundi. Kui me ei suuda pahelisusega nakatatud inimeste suhtes rakendada õiglast sotsiaalset sundi, siis võib pahelisus pidurdamatult kasvada, ohustades kogu kollektiivi. Kasvab ühiskonna petmine ja võrsub varsti vägivallatsemine ühiskonna liikmete suhtes.

* * *

Elsa valas Einarile tassi kuuma kohvi. Tal oli siiski hea meel, et Einar tuli. Peaaegu nädal aega polnud teda näha ega kuulda. Elsa vaatas, kuidas Einar ahnelt kohvi jõi. Pärast öiseid joominguid oli ta eemaletõukav. Nagu solgutatud kass.

Ent Elsa sai vastikustundest üle. Hakkas nägema seda, mille pärast see poiss talle meeldis. Einari kõrge laup. Sirgelt voolitud nina. Aga kas ainult laup ja nina? Ei, muidugi mitte. Elsa naeratas. Kui naiivselt ta mõnikord mõtleb. Talle meeldis ka Einari välimus, ta hallid mõtlikud silmad, tema hääl. Aga ometi on temas veel midagi sügavamat, mis Elsale on südamesse hakanud. Mis see midagi on, seda ei oska ta öelda. Iseloom? Võib-olla. Einar on sopajoodik, räägib Milvi. Ei, sellega pole Elsa nõus. Mitte kunagi.

Mis Einari täna nii vara siia tõi? Tavaliselt oli ta tulnud õhtuti ja jäänud ööseks. See oli selge ja arusaadav. Seekord aga tuli ta juba varahommikul. Milles on asi?

Kui Urmas oli söönud, läks ta välja mängima. Einar süütas sigareti, avas õhuakna ja jäi akna äärde seisma, puhudes suitsu aknast välja. Elsa istus laua ääres ja vaatas ainiti Einarit. Kui saaks teada, missugused mõtted teda vaevavad. Et vaevavad, see on päevalselge.

Einar suitsetas ja vaikus. Elsa astus talle juurde. Pani käe õlale.

«Millest sa praegu mõtled?»

«Niisamuti.»

«Aga siiski? Sa oled nukker.»

«Ah,» lõi poiss käega. «Pole ju millegi üle rõõmustada.»

«Ütle, Einar, mis on juhtunud?»

Einar pöördus ja vaatas Elsale otsa. Viskas koni õhuaknast välja.

«Istume.»

«Jutusta, mis su südant vaevab?»

«Tahad, jutustan sulle loo kärnasest lambast?»

«Kärnasest lambast? Mis jutt see on?»

«Üks meie aja muinasjutt,» naeris Einar.

«Noh, jutusta.»

«Elas kord inimene, kelle nimi oli Kärnane Lammas. Ära muiga, sest räägin muinasjuttu. Seal võivad niisugused nimed olla. Teda oli kerge teiste hulgast ära tunda — ta ei osanud midagi mõistlikku teha. Ka mingit õpetust ei võtnud ta kuulda. Hülgas kõik, mis oli mõistlik, ja tegi ainult seda, mis ei kõlvanud. Talle sadas alatasa kaela igasuguseid hädasid ja pahandusi. Nagu küllusesarvest.»

«On see sul kusagilt loetud või oled selle ise luuletanud?» küsis Elsa.

«See pole tähtis. Kuula mind lõpuni. Niisiis... Kärnane Lammas tegi kõik, mis ei sobinud. Ta hakkas jooma ja kaarte mängima. Varsti läks ta põhja. Muutus pätiks. Kuid tal oli sugulasi, kes püüdsid teda päästa hädast nagu jõehobu rabast. Sikutasid ja sikutasid. Saidki kaldale. Aga Kärnane Lammas vajus

varsti jälle rabasse tagasi. Pani kihva kõik sugulaste jõupingutused. Lõpuks tüütas ta inimesed ära. Temale löödi käega, et mis tühjaga jännata. Kärnane Lammas aga on siiski inimene — ta tahab elada, süüa, juua, tahab ka riides käia. Ühte ta ei taha — elada omaenda teenitud palgast, sest seda on alati vähe ja ei jätku kunagi. Nii arvab ta ise. Ta on kõigile võlgu, sellepärast ei taha keegi teda näha. Kui ta külla tuleb, ei tee see kellelegi rõõmu. Pererahvas mõtleb, kuidas temast lahti saada. Ja ega see polegi lihtne, sest Kärnane Lammas on õppinud teesklema. Ta teeb näo, nagu oleks ta juhuslikult ja ainult viisakuse pärast sisse astunud. Kõik aga teavad, et ta, mees, pole täna üldse söönud ja tal pole taskus kopikatki. Ja tegelikult see nii ongi, sest enne lahkumist ütleb Kärnane Lammas perenaisele või peremehele väga viisakalt: «Mul on teile väike palve: laenake mulle homseni viis rubla!» See ongi kulminatsioonipunkt, mis alati kordub, kui Kärnane Lammas hakkab ära minema. Alati. Mõnikord ei küsi ta viit rubla, vaid ühe ja on rahul, kui talle antakse ainult viiskümmend kopikat. Ta tänab viisakalt ja läheb minema. Kõik hingavad kergemalt. Kuid kõigil on ka tuju rikutud. Inimesed mõistavad, et Kärnane Lammas on õnnetu inimene. Ta on, kui nii võib öelda, viltukooldunud mehhanismiga inimorganism, kes ei saa olla keegi muu kui inimene, kelle nimi on Kärnane Lammas.»

Einar jäi vait ja süütas sigareti.

Elsa vaatas poissi pärani silmi. Esmakordselt kuulis ta niisugust juttu. Ega ta ometi ennast pea kärnaseks lambaks?

«Noh, mis sa arvad mu muinasjutust?»

«Kole.»

«Aga tead, Elsa, neid on siiski.»

«Kärnaseid lambaid?»

«Jah. Ja mina olen üks neist. Kuigi ma muinasjutu mustermõõtu praegu veel välja ei anna, aga tulevikus võin ma...»

«Ära räägi nii, sa ei tohi...» hüppas Elsa üles ja haaras Einaril juustest kinni. Ent kohe puhkes ta nutma ja vajus poisile sülele.

Einar silitas naise pead.

«Sulle ei või muinasjutte rääkida.»

«See pole muinasjutt,» nuuksus Elsa.

«Mis see siis oli?»

«See oli väga halb ja rumal jutt. Kas sina siis niisugune oled, Einar? Ütle — oled?»

«Ei, veel ei ole, aga tulevikus, kui...»

Elsa läks äkki nagu marru. Ta hüppas püsti ja hakkas rusikaga vastu Einari õlga taguma.

«Rumal, rumal, rumal oled sa. Säh sulle, säh veel... Muinasjutu eest, rumala muinasjutu eest... Ka tulevikus ei saa sa niisuguseks. Ütle, Einar, et ei saa! Ütle jalamaid või ma ei tea, mida teen!»

Einar naeris. Tal oli hea meel, et Elsa tema õla pihta rusikaga kopsis, et naine seda nii südamesse oli võtnud. Tal oli tõesti hea meel.

«Elsa, see oli muinasjutt. Annan ausõna, et minust kärnast lammast ei saa.»

«Ei saa?»

«Ei saa.»

Ent Elsa tuju oli rikutud. Koristades lauvalt sööginõusid, mõtles ta kogu aeg Einari sõnade üle.

Samal ajal oli ka Einar mõttesse vajunud. Elu, niisugune nagu praegu, on teda surmani tüüdanud. Tal on sellest kõrini. Aga teisiti ta elada ei oska. Ta teab, missugune peab olema korralik inimene. Aga kui tal pole iseloomu? Kui pole tahtmistki olla korralik?

Vaikus. Mõlemad istuvad ja mõtlevad. Kust leida tahtmine olla korralik inimene? Elsa naeratab.

«Tõepoolest veider küsimus.»

Einar kohkus. Kas ta siis kuuldavalt mõtles? See veel puudus!

«Kas sa oled sellele mõelnud,» küsis Elsa, «et minna paremasse kohta?»

«Asi pole töökohas. Minus endas on asi.»

«Mäletan, et juba kümneaastase marakratina hakkasin huvi tundma raha vastu, mille eest oli võimalik kõike osta,» jutustas mõne hetke pärast Einar. «Kust see tuli, et minus lõi põlema niisugune huvi? Ema Silvia, mu ainus ja armas ema, on selles süüdi. Mitte keegi muu. Sa ei tea, Elsa, missugune on mu ema. Ei oska vist ette kujutadaagi. Aga kord pean sulle teda siiski tutvus-

tama. Einoh, miks mitte, ikka peab. Seda nõuab komme. Meie perekonnas räägiti väga palju rahast ja väga vähe tööst. Ema sõbratarid olid mõlemad nagu ühest laastust löödud santlaagrid. Üks oli pikk Luise, endise kaupmehe lesk. Teine matsakas Anette, ühe rätsepmeistri proua. Tihti tolknesid nad meil ja alati võeti viina. Loomulikult läks siis klatšiks lahti. Mind selle juures ei häbenetud. Arutati rikkaid mehi, üle öö rikkaks saamisest. Klatšiti sugulased ja tuttavad risti ja põigiti läbi. Tihtilugu korraldati olemisi, millest ka mehed osa võtsid. Kuulasin aastast aastasse joobnud naiste ja meeste filosoofiat. Hakkasin samuti unistama rahast nagu nemadki. Lõpuks sai minust tavaline lõngus, jätsin keskkooli sinnapaika ja läksin tööle. Töötasin siin ja seal, siis sattusin kombinaati, kus olen praegu. Sõbrad rääkisid, et see on alles töö, millega võib minna lausa rikkaks... Aga mis rikkaks ma ikka olen läinud! Rikkus on kõik kõrist alla voolanud. Tead, Elsa, ei meeldi mulle see meie kombinaadi värk. Kardan, et läheb varsti prokuröri kätte.»

«Prokuröri kätte?»

«Muidugi, sest kombinaadis istub suli suli seljas.»

Einar tõstis pea ja vaatas kohmetult Elsale.

«Elsa, mul on sulle üks palve.»

«Palve?»

«Jah.»

«Missugune?»

«Laena mulle raha!»

Elsa jäi imestusest tummaks.

Einar ohkas.

«Vaata, kallid, mul on pakiline võlg tasuda. Kaks-kümmend rubla. Täna pean ära maksma.»

«On see kaardimänguvõlg?»

«Ei ole. Ma kaarte ei mängi.»

«Kust ma selle raha peaksin võtma?» küsis Elsa. Pahameel pani naise hääle võbisema.

Einar kehtas õlgu.

«Arvasin, et sinul kui korralikul inimesel on ikka... Ma mõtlesin nii.»

Elsa tõmbas huuled solvunult kokku.

«Oled hakanud mu raha lugema?»

Einar kehtas jälle õlgu, nagu öeldes, et mis selles

siis imelikku, oleme ju sõbrad. Kuid seda ta ei öelnud, vaid lausus:

«Nägin su hoiuraamatut. Seal oli üle kolmesaja rubla.»

«Ah selle oled sa ka välja nuhkinud!»

Einar mõistis, et asi on läinud liiale. Ta tõusis ja võttis Elsa käe.

«Ära pahanda, Elsa! See oli nii. Kord olime Urmasega kahekesi kodus. Äkki ütles mulle poiss: «Tead, onu, emal on hoiuraamat.» Küsisin: «Aga kas seal raha ka on?» Urmas ütles: «Ma ei tea, aga see raamat on peegli taga...» Ta tõigi peegli tagant raamatu ja ma vaatasin: kolmsada nelikümmend rubla.»

Elsa hakkas naerma, sest pinge oli korruga kadunud.

«Kui sul väga vaja, annan küll. Aga see kõik läheb ju...»

«Tahad öelda — joomiseks. Ei, see ei lähe seekord joomiseks. See läheb onule. Olen talle väga palju võlgu. Lubasin viimati võetud võla ära maksta. Tahan sõna pidada.»

«Nädala pärast laenad jälle.»

Einar puhkes nüüd omakorda naerma.

«Sul on õigus, ka nii võib juhtuda. Oled taibukas naine.»

Ja vastu igasugust loogikat haaras ta Elsa käe ja ütles:

«Tead, Elsa, sa peaksid mind võtma endale meheks.»

Ja enne kui imestusest tummaks jäänud naine sai sõnagi suust, hakkas Einar õhinal ja sõnu neelates oma mõtet arendama.

«Vaata, kullake, see on vist küll kõige targem mõte, mis mulle viimase! ajal on pähe karanud... Sa mõistad mind? Mõistad? Ja kindlasti on see hea nii sulle kui mulle... Usu mind, Elsa, see on tõesti nii: mina ei saa elada sinuta ja sinulgi on parem, kui mees majas. Mis sa ise arvad sellest?»

Mida võis Elsa selle kohta arvata? Selletaolisi mõtteid oli tal peas ju keerelnud, aga Einari ettepanek oli siiski ootamatu piksepauk. Ta ei osanud midagi öelda. Selle eest muutus aga Einar korruga väga aktiivseks. Ta hakkas Elsa vastuväiteid näppudel loetlema:

«Tahad öelda, et oled minust, esiteks — aasta vanem.

Naine aga peab mehest noorem olema. Teiseks — sul on Urmas. Kolmandaks — sul on olnud enne mind mõned mehed... Aga mis loeb see mulle! Sa oled just niisugune naine, keda ma olen otsinud...»

«Ja viimaks ometi leidnud,» püüdis Elsa pilgata.

«Ja viimaks ometi leidnud,» kordas Einar, märkamata torget. «Sa vaatad elule optimistlikult, see aga on väga tähtis. Annad mulle head nõu, juhid õigele teele, rebid mu lahti halbadest kommetest ja sõpradest. Sinu seltsis tunneksin rõõmu kodusest elust. Ja mis kõige tähtsam — sina tead minu muinasjuttu kärnasest lambast ning ainult sina oled suuteline ära hoidma, et minust ei saaks selle muinasjutu peategelast.»

«Oi, missugune kõrgelennuline ilukõne,» naeris Elsa. «Kuid jätame niisuguse jutu. Võib-olla tuleb sellest midagi välja, võib-olla ei tule. Seda näeme homme. Läki minu hoiukassat rüüstama!»

* * *

Villem Raja päevikust.

2. novembril

Ei ole muidugi direktori ülesanne lugeda õpilaste kirjandeid, kuigi nende lugemine on igale direktorile õpetlik. Avaneks nagu mingi aken, mille kaudu on võimalik näha õpilaste sisemaailma. Aken on väike, mis seda salata, ent siiski näeb ka sellest väikesest avausest mõndagi, mis paneb mõtlema.

Lastele on vaja õpetada iseseisvust. See on õige. Kuid õige on ka see, et lapse tegevust on vaja kontrollida, korrigeerida, kui ta on teinud eksisammu. Üks 8-a klassi tüdruk kirjutas mõned kuud tagasi oma kirjandis: «Loen uhkusega teadaandeid sputnikute lennu kohta. Olen uhke meie nõukogude kosmonautide peale. Kuid ühtlasi olen ka nukker, sest need sputnikud maksavad ju väga palju. Võib-olla lendas ühe sputnikuga minema minu vanemate tulevane korter...»

Mis niisugusel juhtumil teha? Lea Maasikas elab oma vanematega ühes toas. Neid on neli inimest.

Juba kümme aastat on neile lubatud uut korterit. Ja mitte antud. Maasika perekond teab kümneid inimesi, kes on alles aasta tagasi siia tulnud, aga elavad juba uues korteris. Lea isa on tagasihoidlik mees, töötanud juba üle kolmekümne aasta «Tarbeklaasis». Ta ei lähe täitevkomiteesse lamenti tegema. Ta ei kirjuta sõimu- ja kaebekirju Moskvasse. Ta ei tungi omavoliliselt uue maja korterisse. Ja tulemuseks on see, et ta elab endiselt Kunderi tänaval ühe-toalises korteris.

Mäletan, et arutasime kaua küsimust: mida teha Lea Maasika kirjandiga?

Õppealajuhataja Milvi Saaretok, kelle juurde tuli klassijuhataja nõu küsima, lausus resoluutselt: «Tüdrukule tuleb direktori juures teha hea peapesu. Küll siis niisugused asjad kaovad!» Mina aga polnud sellega nõus. Mille eest peapesu? Et kirjutos ideoloogiliselt vildaka kirjandi? Õigus, ta kirjatöös pole mitte kõik mõtted õiged. Kuid need on esile kutsutud vale suhtumisega tütarlapse vanematesse. Oleks neile antud korter, poleks tüdruk nii kirjutanud. See on ju päevselge. Ei, peapesuga ei saavuta siin midagi. Vestelda? Võib. Siiski soovitasin Lea Maasika kirjandi anda läbiarutamiseks paralleelse 8-b klassi õpilastele, millest ka 8-a poisid ja tüdrukud osa võtaksid. Seda ka tehti. Ja tulemus? Õpilaste kriitika oli tugevam igasugusest õpetaja või direktori jutust. Klassijuhataja rääkis, kuidas arutlus toimus. Siin ei valitud väljendeid, sest tegemist oli ju eakaaslasega.

* * *

Uksele koputati. Sisse astus Milvi Saaretok.

«Lubate, seltsimees direktor?»

«Palun võtke istest.»

Villem Rada märkas, et õppealajuhataja on täna erutatud.

«Ma kuulan teid.»

«Ma ei tea, kuidas seda juttu alustada, seltsimees Rada, aga olgu pealegi. Tahan rääkida teie õepojast...»

«Minu õepojast?»

«Just, teie õepojast Einar Reedingust. Ta kavatseb abielluda minu õe Elsa Saaretokiga.

Villem Rada jäi imestusest tummaks. See oli talle täielik ootamatus. Milvi Saaretok, nähes direktori hämmastust, muigas vaevumärgatavalt.

«Mina oma õe eest ei vastuta, samuti nagu teie ei vastuta oma õepoja eest. Kuid siiski, kui me näeme, et kusagil on midagi viltu, peame vahele segama. See on meie kui kommunistide kohus.»

Sellega oli Villem Rada nõus. Kuid ta ei taibanud, mispärast tuleb vahele segada. Ja mis võis siin viltu olla?

«Võib-olla on asi selgem, kui räägiksite üksikasjalikumalt,» tegi direktor ettepaneku.

«Hea meelega. Teie õepoeg on elukutseta nooruk ja nähtavasti halva kasvatusena saanud. Tal on väga halvad kombad ja sellepärast...»

«Vabandage, et vahele segan. Aga miks alustate sellest, et mu õepoeg on saanud halva kasvatusena? Ja kust võtate, et tal pole elukutset? Minu teada töötab ta isoleerijana...»

«Hea küll, seltsimees direktor,» jäi õppealajuhataja nõusse, «ma vist tõesti ei alustanud õieti. Ka minu õe elukombad on niisugused, mida ma ei poolda. Kuid arvestagem seda, et minu õde on kahekümne kuue aastane, seega teie õepojast vanem.»

«Siis on ta aasta Einarist vanem,» oli Villem nõus.

«Teiseks, mu õde on olnud abielus ja tal on poeg. Ka see, nõustuge, tähendab midagi. Kui minu õde abiellub teie õepojaga, siis, uskuge mind, ei tule sellest kindlasti midagi head välja. Sellele tuleb juba üsna lühikese aja jooksul lõpp, sest abielluvad pooled ei ole võrdsed nii ea kui ka ühiskondliku positsiooni poolest...»

Villem Rada muigas, ta oli harjunud sellega, et tema õppealajuhataja andis igale asjale rangelt ametliku ilme. Temast peeti lugu linna haridusosakonnas, sest kõik vajalikud statistilised aruanded tulid 42. keskkoolist alati õigeaegselt ja täpselt.

«Kas teie, seltsimees Saaretok, siiski ei liialda selle niinimetatud ebavõrdsusega? Ja mida tähendab teie

märkus, et nad pole võrdsed ühiskondliku positsiooni poolest?»

Milvi Saaretok jäi kimpu. Ta ei võinud ju direktorile näkku öelda, et tema õepoeg on joodik ja ei sobi Elsale meheks. Seda otseütlemist ta maskeeriski.

Ent Milvi toibus kiiresti.

«Te peate mind vabandama, seltsimees direktor, et nii ebatäpselt väljendusin. Kuid ma mõtlen, et kui kaks inimest otsustavad luua ühise kodu, siis peavad neil selleks olema nii materiaalsed kui ka moraalsed eeldused. Antud juhul, nagu mulle näib, seda ei ole. Tahaksin väga kuulda teie arvamust.»

Kui külmalt ja ametlikult räägib Milvi Saaretok, mõtles Villem Rada, kuulates õppealajuhataja juttu. Ta lõpetas ja jäi küsivalt direktori otsa vaatama.

«Ma arvan,» ütles Villem Rada mõtlikult, «et kõigepealt peaksime selgusele jõudma, kas nad teineteist armastavad.»

«See ei ole oluline,» vastas Milvi järsult. «Mis armastusest võib rääkida juhul, kui inimesed tantsuõhtul täiesti juhuslikult kohtuvad ja ainult mõned nädalad teineteisega tuttavad on. Minu arvates peame selle rumala ja mõttetu abielukavatsuse nurja ajama.»

«Kuigi ei poolda teie loogikat,» ütles Villem Rada, «olen siiski nõus. Püüan kõigepealt ise selles vahekorras selgusele jõuda. See aga võtab veidi aega.»

Ta surus Milvi kätt.

* * *

Vaike imestus polnud väiksem mehe omast. Ons see võimalik, et Einar abiellub? See sugulane, kes iseenda eluga hakkama ei saa? Mis teeb niisugune perekonnaga? Ja ta puhkes naerma.

«Mille üle sa naerad?»

«Kuidas siis mitte naerda, kui inimene, kes ei suuda...»

Vaike ei saanudki oma lauset lõpetada, sest uksekell tärtsatas kaks korda lühidalt. Vaike avas ukse ja ütles tehtult valjusti:

«Einar, astu sisse!»

Jah, see oli Einar. Kus hundist räägitakse, seal ta

on, mõtles Vaike ja naeratas millegipärast kahju-
rõõmsalt.

Einar oli täna reipas meeleolus. Ta teretas onu ja onunaist tseremoniaalselt. Siis võttis taskust raha ja pani Vaike ette lauale.

«Tõin võla ära, onunaine. Kakskümmend rubla. See tähendab, et tahan nüüdsest peale muutuda paremaks ja täpsemaks. Ja vanad võlad tahan kõik ausalt ära tasuda.»

Istuti vaikides.

Jutt ei laabunud. Küsiti ja vastati. Siis juhtus see, mida Vaike ja Villem ei osanud oodata. Einar tõusis püsti ja ütles talle mitteomase tooniga:

«Mul on teile teatada tähtis uudis: ma abiellun.»

Kui onu ja onunaine sellele kuidagi ei reageerinud, lisas ta juurde:

«Ja palun teid järgmisel pühapäeval pulma.»

Onu ja onunaine ei reageerinud ka kutsele. Einar kohmetus ja jäi samuti vait. Niisugust jahedat reageerimist ta küll ei oodanud.

«Oleme sinu abielukavatsusest, Einar, juba kuulnud,» katkestas vaikuse Villem.

Einar jäi hämmastunud onu ja onunaist vahtima. Kust nad võisid sellest teada saada? Siis meenus Einarile, et Elsa öde töötab samas koolis kus Villemgi.

Nad võtsid istet. Villem ja Vaike istusid roheka riidega kaetud diivanil, Einar tugitoolis. Vaike vahtis pärani silmi Einarit ja ei tahtnud teda nagu äragi tunda. Nii erinev oli praegune Einar varasemast. Varem oli ta alati olnud kuidagi kinnine ja endasse sulgunud. Nüüd vaatas ta julgelt neile mõlemale silma. Ta jutustas Elsast, tema elust ja tööst. Urmasest, kes olevat üks tore klutt. Näis, nagu juubeldaks Einar selle üle, et abiellub.

Einar palus luba suitsu teha, süütas sigareti ja tõmbas paar mahvi. Villem märkas, et poisi sõrmed väri-
sevad. Ta mõistis, et jutt pole Einarile kerge. Ent poiss jätkas oma julget kõnet.

Ega ta muidugi surmkindlalt tea, kas teeb oma abiellumisega eksisammu või ei. Kuid miskipärast on ta veendunud, et Elsaga abiellumine võib teda päästa. Eks ole talle ju alati ette heidetud tema eluviise . . . Aga kas

on keegi talle kunagi püüdnud selgeks teha, mispärast ta selline on? Kust see tuleb, et ta ei oska nii elada, nagu onu ja onunaine tahavad ja nagu ta ise võib-olla ka tahaks? Kust see tuleb?

«Nüüd ajad küll umbluud,» hakkas Vaike naerma. «Ma ütlen sulle, kust see tuleb: sina ei taha kuulata vanemaid inimesi. Sinule on täiesti ükskõik, mida me räägime. Tahad ise olla see maailmatark.»

Villem istus vaikides. Pani samuti sigareti põlema, kuid ei lausunud musta ega valget.

Einar on nõus, et see, mida tädi Vaike räägib, on õige, aga kõigel on veel üks konks sees. Onunaise nõuanded on õiged, kuid kahjuks ei saa ta nende järgi käia, sest siis on vaja ennast ümber kasvatada. Selleks peab olema iseloomu ja tahtejõudu. Neid mõlemaid tal aga nähtavasti ei ole.

Vaike tahtis veel midagi öelda, kuid Villem võttis jutuotsa enda kätte.

«Imelikku juttu ajad, Einar. Lihtsalt naljakas on sind kuulata. Oled täiskasvanud inimene. Ega sa enam laps ole. Kuula, mida sulle räägitakse, ja kui see on mõistlik, siis sunni ennast nii elama. Jah, sunni, kas või hambad ristis!»

Einar ohkas.

«Olen proovinud, onu, ennast sundida, aga nähtavasti on selleks, et ennast sundida, vaja kolossaalset tahtejõudu. Mul seda ei ole, pean kusagilt laenama. Ja ma usun, et Elsa oskab mind sundida nii elama, et ka teie ütlete lõppude-lõpuks mulle mõne hea sõna...»

«Oled sa temasse sügavasti kiindunud?» küsis Villem.

«Arvan, et olen.»

«Aga tema sinusse?»

«Usun, et samuti,» vastas Einar.

Kuues peatükk

Einari voodinaabriks oli Romuald Seever, umbkaudu viiekümneaastane sinaka nina ja tumedate silmadega mees. Tal oli parema jala luumurre, kuid kips oli juba kõrvaldatud.

Seever lööpas ringi karkudel ja jutustas igauhele oma elulugu, milles jalaluumurre mängis tähtsat osa. Einarile oli mees juba algusest saadik vastumeelne. Ei meeldinud talle Seever, kes kõike mõotis kasuga, sissetulekuga, palga suurusega ja nõnda edasi.

Romuald Seever ei sallinud venelasi. Selles oli tal sarnasus Eesti-Ajaga. Kuid oli siiski ka erinevus. Eesti-Aeg pidas kõigi pahanduste süüdlaseks venelasi. Seever aga põlgas kõiki teisest rahvusest inimesi, olgu need siis sakslased, venelased, ameeriklased või ükskõik kes. Romuald Seever töötas kolmandas Ehitustrustis töödejuhatajana. Kaks kuud tagasi oli ta tellingutelt alla ropsatanud ja parema jala sääreluu murdunud.

Seever noris tüli õe Veeraga, kes rääkis eesti keelt puudulikult. Nähtavasti oli Veeral varemgi olnud Seeveriga sekeldusi, sest ta püüdis rääkida ainult eesti keeles. Ent Seeverile ei meeldinud ka Veera eesti keel. Ta jorises:

«Sa ei oska õieti hääldada, Veera. Vaja on öelda «täna», aga mitte «tjana». Ja ära venita nii hirmsasti seda esimest silpi. Mis sa solgid keelt!»

Veera oli rääkimisel püüdlik.

«Mis te Veerat kiusate,» ütles Einar.

Seever vaatas küsijale oma naaskelsilmadega otsa ja ühmatas:

«Mis sinul sellest? Õppigu keel ilusasti selgeks, siis ma ei ütle sõnagi. Ja üldse — mis nad ronivad siia!»

Einari hing tõmbus äkkvihast keerdu niisuguse

jõhkruse pärast, samuti riivas teda mehe sinatamine. Kuid enne, kui Einar suutis midagi vastata, ütles Seeveri ligidalt vanapapi:

«Mis kurja on Veera sulle teinud, et sa oma hambaid ei saa paigal pidada? Kas saab seda süüks pidada, et ta ei oska veel hästi eesti keelt? Kas sa siis ei näe, kuidas inimene püüab?»

«Sina, papi, ära sega asjadesse, mida sa ei mõista,» sähvas Seever vastu ja astus karkude kolinal akna alla.

«Kuda ma siis ei mõista?» sai papi pahaseks. «Irised ja virised nagu mõni tohlakänd tules, endal peaks aastate poolest mõistus ja aru peas olema.»

Seever pööras ennast ringi ja lausus sõnu sisistades:

«Õppigu keel selgeks, siis räägime nagu vaja.»

Nüüd segas ka Einar vahele:

«Olete üks veider mees, Seever. Kui teid ka kusagil hakatakse keele pärast kiusama, ega vist mõnus pole.»

«Mind ei kiusa keegi, sest ma ei kipu sinna, kus mind pole vaja. »

«Ah nii on asi,» lausus nüüd papi. «Seda kraami on sulle omal ajal tublisti sisse tambitud ja sellest sa vist lahti ei saagi.»

«Mis kraamist sa räägid, papi? Ma ei mõista.»

«Küllap mõistad, Seever.»

«Ei mõista, kui sa ei ütle.»

«Noh, kui nii, siis võin ka öelda. Sa mäletad, Seever, et omal ajal olid meie maal mehed, keda rahvas vapsideks nimetas... Mäletad?»

«Noh, mäletan küll, aga mis see siia puutub?»

«Puutub küll, sest nemad laulsid ka sedamoodi laule.»

«No-noh, papi, vaata ette oma ütlemistega. Praegusel ajal võib laimu eest ka kohtusse kaevata.»

Papi pööras ennast veidi ja jätkas rahulikult:

«Sa tead, Seever, halbu inimesi on iga rahva hulgas, neid ei maksa muidugi sallida. Veera on tore inimene, hoolikas ja tähelepanelik. Niisuguseid tuleb austada. Aga vaat, sinusuguseid...»

«Noh, lõpeteta, ära karda, ega ma sulle, sandile, kallale karga.»

«Mis siin lõpetada, kõik on ju selge...»

Tüli lõppes. Kuid Seever jättis siiski Veera kiusa-

mise. Hakkas vist kartma. See on hea, mõtles Einar muiates. Halvad inimesed peavad häid kartma, siis on asi korras.

Seever oli paar päeva vaikne, ainult põrnitses Einari ja papi poole. Vahepeal külastas teda naine, kes pani midagi oma käekotist kappi. Nad sosistasid omavahel. Naise välksatavast pilgust taipas Einar, et naine on samast mastist. Ja et nüüd sosistatakse möödunud intsidendist. Las kibelevad pealegi, lõi Einar mõttes käega. Ega või siis inimesel lasta sigadusi teha.

Kui naine oli läinud, luukas Seever ootamatult Einari voodi juurde, ja toetanud kargud seina najale, istus taburetile. Siis võttis halati taskust suure apelsini ja asetas Einari öökapile.

«Võta! Naine käskis anda.»

Einari imestus paistis Seeverilegi silma, sest ta ütles: «Ega sa arva, et peaksime pahuksis olema selle sõneluse pärast? Asjata. Seever pole niisugune mees...»

Kaval, kurivaim, mõtles nüüd Einar, kuradi kaval. Kui ei saa otserinnaga, poeb kõrvalt sisse.

«Või oled ikka pahane?»

«Ei, mis ma pahane nüüd, aga mis see Veera sulle siis tegi?»

«Ei midagi,» lausus Seever.

«Nojah, mis sa tast siis mõnitasid?»

Seever ei vastanud. Selle asemel võttis ta laualt klaasi ja kallask sinna midagi hõlma alt. Ulatas Einarile:

«Viska ära! Naine käskis anda!»

Einar võttis klaasi, milles oli poolenisti läbipaistvat vedelikku, ja asetas selle lauale. Ninna lõi valge viina lõhn.

«Ära karda, arst tuleb alles paari tunni pärast...»

«Ei, pane tagasi!»

«Kuhu tagasi?»

«Oma pudelisse.»

«Ära mängi lolli, ega me poisikesed ole!»

«Just sellepärast. Tahad, et haiglast välja visatakse?»

«Mis sa jampsid? Välja läheme niikuinii, aga sündigu see omal ajal.»

«Ka sellepärast tuleb tagasi valada.»

«Nii et ei taha?»

«Ei taha...»

«No kurat sinuga! Leidub teisi, kes Seeverit sitavareseks ei pea!»

Ja ta valas viina vihaselt oma pudelisse tagasi.

Einar vaatas ringi. Kõik olid ametis oma asjadega. Kes luges, kes kuulas raadiot. Keegi ei paistnud Seeverile ja tema pudelile mingit tähelepanu pöörvat.

«Oled üks kuradi supilontrus!» susises Seever ära minnes. «Sind kuluks veidi õpetada, saaks ehk meeski.»

«Sinust pole saanud, sellepärast,» pareeris Einar.

«No vaatame, vaatame.»

See kostis juba palatiukselt, sest Seever läks korigori.

Vaatame pealegi, mõtles Einar endamisi muhatades. Ja tal oli hea meel, et oli ka seekord vastu pannud. Ta helistas. Kui sanitar tuli, ulatas Einar talle apelsini ja palus selle viia Seeveri lauale.

* * *

Ajaratas pöördub kaksikümmend seitse korda tagasi. See oli halb aeg Radade perekonnale.

Aasta tagasi oli Austraaliasse sõitnud õnne otsima nende kergemeelne poeg Johannes. Ta ei läinud üksi. Teise poja Villemi kihlatud pruut Friida Sommer kadus koos Johannesega.

Tütar Silvia teatas, et ta ei soovi keskkooli lõpetada, vaid tahab saada näitlejannaks. Gümnaasiumi eelviimane klass jäeti sinnapaika ja astuti erastuudiosse. Umbes poole aasta pärast selgus, et lavakunstnikuks võib küll saada, aga selleks peab olema annet ja püsivust. Silvial ei olnud kumbagi. Isa tasus õpperaha ja tütar tuli tulema. Siis otsustas ta hakata luuletajaks, olles sel alal oma võimetes päris kindel. Ta näitas Villemile sonette, mis olid kirjutatud juba gümnaasiumipäevil. Vend laitis need maha. Et Silvia ei pidanud venda asjatundjaks, viis ta luuletused ühe ajakirja toimetusse. Seal tehti Silviale selgeks, et ka poetessiks võib saada ainult siis, kui on annet ja püsivust. Ja kui siis Silvia ühel ilusal päeval teatas, et abiellub lehestunud poekaupmehe Kristofor Reedinguga, ei hämmastanud see enam kedagi. Pikematagi oli selge, et see toi-

ming ei nõua ei talenti ega püsivust. Isa-ema olid mõne aja tusased, kuid jäid lõpuks rahule. Mis neil muud üle jäigi! Vaevalt üheksateistkümnene Silvia abiellus viiekümne kolme aastase mehega. Tõsi, Kristofor Reeding nägi veel hea välja. Ta oli taimetoitlane ja põhimõteline karsklane. Väimeespoeg Kristofor oli oma äiast Gustavist ainult kaks aastat noorem. Kui aasta pärast sündis poeg Einar, rääkisid vanad, et Silvia olevat teinud siiski mõistliku partii. Tema elukaaslane oli küll vana, kuid veel üsna käbe.

«Kes teab, võib-olla läheb Silvial siiski hästi. Parem vana habeme all, kui noore piitsa all,» arvas Maali.

«Üks teine vanasõna ütleb jälle, et vanast pole varju ega küürakast küljesoojendajat.»

«Mis sa nüüd sedaviisi, Gustav, ta pole ju kellegi küürakas.»

«Elame — näeme,» vastas mees ja sellega jutt lõppeski.

Villemile oli õe abieliu täiesti vastukarva, kuid mis sai ta teha. Ta lõi käega.

Ent saatus on salakaval. Ühel päeval selgus, et Kristofor Reeding on pankrotis. Äri ja maja läksid haamri alla. Kristofor Reeding, kes oli küll kõbus vanamees ja taimetoitlane, ei kannatanud lööki välja. Ta sai rabanduse ja suri. Nüüd oli Silvia lesk ja sama vaene kui enne meheleminekut. Einar oli siis veidi üle aasta vana ja kalender näitas aastat 1939.

Silvia mattis oma Kristofori maha, kandis mõned kuud leinariideid ja kolis vanemate juurde tagasi, sest uus majaperemees nõudis korteriüüri. Hakkas tööd otsima.

Radade perekond elas tollal Katusepapi tänaval vana puumaja teisel korrusel. See oli omaette tibatillukese köögiga kahetoaline korter. Ja võrdlemisi odav — ainult kolmkümmend krooni kuus. Isa Gustav töötas «Voltas» mehaanikuna. Kuus tõi ta sada krooni ja rohkemgi koju, mis kõik ema Maali kätte läks. Poeg Villem sai hiljuti kolmekümne-aastaseks ja töötas samuti «Voltas» monteerijana. Tema palk oli isa omast tunduvalt väiksem, kuid koos isa omaga ulatus perekonna sissetulek saja kuuekümnega kroonini kuus, ja sellest äraelamiseks piisas. Ka nüüd, kui Silvia oli tagasi

tulnud, saadi läbi. Ainult eluruumide jaotus tuli revideerimisele: isa kolis Villemi tuppa tagasi ja Silvia hakkas nagu vanasti koos emaga tagumises toas elama. Mõlemast toast läks üks koridori. Selle tõttu võisid mõlema toa elanikud tunda ennast omaette.

Kui Johannes ja Friida oma jalgelt kodumaa tolmu maha raputasid ja kaugesse Austraaliasse sõitsid, sai Villem esimest korda elus tunda inimese reetlikkust. See oli avastus, mis teda hingepõhjani vapustas. Nad läksid ju salaja, nagu põgenedes millegi eest. Mille eest siis? Nad läksid sõnagi lausumata, varga kombel. Ainult paarirealine kiri teatas sündinud faktist. Ei mingit selgitamist, mingit väljavabandamist. Küllap nad mõistsid, et niisugust musta reetmist pole võimalik millegagi seletada või põhjendada. See oli noahoop selja tagant, mida Villem ei aimanudki.

Isa emaga käisid kaua aega, silmad maas, ega julgenud pojale pooltki sõna lausuda. Nad tundsid, et siin on jõuetud ükskõik missugused lohutussõnad.

«Aeg kõik haavad parandab,» ütles Maali.

«Aga armid jäävad,» vastas mees.

Ja see oli muidugi õige. Aeglaselt, väga aeglaselt paranes ja toibus Villem. Pealtnäha oli kõik korras: ta käis iga päev töö, töötas õhtuti raamatukogus või kodus, käis spordivõistlustel. Kuid Gustav ja Maali märkasid, missugust võitlust pidas iseendaga nende noorem poeg. Mõnigi kord nägi Maali poega tundide viisi istumas kirjutuslaua taga, raamat ees lahti, ilma et ta ühtki lehekülge pööraks. Villemi silmad ei vahtinud raamatusse, vaid tühjusse. Sageli ta ei pannud tähele, mida isa-ema temalt küsisid. Ja unustajaks oli Villem hakanud. Seda polnud varem kunagi ette tulnud.

Võib-olla aasta, aga võib-olla ka rohkem kestis see toibumine. Siis korraga hakkasid isa-ema märkama poja paranemist: kadus hajameelsus ja ta silmavaatesse tuli uuesti elu. Ka vanematega oli tal nüüd rohkem juttu. Ning siis ühel õhtul kuulsid isa-ema Villemi toast naise häält. See oli Vaike, noor õpetajanna, kellega Villem oli tutvunud raamatukogus, kus nad mõlemad õhtuti töötasid. Aegamööda oli tutvus süvenenud ja lõpuks vastastikuseks kiindumuseks muutunud. Nad

pidid abielluma, võib-olla isegi varsti. Oli ju tubagi õe abielludes vabaks saanud. Villem valmistus eksternina Tartu ülikooli lõpetama, õppimiseks oli vaja omaette olemist ja vaikust. Kui aga Silvia tagasi tuli, oli kogu korter õhtul raginat ja müdinat täis. Ja ega Einargi vaikselt nurgas istunud. Kui Gustav ja Villem töölt tulid, oli väike Einar neil kilgates vastas. Ja siis oli kogu korter täis väikemehe müdinat, tema heledahäälset juttu ja vanade naerukõminat. Villem hakkas nüüd iga päev pärast tööd raamatukogus istuma, et maksku mis maksab aasta või kahe jooksul eksamid sooritada.

Elu läks edasi oma rada. Pool aastat pärast mehe surma teatas Silvia, et abiellub uuesti. Kunstnik Osvald Soekarask oli kolmekümne viie aastane palja pealaega mees. Ta tõmbas kogu aeg sirge varrega piipu, mida täitis inglise tubakaga. Osvald Soekarask oli tuntud kunstnik, kelle impressionistlikke maale hästi osteti. Silvia kolis Soekaraski juurde ateljeesse, Einar jäeti vanaema hoolitseda. Samal aastal abiellus Villem Vaikega. Noored otsustasid esialgu tagasihoidlikult elada ja vanemate korteri ühe toaga läbi saada.

Siis aga ühel külmal oktoobrikuu päeval tuli Silvia koju tagasi, ei lausunud kellelegi musta ega valget. Kõigile oli selge, et kooselu Osvald Soekaraskiga oli karile jooksnud. Nüüd tuli Villemil tahes-tahtmata uus elupaik otsida, sest Vaike ootas last. Nad said Nõmmele ühe tibatillukese ärklikorteri.

Saabus 1940. aasta. Villem lõpetas eksternina Tartu ülikooli ja hakkas 42. keskkoolis töötama ajaloo õpetajana. Nõukogude korra võttis ta vastu kogu hinge ja südamega. Astus kommunistliku partei liikmeks. Mõne aja pärast sai ta kooli direktoriks.

Villem püüdis ka õe eest hoolitseda, leidis talle korrektori koha ühe ajalehe toimetuses. Mõne aja pärast aga selgus, et Silviale ei olnud niisugune töö meeltemööda. Loe korrektoori hommikust õhtuni, nii et silmad löövad tuld, pahandas Silvia kodus. Võhma võtab välja. Pakun neile luuletusi, ei taheta. Kui isa-ema tütart manitsesid ja soovitasid tal äratulekuga veidi kannatada, lubas Silvia lõpuks paar nädalat veel proovida.

Villem ja Vaike olid vahepeal saanud kolmetoalise

korteri. Vaike andis keskkoolis loodusteadust. Nende poeg Andrus oli juba pooleaastane. Et ka Villemi vanemad olid poja juurde elama tulnud, siis oli Vaike Andruse pärast muretu.

Silviale jäi kahetoaline korter koos mööbliga. Ta võttis korterisse ühe vanainimese, kes Einari eest hoolt kandis. Silvia oli leidnud endale uue töökoha: ta töötas sekretärina ühes peavalitsuses. Nüüd pidas ta ennast tähtsaks tegelaseks ja hoolitses oma välimuse eest. Siitpeale hakkas ta käima Villemilt raha laenamas, sest sekretäri palk ei kannatanud välja kõiki kulutusi. Algasid tülid õe ja venna vahel, sest Villemi sissetulekud polnud ka põhjatud.

Isa käis endiselt «Voltas». Ta oli eluga rahul. Erilist heameelt tundis ta poja käekäigu üle. Ainult Silvia tegi oma eluviisiga kõigi meele hapuks.

Tulid sõja-aastad. Villem astus hävituspataljoni. Pärast lahinguid Tallinna all ja Virumaal taandus pataljon Leningradi ja liitus Punaarmeeaga. Vaike koos vanade ja pisipojaga evakueerus Tšeljabiniski oblastisse ja tegi kolhoosis põllutööd. Siin sündis tütar Kaie. Hiljem sai Vaike kohalikus keskkoolis saksa keele õpetaja koha. Nad elasid lahkes vene perekonnas. Et külas elas ka teisi evakueeritud eestlasi, käidi sageli koos.

Pärast sõda läks Villem elama oma endisesse korterisse ja asus endisele tööle. 1948. aasta veebruaris suri kuuekümmne kuue aastane Villemi isa Gustav. Ei olnud see veel niisugune iga, kus surma võis oodata. Eelmisel õhtul oli Villem käinud haiglas ja arst oli lubanud nädala pärast isa välja kirjutada. Hommikul aga suri ta südametromboosi.

Õde Silvia tuli lärmakalt venda tervitama, kui see sõjamehena Tallinna jõudis. Esialgu näis, et elu on Silviale õpetust andnud. Ta kirus okupatsiooniga ja jutustas, missuguseid vintsutusi olevat tal tulnud üle elada, nälga ja külma tunda. Einar oli seitsmeaastane poisipõnn.

«Ei tea, mis ma temaga peale hakkam,» kaebas Silvia vennale. «Ei kuula sõna, igas asjas ajab hambad vastu.»

Villem püüdis poisiga rääkida, kuid Einar oli jonnakalt kinnine ja vestlusest ei tulnud midagi välja.

Ainult ühte taipas Villem: poisi kasvatus oli jäetud tänava hoolde. Ta püüdis ka Silviaga rääkida, kuid mõistis, et õest pole oma lapse kasvatajat olnud senini ega saa temast seda ka tulevikus. Silvia polnud muutunud. Vahetas endiselt töökohti, oli kuude viisi töötanud, käis venna käest «alimente» välja pressimas. Villem pigistas hambad risti ja ... andis. Oma perekonnale jäi mõnigi hädaline asi muretsemata. Mis teha! Einarist oli kahju.

* * *

Selle köievabriku uue katlamaja isoleerimine võttis brigaadil jõu täiesti välja. Eriti lahtised tranšeed. Ja taevas oli neid nagu kiuste iga päev külma vihmaga, vahel lume ja vihma seguga üle kallanud. Aga tähtajad! Direktor ise käis iga päev kontrollimas, kuidas töö edeneb. Ja alati tuletas ta Einarile meelde, et vabriku tööplaan olenevat uue katlamaja käikulaskmisest. Noh, nüüd on töö valmis ja palk taskus. Preemia samuti.

Elsa oli talle mõni päev tagasi öelnud:

«Kui saad palka, osta endale viisakas sügismantel.»

«Mis sellel viga?»

«Vaata ise: plekke täis, varrukaääred narmendavad, selg kulunud. Häbi käia niisugusega ...»

Einaril oli tõesti häbi.

Tähendab — mantel. Korteriüür. Uut pesu.

Einar vaatas toas ringi. Laud, toolid, voodi, väike raamaturiiul — kõik olid vanad, suuremalt jaolt Liisa käest poolmuidu saadud. Toolil asetsev onu Villemi kingitud raadio vahel töötas, vahel ei töötanud. Aknaklaasid olid tuhmid. Parkettpõrand ammu poonimata. Poriselt hall nagu tänava asfaltkate. Seinal oli luitunud tapeet. Aastat kuus või seitse vahetamata. Lauajalgadelt on killud kurat teab kunas juba lahti tulnud. Toolid logisevad ja kõiguvad, vaata et ära ei lagune. Puuvoodi ots on röötsakil, nagu kipuks küljest ära kargama. Oleks vaja uut mööblit, mõtles Einar. Kolm-neli tooli, lambile kuppel, aknale kardin ... Ent kohe löi ta käega. Mingi hoolimatusetunne sai jälle võimust. Milleks koguda mammonat? Eks ole ta küllalt näinud ema Silvia mammona-ahnust. Lihtsalt vastik!

* * *

Kui palju on Einar kuulnud hellitavaid sõnu ema kohta! On lugenud raamatutest. Koidula, Juhan Liiv! Üks paigake siin ilmas on... Üks suu nii vana kui mullake... Ah, ema Silvia! Miks sinu kohta ei saa ühtki ilusat rida ütelda? Mispärast?

Einar hakkas emaga kaklema juba kümneaastaselt.

Keegi ei õpetanud talle seda kunsti. Ent ühel päeval, kui ema Silvia tahtis poissi salajase veinijoomise pärast läbi kolkida, haaras poiss köögist puuhalu ja ütles: «Kui tuled, saad!»

Einar mäletab, kuidas ema Silvia juhmilt seisma jäi, rihmajupp käes. Siis haaras teda raevuhoog. Ah nii, või kutsikas hakkab hambaid näitama! Ja ema Silvia tormas poisile, kes puuhaluga vehkis, pimedas vihas kallale. Jah, see oli Einari elus esimene suurem lahing, mille ta küll kaotas. Ema Silvia kolkis poisi haledasti läbi. Kuid ega Silvia ise sellest kähmlusest ka päris terve nahaga välja tulnud. Ta käed olid kriimustatud ja õlg, kuhu Einar oli tugeva hoobi virutanud, valutab.

Niikaua kui Einar jõu poolest emale alla jäi, kasutas ta kaitserelvaks teesklemist. Seda kunsti ei õppinud ta kellelki muult kui omaenda emalt. Laps pani kõike tähele. Ta nägi, kuidas ema teeskles oma tuttavate, sõprade, austajate ees. Kuidas ta seljataga neid kirus ja klatšis, suu ees aga suisa ülistas. Sedasama relva hakkas poiss nüüd kasutama ema vastu, sest taipas, et teesklemine on hea enesekaitserelv.

Poiss mõtles välja igasuguseid lugusid, kui need olid kasulikud eesmärgi saavutamiseks. Kord olid vanad kingad teda ära tüüdanud, ta leotas neid vees ja pani seejärel praeahju. Hommikul võttis aga krõbestunud kingad välja ja kaebas emale, et näe, mis tema kingadega on tehtud. Oh seda pahandust ja tüli, mis siis tuli! Ema pistis sõimama naaberkorteris Ainot, kes eile oli käinud Einariga mängimas. Ainult tema võis niisuguse tükiga toime tulla. Ema Silvial tuli aga tahes-tahtmata Einarile uued kingad osta.

Silvia oli oma iseloomult hüsteeriline naine. Einar pani ammu tähele, et ema Silvia hüsteeriahoog, mis algas mõne tuttava, peamiselt meesterahva süü läbi, kadus kohe, kui süüdlane oli silmapiirilt kadunud. Kui ema tahtis Einarit ühe nurjatu koerustüki pärast

nuhelda, viskus poiss pikali maha, pörutas jalgu ja pead vastu põrandat. Veel praegugi mäletab ta selgesti, kuidas ema Silvia seda nähes kohkus. Ta vahtis kivistunud pilguga põrandal vintsklevat poega ja jättis karistamise kus seda ja teist. Andis lapsele külma vett juua. Einar jõi ja lõgistas hambaid täpselt nii, nagu ema oli seda teinud. Ja imelik, Einari silmist jooksid tõelised pisarad. Ning ta värises kogu kehast ja tundis ennast halvasti. Ta jäigi haigeks. Nii muutus mäng tõelisuseks. Aga et ema Silvia oli kohkunud, sellest oli Einarile küll. Edaspidi kartis ta käsitsi lapse kallale minna. Hiljem, kui poiss oli juba suurem, tüütas teda hüsteeria simuleerimine. Kaheteistkümne-aastaselt hakkas ta jälle jõuga vastu, ja nüüd juba edukamalt. Kui poiss emalt vihmavarju haaras, millega see teda tahtis läbi kolkida, katki murdis ja nurka viskas, jäi ema Silvia keeletuks.

Ema Silvia proovis ka hangeldamist. Tõsi, ta pole kunagi olnud turuspekulant, vaid ikka peenemat sorti tegelane, kes ei hakka käsi määrima tühja-tähjaga. Vaibad, lauahõbe, ülikonnad — kõik pesueht välismaa kaup käis tema käest läbi. Mõnikord muutus nende väike korter kaubakontoriks, kuhu toodi ja kust viidi kaupu, räägiti sosinal ja vahiti kardinat vahelt tänavale.

* * *

Einarile meenub üks sügispäev, kui ta tuli koolist koju. Sinna võis aastat kaheksa tagasi olla. Ta õppis kaheksandas klassis. Ema Silvia oli elevel, ta surus käed poja juustesse ja püüdis poega suudelda.

«Jälle nina täis võtnud,» mõtles Einar.

«Kuule, Ei, tahan sulle öelda ühe ilusa sõna. Ole nüüd kukupai ja ära tee vihast nägu.»

Kui poiss koos ema Silviaga tuppa astus, nägi ta tugitoolis mereväekapteni rõivastuses meest istumas.

«Ah, see ongi sinu pesamuna?» lausus tundmatu põriseva bassiga ja ulatas Einarile käe. «Siin istub Ralf Koger, kaugesõidukapten.»

«Väga rõõmustav,» vastas Einar viisakalt. Ema Silvia keerles poja ümber, sokutades teda lauda.

Einar oli ema kaasabil õppinud juba jumalavilja

pruukima. Ka seekord pidi ta võrdõiguslikuna lauda istuma ja koos teistega klaasi tõstma. Kui nad olid tükk aega istunud, tõi kaugesõidukapten uue pudeli.

«See on šoti viski. Kahju, et soodavett ei ole,» pöristas ta, «narsaaniga pole see, kaugeltki mitte...»

Einar mäletab, kuidas ema Silvia tookord viskist vaimustatud oli. Ta silmad hiilgasid ja suu vatras.

«On peen kraam. Eks ole, Ei?» Ja vastust ootamata laskis edasi: «Ralf teab, mida joob. Kõik välismaalt ja esmaklassiline. Kust meil niisugust võtta? Noh, ter- viseks. Võta kah, Ei, ära häbene.»

Einar võttis, jäi varsti purju. Siis küsis ta emalt:

«Kas võin sinult midagi küsida?»

«Aga muidugi!» oli ema Silvia kohe paha aimamata nõus.

«Seltsimees Ralf Koger on kaugesõidukapten...»

«Jah, mina olen kaugesõidukapten, armas Einar,» ruttas külaline kinnitama.

«Ta on sinu uus sõber?»

«Jah, Ei. Kapten on nüüdsest minu sõber!»

«Aga kuidas jääb sinu senise sõbra Mihkel Soo- rannaga?»

Emal tõmbus suu aeglaselt-aeglaselt kõveraks; see pidi naeratust tähendama. Ta läks punaseks.

«Kuule, kallid Ei, ma arvan, et sul ei tarvitse olla nii uudishimulik. Oma sõpradeküsimuse lahendan ma ise, mõistad sa!»

«Jah, ema, sul võib õigus olla. Aga mina olen tüdi- nenud...»

«Millest sa oled tüdinenud, mu poiss?»

«Olen tüdinenud nendest... sinu sõpradest.»

«Ei, kas sul pole häbi nii rääkida?» püüdis ema Silvia kogu jõuga oma paisuvat raevu talitseda. «Kui- das sa võid nii öelda, mu poiss!»

Kuid Einar sai seekord hakkama veel hullema teoga. Ta ajas vasaku käe sõrmed harali ja hakkas lugema: üks, kaks, kolm, neli... Iga arvu nimetamisel käänas ta ühe sõrme konksu.

«Mida sa loed, Einar?»

Kui Einar oli vasaku käe sõrmed üle lugenud, parema käe kaks sõrme maha vajutanud ja «seitse» nimetanud, ütles ta:

«Loen sinu sõpru, neid, keda mina hästi mäletan. Nagu näed — seitse. Kas see, ema, ei ole liiga palju?»

Einari mäluokraanil on selgesti näha kaugesõidukapteni Ralf Kogre hämmastunud sihverplaat, mis oli suunatud ema Silviale. Tema nägu oli nüüd täitsa tõmmuks muutunud.

Jah, see oli alles pomm!

Ema Silvia istus mõned hetked oimetult, siis hüppas üles ja sööstis nagu tiiger poja kallale.

«Ah niisuguseks lurjuseks oled sa kasvanud! Hakkad oma ema laimama! Säh sulle, säh sulle,» kriiskas ema Silvia poega lahmides.

Einar ei hakanud vastu. Ta haaras ema sülle, tõstis diivanile, pani endale mütsi pähe ja ütles ükselt:

«Ema, tulen paari tunni pärast tagasi, võib-olla on su tuju siis parem.»

Seekord tuli Einar tõesti mõne tunni pärast tagasi.

Paar aastat hiljem, kui Einar oli saanud kaheksateistkümneseks, jättis ta kooli katki ja läks tööle. Esi-algu elas ta endiselt ema juures, ent varsti jõudis arvamisele, et on aeg alustada iseseisvat elu.

Ta sattus juhtumisi kokku Liisa-tädiga, kes pärast mehe surma temale toa loovutas.

Ja nii elabki ta selles toas juba ligi kuus aastat.

Einar ärkas mõtetest, tõusis üles ja vaatas ringi. Oli tarvis minna siiski midagi ostma. Käegalöömine ei ole õige tee. Ta silme ette kerkis uuesti Elsa kuju, tema puhas, valgete kardinatega korter. Nii et tuleb ikka minna. Tuleb nii toimida, et Elsa võiks öelda:

«Kuule, sinu elu hakkab ülesmäge minema. Sul ei olegi siin enam nii kole, on juba päris mugav.»

* * *

Ühel hommikul, kui Einar oli veel kodus, helises uksekell. Liisa avas ukse. Sisse astus ema Silvia.

«Tere, Liisake. On Einar kodus?»

«On küll, proua Silvia.»

«Liisake, kuidas tervis?»

«Eks nad tüki kallale nagu peedirooste...»

«Kes sulle siis kallale tükib, Liisake?»

«Eks need haigused ikka... Luuvalud ja sisemised tõved.»

Einar kuulis küll ema juttu esikus, vastu aga ei rutanud. Ta mõistis, et niisugune käitumine on viisaku-
setu, kuid ka seekord ei saanud iseendast jagu. Ema Silvia riputas mantli nagisse ja astus koputamata Einari tuppa.

«Tervist, Ei! Tulin vaatama, kuidas elad.»

«Vana viisi, ema.»

«Paku emale ka istet.»

«Mis siin pakkuda, ega sa võõras ole. Istu, ema!»

«Tulin sulle külla, olen seega külaline. Aga külaliste vastu peab olema viisakas. Sa ei tulnud ennist esikusse mulle vastugi. Ju sa minu juttu Liisaga kuulsid?»

«Kuulsin küll.»

«Miks sa siis ei tulnud?»

«Ah, ema, jätame selle. Räägime millestki muust.»

Ema Silvia huuled tuksatasid, nähtavasti tahtis ta pojale midagi teravat öelda, aga mõtles ümber.

Silvia Reeding oli kõrgekasvuline heledate juustega naine. Tema näos ja kehahoiakus oli rohkem mehelikku karedust kui naiselikku õrnust. Oma sirgete näojoonte ja hästivoolitud suuga võis ta nooruses meeldiv naine olla. Nüüd olid aastad jätnud ta näkku sügavad jäljed. Kosmeetiliste vahendite tarvitamine oli näonaha muutnud krobelseks, blondeeritud juuksed olid juurest sentimeetri pikkuselt tumedad. Silvia oli, nagu rahvas nimetab, apteegiblond. Einar mäletas, et emal olid pruunid juuksed.

Ema Silvia vaatas toas ringi. Ta kulmud tõusid imestusest kõrgele. Midagi oli Einari toas muutunud. Mis nimelt? Ta võttis laualt illustreeritud saksakeelse ajakirja.

«Vaata, sa loed päris välismaa ajakirju,» ütles ta pojale teatud uhkusega. «See on hea, Ei. Kas sa saksa keelt siis oskad?»

«Ei, ema, alles õpin.»

«Ja, kuule, sul on siia ka midagi uut juurde siginenud?» hüüatas ema Silvia, nähes uusi toole ja uhiuut kardinat.

«Jah, otsin mõned vajalikud asjad.»

«Aga sul on ka uus sügismantel!»

«Otsin ka selle.»

«Siis oled sa, poiss, rikkaks läinud.»

Einar võttis sigaretikarbi ja pakkus emale. Kui mõlemal sigaretid suitsesid, ütles Einar:

«Ei, ema, rikkaks läinud ma ei ole, aga võib-olla mõnes asjas veidi targemaks. Näen, et pean oma seniseid eluviise revideerima.»

«Ja mis su senistel eluviisidel viga oli?» küsis ema.

Einar vaikis. Ei kõlvanud ju ema Silviale otse näkku öelda, et ta kavatseb oma eluviisidest välja juurida just seda, mida ema on sinna istutanud. Seda ei saa Einar praegu kuidagi öelda, sest ema Silvia ütleks kohe: «Aga poiss, see on vale, mis sa praegu räägid. Mina pole sinule ühtegi halba kommet õpetanud.» Ja kui Einar öeldule veel midagi juurde lisaks, ütleks ema Silvia: «Mind ei maksa laimata. Kas mina olen lodev naine? Et minul on elus rohkem mehi olnud kui üks, kas see on siis lodevus? Ah viinahimu? Mis halba on selles, kui inimene vahel natuke võtab ja sellest rõõmu tunneb? Ega maksa ülemäära juua. Kas olen sulle seda õpetanud? Tööpõlgus? Jumaluke, töötan juba kolmandat kuud korrektorina.»

Einar oli vait, ta ei öelnud ema Silviale midagi.

«Jah, ma näen, et oled rikkaks läinud. Võib-olla annad mulle natuke raha,» jäi ema Silvia pojale otsa vaatama. «Oleks üheks ja teiseks nagu vaja...»

«Jah, ema,» ütles Einar, «võin anda, aga ühel tingimusel... Et sa selle raha kulutad ainult omaenda tarbeks.»

«Aga muidugi, see on ju loomulik. Aga miks sa arvad...»

«Ema, sa ju tead, mida ma mõtlen.»

«Noh, muidugi, poeg,» pidi ema Silvia pojaga nõustuma.

Kui Einar viiskümmend rubla ema ette lauale pani, tuksatasid Silvia silmalaud. Ta sai oma pojalt raha! Einari hinge tekkis aga ootamatu rahuldustunne. Silvia Reeding peitis raha käekotti, vaatas uurivalt pojale ja ütles juba asjaliku tooniga:

«Olen kuulnud, et kavatsed abielluda. On see tõsi?»

«Kui oled kuulnud, mis sa siis küsid.»

«Tahtsin öelda, et see, kellega sa tahad abielluda, ei kõiiba sulle.»

Einari hea tuju oli korruga lüinud. Ta keelele kipusid vägisi teravad sõnad. Ei, täna ei ütle ta emale midagi halba.

«Sa ei vasta mulle midagi, Ei?»

«Ei vasta, ema.»

«Miks?»

«Ei taha.»

Ema pöördus solvunult ukse poole. Siis ulatas pojale käe.

«Head aega, poeg!»

«Head aega, ema!»

Imelik, mõtles Einar. See oli ju ema. Ja ühtlasi nagu ei olekski ema, vaid võhivõõras inimene. Millest see tuleb?

Seitsmes peatükk

Einari tervis paranes.

Ühel ringkäigul jäi doktor Leesment, lahke näo ja turske kehaga naine, tema voodi juurde seisma.

«Noh, Reeding, nüüd olete sellest kõige raskemast üle. Võite varsti kojugi minna.»

«Millal?» küsis Einar.

«Noh, ütleme paari-kolme nädala pärast. Kui õpite juba natuke käima,» naeratas Leesment.

«Karkudel?»

«Aga loomulikult. Ikka karkudel. Esialgu käite kipsis jalaga, pärast, kui kipsi ära võtame, õpite käimist ikka karkudel. Alles siis, kui jalg tugevamaks muutub, saate kepi. Nii käivad ikka need asjad...»

Kuulanud Einari südant, ütles arst vaikselt:

«Inimene ei tohi kunagi teha siisuguseid rumalusi!»

Einar vaatas arstile küsivalt silma. Mida doktor Leesment tahab sellega öelda?

«Veel juuksekarva võrra ja te oleksite eluajaks vigaseks võinud jääda.»

Einar jäi mõtlema arsti sõnade üle. Oleks võinud jääda vigaseks? Nähtavasti mõtles ta selgroogu. Jaa, muidugi, üks sant oleks maailmas rohkem olnud. Kas siisugusel juhul maksaks üldse elada? Kindlasti mitte! Ja siis jäi Einar mõttesse selle üle, kuidas suhtuks Elsa temasse juhul, kui ta tõepoolest oleks eluajaks vigaseks jäänud. Ojaa, muigas Einar kibedalt, vigaste meeste juurest lähevad naised minema. Kuid samas teadis ta, et Elsa ei jäta teda maha ka vigasena.

Kust võttis ta selle teadmise? Kas Einar siis nii hästi mõistab oma naist? Ja Elsa teda? Küllap vist. Pärast viimaste nädalate katastroofe kindlasti. Varem on kõike

olnud — armastust ja kirge. Aga pole olnud teineteise mõistmist. Ja teineteise tundmist.

Kusagilt kerkivad Einari silme ette Heino ja Juta. On selge, et nad armastavad. Võib-olla pole see aga pärisarmastus. Kuid kus on öeldud, et esimene armastus ei või olla see õige? Einari ja Elsa elus tuli see õige alles pärast pikki eksiteid ja tühje rännuradasid. Einaril on neid olnud rohkem, Elsal vähem.

Einar naeratas. Need kaks on tõepoolest toredad! Nad häbenevad oma armastust. Miks? Uhkustama peaks selle üle. Aga näed sa — häbenevad. Eks varem omavahelises sõnaspordis püüdis ka Heino koos teistega rõvetseda. Sest täitsamehed peavad rõvetsema, ega nad plikad ole. Viimasel ajal märkas aga Einar, et labasused poisile enam ei meeldinud. Mart Mets, see igavene võrukael, kiusas Sarapikku. Rääkis rumalusi ja totrusi, mis Heino hella hinge riivasid. Selle eest tekkis Mardil pähe kümneid muhke.

Jah, palju on inimeste vahekordades veel rämpsu. Armastus pole armastus, kirg pole kirg. Midagi madalat ja ürgselt-loomalikku on selles. Inimene on ju ahvist pärinenud, elas kord puu otsas...

Arst ütles, et ta elu oli juuksekarva otsas. Aga praegu? Ons oht möödas? Küllap vist on. Ihu paraneb. Aga hing? Kas ka hing rippus juuksekarva otsas? Või ripub praegugi? Kas on ta hing nüüd pääsenud? Aga ta peab pääsema. Ta peab enda lahti rebima sellest, mis vajutab ja muljub teda kohutava kaljukamakana... Ja astuma edasi. Midagi ei tohi korduda... Tagasiminekut ei tohi olla... Mitte mingil tingimusel!

* * *

Aasta tagasi. Südasuvi. Mitme kilomeetri pikkune Piritä rand, mis on inimesi viimse võimaluseni täis kiilutud. Einar käib edasi-tagasi ja ootab. Kuhu võis Elsa ometi jääda? Oli kokku lepitud kella neljaks. Praegu on (Einar vaatab randmele) juba pool viis. Äkki tundis ta, et keegi puudutas teda kergelt õlast.

«Tere, Einar!»

See oli onu Villem, väike kohver käes. Nähtavasti tuli ta suplemast. Praegune kohtumine ei meeldinud Einarile. Onul pole vaja näha tema kokkusaamist Elsaga. Aga midagi polnud parata. Jalutatakse edasi-tagasi ja vesteldakse. Einar kibeleb nagu nõelte otsas. Seda pani vist ka onu tähele.

«Ootad kedagi?»

«Miks sa seda arvad?»

«Kiheled, nagu oleksid sul sipelgad püksis,» naeris Villem.

«Ma ootan Elsat ja ei tea, miks ta hilineb?»

«Võib-olla segan teid. Võin ära minna,» läheb Villem korruga tõsiseks. Kuid Einar on juba teistsugusele otsusele jõudnud.

«Ei, onu, mitte mingil tingimusel. Ongi hea, et teda näha saad!»

«Vaata, Einar, sealt keegi tulebki sinu suunas.»

«Onu, see ongi Elsa väikese Urmasega.»

Bussijaama poolt tuli õhetav Elsa, Urmas käe kõrval. Elsa ei tundnud Villemit ja sellepärast tervitas ta Einarit juba kaugelt:

«Halloo, Einar, jäin vist koledal kombel hiljaks. Bussid olid väga täis. Ega sa pahane ole?»

Nähes Villemit, jäi ta kohmetult seisma. Einar tutvustas neid teineteisele. Villem surus Elsa nõtket kätt. Urmas astus ka juurde, tegi toreda kraapsu, nii et liiv lendas, ja pistis Villemile oma väikesed sõrmed pihku. Siis tormas ta vee äärde. Villem vaatas tähelepanelikult seda tumedate juustega sihvakat naist.

Vesteldi veidi ühest ja teisest, siis ulatas Villem neile kordamööda käe.

«Pean siiski minema. Olen juba vees käinud ja minule aitab sellestki. Noh, siis head aega.»

Pärast Villemi lahkumist oli Elsa meeleolu mõru. Talle meenus, et Milvi oli Villemile nende abielukavatsuse maha laitnud.

«Elsa, kas panid tähele, et sa minu onule peaaegu et meeldisid,» ütles Einar natukese aja pärast.

«Ära aja lori.»

«Ei, see ei ole lori. Ma tunnen oma onu. Sinust jäi talle hea mulje.»

Siis leidsid nad endile paraja koha ja võtsid riidest

lahti. Meri oli nagu klaas. Eemal seisis üksikud purjekad, purjed jõuetult mastidel rippumas. Küllap ootasid tuult, et ilusat sõitu teha. Liiv hõõgus jalgade all, päike seisis kõrgel ja elevus valitses kogu rannas.

«Kas onu on minust ka midagi rääkinud?» küsis Elsa.

Einar jutustas oma viimasest vestlusest onuga. Tema arvanud, et Einar tahab Elsaga abielluda sellepärast, et Elsa on mugav naine, lisas ta lõpuks naeratades juurde.

Elsa jäi mõtlema. Teda riivasid need sõnad. Ta silmitses Einarit, kes midagi liivale joonistas, ja ütles:

«Aga võib-olla on su onul õigus?»

Einar ei vastanud.

«Mõned noored mehed abielluvad sellepärast vanemate naistega. Isegi niisugustega, kes on mitukümmend aastat vanemad. Neil oleksid siis kõik mugavused käe-jala juures — soe kodu, hea toit, armastav naine.»

«Sina ei ole ju minust mitukümmend aastat vanem,» nähvas Einar.

«Aga Einar, ütle, mispärast sa tahad minuga abielluda?»

Einar vaatas uudistavalt naise silmadesse, kus hõõgus mingi helk. Oli see lihtsalt uudishimu teada saada, mida Einar vastab, või veel midagi muud? Ja korraga lõi Einaris kepsu väike kuradike.

«Aga kui onul tõepoolest õigus on? Vaata, sul on tore korter. Ise oled puhas, korralik perenaine, oled töökas. Tõsi küll, veidi kerge meelega... Teiseks, sul on juba laps, nii et mul...»

«Häbematu, kas sa pead oma suu!»

«Minu elu sinu juures kujuneks tõesti väga mugavaks.»

Elsa istus süngelt ja veeretab sõrmede vahel liivast leitud kivikest. Einar tõmbus samuti tõsiseks. Siis ta tõusis ja jooksis vette. Pärast veeskäimist ütles Einar vaikselt:

«Elsa, see, mis ma ennist rääkisin, oli muidugi nali. Mis mind sinu poole tõmbab, on midagi muud, mida ei oska öeldagi. Ma ei mõista ennast väljendada. See on mu vana viga. Ära sellepärast pahanda, kallid. Ma arvan, et inimeste üle otsustatakse siiski mitte sõnade järgi. Kõigepealt vaadatakse ikka nende tegusid. Ja kui sa tahaksid nende järgi... Ära pahanda!»

«Ei, ma ei pahanda, aga seda tahaksin küll teada, kas sa mind armastad või mitte. Tead, Einar, seda tahab teada iga naine.»

Einarile tuli meelde Ester, kes ütles alati: «Kõik mehed muutuvad kidakeelseks, kui nad peavad rääkima armastusest.»

Jah, kidakeelsus kipub ikka kallale, kui pead sellest rääkima, mida mõistagi on väga raske. Armastus on irreaalne ja raskesti mõistetav.

Viimaks ütles ta:

«Ma arvan, et see on siiski armastus.»

Sel õhtul lähevad nad mõlemad kuidagi teisiti linna tagasi. Nad ootavad vaikselt bussi ja sõidavad vaikselt koju. Urmas on pärast jooksmist ja teiste lastega lullimist väsinud ja kipub tukkuma. Einar on vaikne, ta mõtted on kusagil kaugel. Elsa on samuti mõtlik, ta kõrvus helisevad Einari sõnad. Sõnadest ja tegudest. Armastusest, mille ees seisab sõna «siiski». Niisiis — siiski armastus. Aga võib-olla on see midagi muud? Onu tunneb oma õepoega kindlasti paremini kui Elsa.

* * *

Emilie Rästas istus Pärnu—Tallinna rongis. Ta rutatas Tallinna, Elsa Saaretoki kiri taskus. Sõbratar oli hädas oma eluga ja temale tuli appi rutata.

Nad olid kooliõed ja ühevanused, vanad sõbratarid. Pärast keskkooli lõpetamist olid nende eluteed aga lahku läinud. Elsa läks tööle tekstiilivabrikusse, Emilie aga siirdus Pärnu, kus leidis töökoha raudteevalitsuses. Tal oli raske Tallinnast lahkuda — siia jäid vanemad ja kaks väiksemat venda.

Rong kihutas. Poolas valmistatud vagunid olid nägusad ja mugavad. Reisijad tukkusid, lugesid raamatut või ajalehte, mõni vaatas aknast välja. Emilie istus akna all ja vaatas hajameelselt mööduvat maastikku. Siis võttis ta käekotist Elsa kirja ja hakkas juba mitmendat korda lugema.

«Tere, Miimi! Ei ole Sulle ammu kirjutanud. Vabanda. Mul on olnud iseendaga palju tegemist, tead isegi. Ja ega see pole naljaasi. Eks ole ju inime-

sele kõige suuremaks mõistatuseks ta ise. Enese peale kulub aega ja energiat. Jutt omaenda minast ei ole mul asjata. Kui Sa möödunud korral, see oli vist aprillis, Tallinnas käisid, oli mul külas üks noormees, kelle nimi on Einar. Sinule ta ei meeldinud, sest leidsid, et ta on kinnine ja endassesulgunud. Ta tegi mulle abiellumise ettepaneku ja ma väga tahaksin, et Sina mulle nõu annaksid.

Jumal hoidku, ma ei taha Sind millegagi koor-mata, aga kui Sa kuidagi saaksid sealt Pärnust kas või päevakski siia sõita.

Vaataksid veel kord Einarit ja tema sissepoole pööratud hingeelu ja leiaksid oma tarkuse juures temas ka mõne vooruse.

Sa juba tead minu kahtlusi. Ja kõige suurem neist on, et ma ei usu Einari püsivusse. Tema juures jääb palju arusaamatuks ja temas on sappi kõigi vastu. Ta väidab, et minu abil võivat ta elus veel mingi raja leida. Ja seda kordab ta iga päev. Aga mina ei usu. Tuleb välja, et tema ei usu elu ja loo-dab minu peale, aga mina ei usu teda...

Aita mind, Miimi, katsu selgusele jõuda, kumb meist eksib ja kas saab meist paari või ei saa. Minu õel Milvit on kindel seisukoht selles küsimuses. Aga see seisukoht on jäik ja kõle nagu detsembrihommik põhjatuules. Ühel päeval vestlesime sellel teemal. Püüan Sulle edasi anda meie vahel toimunud kahe-kõne.

«Kas sa mõtled selle lontrusega tõesti abielluda?» küsis Milvi.

«Sa mõtled lontruse all Einarit?»

«Jaa, muidugi.»

«Aga ütle,» küsisin mina, sest tundsin, et kusagil rinnus hakkab mul väljakannatamatult kuum, «miks nimetad sa teda alatasa küll lontruseks, küll vörd-jaks, monstrumiks ja nii edasi? Kas ta pole noor-meis, kelle taolisi on tuhandeid?»

«Võib-olla et neid on tõepoolest tuhandeid,» vas-tas mulle Milvi, «aga siis on nad ka kõik lontrused, vördjad ja monstrumid, meie ühiskonna alakihit.»

«Alakiht? Ja mis nendega siis sinu arvates tuleks peale hakata?»

«Peame ootama nende väljasuremist,» ütles mu sõsarake resoluutselt, «ja hoolitsema selle eest, et niisuguseid enam peale ei kasvaks. Need on küürakaks kooldunud inimesed, keda enam ükski vägi sirgeks ei tõmba. Ja mina ei taha, et minu õde seob oma elu niisugusega, mõistad sa mind?»

Kallis Miimi, ma siiski ei mõistnud oma õde, sest kuigi ta ise ütleb, et temal endal pole ühtki küüru, on ta ometi paindumatu ja kalk nagu kuivanud koorik. Tõsi, ta on küll õppealajuhataja, aga kas ta teab, kuidas inimesi kasvatada, selles ma kahtlen.

Mulle näib, et Einari hing on nagu mets, mida torm on lõhkunud. Kuid ometi pole see surnud mets, vaid selles metsas tõuseb uus rohelus, uued puud, uus elu ja mina võib-olla saan teda milleski aidata. Kas saan, Miimi? Oh, tule veel korraks siia, aita mind arusaamisele jõuda, kus on tõde ja kus vale.

Ootan Sind! Elsa.»

Kuidas ta saaks aidata oma sõbratari? Ta silme ette tõuseb Elsa sale kuju, tema pruunid kiharad, alati naeru täis sõstrasilmad. Elsa oli koolis nägusaim tüdruk, kellele mõnedki vanema klassi poisid pilku heitsid. Mida suudab Emilie teha oma sõbratari heaks? Talle meenus Einar. Egas poisil midagi viga pole — pikk ja sirge, veidi kalestunud näojoontega. Aga omapärase kandilise käitumisega. Ja muidugi see kõige hullem — seda pani Emilie tähele, kui ta möödunud korral Elsa sünnipäeval viibis, — viina viskas see poiss vägevasti. Ega vist Einari sõber Valtergi brigadirist maha jäänud. Brigaad! Viinahävitajate brigaad. Emiliele näis, et Valter oli Einarist paremgi, sirgjoonelisem ja selgemate silmadega. Aga missugused olid tõepoolest nende mõlema silmad? Einaril olid hallid, veidi tuhmunud läikega. Nad ei olnud temale, Emiliele, just meeldinud. Valter Kesal olid aga nagu lapsel — sinised, sinised... Niisugustena jäidki nad Emiliele meelde. Valter püüdis Emiliet sinasõpruse juures isegi suudelda, kuid poisi huuled riivasid ainult tema nina. Kui vana ta oli? Nojah, kahekümne kahe aastane.

Siis peatusid Emilie mõtted Elsa endisel abielul. Elsa oli ainult mõned kuud «Maratis» töötanud. Kes-

kooli oli ta alles lõpetanud. Ühel õhtul, kui Emilie oli tulnud Elsa poole veidi lobisema, teatas sõbratar:

«Miimi, ma vist abiellun.»

«Abiellud?»

«Nojah, just seda ma sulle ütlesin.»

«Kellega?»

«Peetriga, kelle muuga?»

«Selle lukksepaga?»

«Arvad, et ta pole midagi väärt?»

«Oh, Elsa, sa tunned teda ju nii vähe, ainult paar kuud.»

Elsa tõmbas huuled mossi. Talle ei meeldinud Miimi jutt.

«Kui on tõeline armastus, pole vaja aastaid tuttav olla. Selle tunneb igauks ära, kas on tõeline armastus või ei ole.»

Oo, kui iseteadvalt ja väarikalt oli see öeldud, mõtles nüüd Emilie. Ja kui rumalake oli Elsa, kui ta oli üheksateistkümnene. Nojah, siis sõlmitigi see abielu. Peeter Mägi oli Elsast vist mõne aasta vanem. Aga nende erinevad iseloomud! Kuidas nad ometi ise seda ei märganud. Kui Elsa teatas, et läheb Peetrist lahku, ei saanud Emilie kiusatusele vastu panna ja nähvas:

«Kas see polnud siis tõeline armastus, mida igauks kohe esimesest pilgust ära tunneb?»

Elsa solvus. Siis istusid nad ja nutsid mõlemad. Sellest on nüüd kuus aastat. Kas pole Elsa nüüdne tõeline armastus jälle silmapete? Ja kas võib uskuda Einarit?

Rong jõudis Tallinna. Elsa oli ise sõbrannale vastu tulnud. Ta oli endiselt kena ja armastusväärne, see sale kahupäine tüdruk. Võib-olla on tal siiski õigus, võib-olla on seekordne armastus tõesti tõeline? Ah, oleks see nii!

* * *

Miimi istus Elsa toas ja mõistis korraga, et oli asjata Pärnust Tallinna sõitnud. Sest Elsa meeolus ei näi midagi niisugust olevat, mis takistaks teda Einariga abiellumast.

«Arvad siis, et Einar ei ole niisugune, nagu kujutab sinu õde?»

«Oh jumal, Milvi on lausa hull,» ütles Elsa ja pani kohvitasse lauale.

«Ta ei taha Einarist midagi kuulda ega teda näha...»

«Aga võib-olla on tal õigus?»

«Muidugi on tal omajagu õigust. Kuid ta näeb ainult inimese puudusi, aga mitte inimest ennast.

Tuba oli soe ja täis kohviaroomi. Ka kohvikust toodud saiad levitasid mõnusat lõhna.

Elsa säras õnnest ja jutustas sõbrannale pikalt tööst trikootaazivabrikus, Urmasesst ja Einarist, kes poissi armastavat nagu oma last. See oli lõokese laul varakevadel, kes tõuseb kõrgele sinitaevasse päikesele vastu.

«Sa kohe ei kujuta ette, kuidas ta lapsesse suhtub. Vahel on mul nii hea, kui vaatan neid kahekesi mängimas. Üks suur, teine väike, kuid mõlemad nagu lapsed...»

«Kas sa siis tõesti ei karda?»

«Mida?» jäi Elsa imestades sõbratari otsa vaatama.

«Noh, kas või seda, et ebaõnnestumine võib sulle kannatusi tuua.»

«Ebaõnnestumine? Milles? Kas arvad, et Einar võib mind maha jätta?»

«Ka see pole võimatu.»

Elsa jäi hetkeks nagu mõtlema.

«Muidugi, see pole ju absoluutselt võimatu. Aga ma tunnen kuidagi, usu mind Miimi, et Einari hinges on palju puhast ja head...»

«Kuid ta on siiski parandamatu joodik,» tõi Miimi peatrumbi lagedale.

Samal hetkel tuli Einar tuppa. Miimi kangestus.

«Tere, siitpere rahvas. Oled lohakaks läinud, Elsa. Jätad korteriukse lahti.»

Ka Elsa oli esialgu hämmastusest keeletu. Ta oli käinud all ajalehte toomas ja ukse lukust tõepoolest lahti jätnud.

«Sa pidid kella viieks tulema.»

«Seda küll, aga mul lõppes töö varem. Helistada polnud vaja, sest uks oli lahti. Tere, Miimi, oled nagu paksemaks läinud...»

Einar ulatas ikka veel hämmastuses viibivale tüd-

rukule käe ja surus seda pikalt. Miimi mõistis, et see oli kättemaks viimase lause eest.

«Aga sina, Einar, oled ikka endine.»

«Mis nüüd meist rääkida,» lõi Einar käega ja istus lauda. Mingi kohmetu olek oli maad võtnud. Joodi vaikselt kohvi, hammustati saia kõrvale ja vahetati harva ka mõni sõna. Einari ootamatu ilmumine oli löönud sõbrataride jutulõimed telgedelt välja.

Pärast kohvijoomist tuli Elsale meelde, et peab välja minema, et enne kaupluste sulgemist vajalikud sisseostud ära teha. Ta palus Einarit külalise aega veeta. Nüüd otsustas Miimi mõningates küsimustes selgusele jõuda. Ta küsis veidi arglikult:

«Sa kuulsid ennist sisse astudes, mis ma ütlesin?!»

Einar, kes kitarri sõrmitses, silmitses Miimit veidi pilkavalt.

«Noh, ütleme, et kuulsin. Ja mis siis?»

«Oled minu peale väga vihane?»

«Mispärast?»

«Selle ütlemise pärast.»

«Et olen parandamatu joodik?»

«Jah.»

Einar tõusis toolilt, astus paar sammu akna poole, võttis taskust sigaretipaki.

«Palun!»

Miimi suitsetas harva, kuid nüüd võttis sigareti heameelega vastu. Välgumihkel särtsatas Einari käes ja mõlemad sigaretid võtsid tuld.

«Nii, sa tahad vist teada, kuidas ma suhtun sinu sõnadesse? Arvan, et sa eksid.»

«Eksin? Aga sa jood ju iga päev.»

«Jõin. Praegu ei joo.»

«Võib-olla ainult ülepäeviti?»

«Võib-olla.»

See oli öeldud teatud trotsiga. Einari hing hakkas juba täis saama. See tüdrukutirts pole maailmas veel midagi jõudnud ära teha, aga vaata, kuidas suu täis võtab. Nagu prokurör. Einar otsustas teda natuke õpetada.

«Ja kui võtangi ülepäeviti, siis puutub see sinusse kõige vähem,» ütles ta ja hakkas, sigaret suunurgas, uuesti kitarri plõnksutama. See oli muidugi ebaviisa-

kas, kuid tundku see Miimi, et tema prokuröripoos Einarit ei häiri. On neid prokuröre varemgi nähtud! Ta vilistab neile.

«Jah, minusse puutub see tõesti vähe. Aga Elsasses küll. Ma ei lase talle haiget teha...»

Einari viha taandus.

«Sooh, tähendab, ei lase?»

«Ei lase!»

«Aga ma ei kavatsegi talle haiget teha.»

«Sa teed ju.»

«Kuidas?»

«Tead, Einar, kui sa Elsat tõeliselt armastad, siis muuda oma eluviise. Või kui sa seda ei suuda, siis mine ära ja unusta Elsa.»

«Ohoo! On seda sulle Elsa õpetanud?»

«Ei, aga ma näen, kuidas ta kannatab.»

«Kas mina vähem kannatan?»

See oli öeldud nii, et Miimi pidi sügavalt Einari silmadesse vaatama. Jah, mõtles Miimi, võib-olla on Elsal õigus. Selle poisi hinges võib olla veel puhtust, mille eest maksab võidelda.

«Milles on siis asi? Ma lihtsalt ei mõista sind.»

«Mind ei mõista keegi.»

«Aga sina ise? Mõistad sa ise ennast?»

«Iseennast on kõige raskem mõista. Selles ongi kogu asja tuum,» lausus Einar nukralt ja süütas uue sigareti.

«Inimene peab ise oma õnne sepp olema,» lausus Miimi.

«Tühjad ja kulunud sõnad. Seda on mulle sada korda öeldud.»

«Kui sina, Einar, ei oska oma õnne sepp olla, siis ei tähenda see sugugi, et need on tühjad sõnad.»

«Minu suhtes on nad tühjad. Minu eluõnn ei olene minust.»

«Mida see tähendab?»

«Mäletad ühte populaarset laulu, milles on öeldud, et elus on torme, mis murravad maha ja millele vastu ei saa.»

Miimi hakkas naerma.

«Jumal, kui traagiliselt sa räägid!»

Elsa tuli ja tõi veel kohvisaiu ning ühe pudeli veini.

Vestlus kestis hilisõhtuni. Kui Einar eeskojas mantlit selga ajas, küsis Elsa:

«Kuna ma sind jälle näen?»

«Ei tea,» vastas Einar tuseselt, «võib-olla mõne päeva pärast, igal juhul laupäeval.»

«Ta on nii imelik,» ütles Miimi, kui Elsa esikust tagasi tuli, «usu mind, tal on südamel mingi suur-suur mure. On ta sulle midagi rääkinud?»

«Neil seal kombinaadis on pahandusi,» vastas Elsa, «aga Einaril pole nendega midagi tegemist.»

«Arvad sa, et see on tõsi?»

«Nii ta mulle rääkis.»

Mõlemad jäid mõttesse. On see nii või pole see siiski nii? Kes võib sellesse keerdküsimusse selgust tuua?

* * *

Tramm peatus. Einar hüppas kärsitult maha ja läks ootava Elsa juurde, kes poisile juba läbi trammiakna naeratas.

Nad jalutasid kaua kastanite all.

Siis istusid roheliseks värvitud pingile.

Äkki jäi Einar mõtlema. Elsa ootamatu küsimus pani ta nagu mingi takistuse ette. Ta peaks sellele kohe vastama, sest Elsa vaatab Einarile nõudvalt otsa, keeleotsaga ülemist huult niisutades. Einar näeb, kuidas kitsas-kitsas punane keeleribake puudutab sissepoole tõmbunud huult ja siis kaob suhu.

Kõik see kestab vaid mõne sekundi. Einaril on väga raske vastata. On sul elueesmärk, Einar, mille poole püüad? Jah, nii oligi küsimus sõnastatud. Ja Einari peast tuiskab läbi kosmilise kiirusega tema viimane eluperiood, kuid vastust pole.

«Sul pole eesmärki?» küsib siis Elsa.

«Aga sinul on?»

«Jah, minul on.»

«Huvitav oleks kuulda.»

«Ma tahan saada inseneriks.»

«Inseneriks?»

«Jah, tekstiilimasinate inseneriks.»

Vaikus. Einari paneb see mõtlema. Elsa tahab saada inseneriks. See on tema eesmärk. Tal on keskkool lõpe-

tatud ja sellepärast on see formaalselt tõesti võimalik. Aga praktiliselt on ees miljon takistust. Tallinnas pole vastava profiiliga õppeasutust. Minna Leningradi või Moskvasse? Jah, see on muidugi võimalik.

«Ma vist astungi varsti Leningradi tekstiili-instituuti,» kuuleb Einar Elsa häält ja ärkab, sest mõne sekundi jooksul oli ta oma mõttekäikudega mujal olnud. «Ega ma sinna statsionaari küll vist pääse, aga kaugõppe korras on see täitsa võimalik.»

«Küllap vist võib ka kaugõppe teel,» kordab Einar ja tal on tunne, nagu oleks ta milleski hirmsasti lüüa saanud. Või milleski väga tähtsas alla jäänud.

«Aga sina?»

«Mis mina?»

«Ütle, kas sa siis edasi õppida ei taha?»

«Edasi õppida?»

«Nojah. Sul ju veel keskkoolgi lõpetamata.»

Muidugi lõpetamata, mõtleb Einar väikese pahameelega. Milleks sellest üldse rääkida? Talle meenub äkki, kuidas neli poissi arutasid hariduse tähtsusest. Nad leidsid, et inimese teeb targaks mitte kool, mitte õppimine... Sest üks ole neid diplomeeritud lolle küllalt nähtud.

«On muidugi lõpetamata. Ma ei näe selles midagi halba,» ütles Einar.

«Mõtled tõesti eluaeg niiviisi läbi ajada?»

«Aga milleks seda kooli lõpetada?»

«Oled rumal, Einar, kui nii mõtled!»

«Ole sina pealegi tark.»

Einar mäletab hästi ühte juhtumit. See oli vist kuu või kaks tagasi. Ühel pärastlõunal, kui nad kaugkütte sektori isoleerimise olid lõpetanud ja sööklas laua taga istusid. See oli rämpsevõitu iseteenindamisega söökla, kuid nende objektile kõige lähemal. Kui nad toidud olid toonud lauale, mis värskest vakstust lõhnas, nägi Einar, et Heino Sarapik taskust «kapsaks» loetud raamatu välja tõmbas.

«Mida sa loed?» küsis Einar.

«Algebrat.»

«Arvasin, et mõni põnevusromaan. Näruks loetud.»

«Võtsin kaaned ära, parem taskus kanda.»

«Mis sa tast uurid?»

«Arvestus.»

«Arvestus? Oled õppima läinud?»

«Kas sa siis ei tea, et õpin õhtukooli üheksandas.»

Einar ei teadnud. Kuid poisid teadsid; seda võis järeldada sellest, et nad rahulikult sõid ja midagi Heinolt ei pärinud. Sooh, mõtles Einar, minu eest hoitakse sedagi saladuses.

«Vaata, see oli omal ajal rumal asi, et me keskkoolist ära tulime,» rääkis pärast lõunat Valter Kesa. «Olime lollid. Aga seda on võimalik parandada. Heino hakkas septembris õppima. Ma arvan, et ka meil... Mis sa sellest arvad, Einar?»

Einar ei arvanud seekord midagi. Aga miski oli temas murdunud. Mjś? Elsa räägib, et igal inimesel peab olema oma eesmärk, siht. Ons see kohustuslik? Muidugi mitte. Kuid millegi, mingi parema, kõrgema poole peab inimene siiski püüdma. Kui ta tahab jääda või ka saada inimeseks. Kes seda rääkis? Elsa? Võib-olla ka poisid. Iseäranis Valter Kesa, kes viimasel ajal on kuidagi muutunud. Ja üks see õppimise katkestamine olnud muidugi rumalus, selles on Kesal õigus.

Ja kui nüüd Elsa uuesti sellesama küsimuse juurde tuli, ei olnud Einar enam nii resoluutselt vastu, vaid ütles:

«Sina saad inseneriks, see on kindel. Aga mina... noh, minust võib ka midagi saada, kui...»

«Kui?»

«Kui selleks kujunevad tingimused,» lõpetas Einar ebamääraselt ja haaras Elsa käe. Einar surus Elsa kätt, väikest ja armast, ning sosistas:

«Minu elueesmärk oled sina... sina!»

* * *

Elsa vaatas kella. Viis minutit üheteistkümne peal. Homme on poliitring. Isegi sõna tuleb võtta. Nii oli poliitringi juhataja Elsale öelnud. Üsna väike sõnavõtt, nii kümne minuti ulatuses, aga südame paneb valutama. Ta peab kõnelema kommunistlikust moraalist ja abielust.

Äkki jäi Elsa üllatunult enda ette põrnitsema, kuigi seal midagi iseäralikku näha polnud. Miks talle nii-

sugune teema anti? Muidugi on see ükskõik, missugune teema antakse ühele või teisele. Aga siiski! Miks just see teema temale anti?

Ringi juhatas tsehhiülem Magnus Lindpere, eakas mees, perekonnaisa. Ei, temal ei võinud mingit tagamõtet olla. Ta küll teadis, et Elsa abielu on purunenud. Jah, seda teadis ta kindlasti. Aga äkki on kuulujutud Elsa vahekorra Einariga talle kõrvu ulatunud? Oi, siis on küll halb. Ja Elsa tundis, kuidas kuum hoog tast üle käis. Kuid seda ta ei võinud ju teada... Aga siiski!

Elsa silmad langesid raamatusse. Ta luges: «Abielu peab liitma kaks inimest eluajaks kõige tihedamate armastus- ja sõprussidemetega.» Õige mis õige! Peab! Ja eks need sidemed esialgu ongi olemas. Hiljem selgub aga kurb tõsiasi: sidemed olid rabedad!

Einar räägib, et inimesed peavad teineteist mõistma. Võib-olla on tal õigus. Ega Elsa vist Peetrit hästi mõistnudki. Jah, tõepoolest olid mõned Peetri seisukohad üsna imelikud. Näiteks kas või seegi, et igast palgast peab tingimata veerand järele jääma. Tingimata. Ei rohkem ega vähem. Kuid ühel kuul olid ühed väljaminekud, teisel kuul teised. Kuidas siis olla? Ei, niisugune arvepidamine oli Elsale võõras. Seda aga ei mõistnud Peeter.

Read tantsisid raamatus ja nende tagant paistsid Einari naervad silmad. Elsa luges: «Perekondlikud suhted ei jäta mõju avaldamata inimese kogu elule ja tegevusele, tema isikliku elu õnnele ja ühiskondlikule seisundile. Eriti aga laste kasvatamisele ja nende saatusse.»

Kõik on õige. Eriti read laste kasvatamisest ja nende saatussest. Kui palju Elsa on näinud perekondi, kus isad on perekonna maha jätnud. Ja kõigis neis perekondades on lapsed kannatajaks pooleks. Nende lapsepõlv on traumeeritud.

Elsa ohkas.

«Abiellumine on väga tähtis ja vastutav samm inimese elus, millesse ei saa suhtuda kergemeelselt, teineteist igakülgselt tundmata.»

Kuldsed sõnad! Aga kui palju neist kinni peetakse? Liialt palju on tänapäeval äpardunud abielusid. Kas võime seda lubada? Kas võime lubada, et inimesed

hoolimatult lõhuvad enda ja teise inimese elu? Miks kergemeelsuse eest inimesi ei karistata? Tuleks karistada. Isegi vanglasse panna. Elsa on selles enam kui kindel. Tema, Elsa, peab homme oma seisukoha välja ütleva. Ja ta ütleski.

Ta ütleb näiteks, et meie seadusandlus on siin veel formaalne, pealiskaudne. Ta ei keela näiteks abielu sõlmimast ka sel juhul, kui on juba ette näha, et see on nurjumisele määratud. Eks juhtu ka nii, et täna noored tutvuvad, homme võivad abielluda. Ons see õige? Räägitakse, et hiinlastel olevat seadus, mille järgi kogukonnalt või küla kollektiivilt nõutakse iseloomustust abiellujate kohta. Kas nad on töökad? Kas nad on ausad? Kas võib neile anda abiellumise ja lastekasvatamise õigust?

Aga kas sellest võib rääkida seminaris? Ja kas võib meie seadust kritiseerida?

Elsa sügas otsmikku. Jumal seda teab, eks ma homme küsi juhatajalt enne koosolekut.

Elsa luges edasi: «Kuid juhtub, et abielu osutub siiski ebaõnnestunuks, koormavaks abielupooltele, milline peab olema sel juhul küsimuse lahendus moraalsest seisukohast?»

Jah, huvitav, milline siis peab see olema? Elsa lehitses raamatut. Näe, siin tuuakse Engelse seisukoht. Mida ütleb siis Engels? «Kui kõlbeline on ainult selline abielu, mis on sõlmitud armastuse alusel, siis jääb kõlbeliseks ainult selline, milles armastus jätkab eksisteerimist.»

Milles armastus jätkab eksisteerimist . . . Kuidas seda mõista? Et armastus püsib, jääb igaveseks? Ons see võimalik? Elsa loeb: «Kuid individuaalse, sugulise armastuse kestvus on erinevatel indiviididel, eriti meestel, väga erinev, ja kui tunne on täielikult kadunud, või on tema välja tõrjunud uus kirglik armastus, siis on abielulahutus heategu nii mõlemate poolte kui ka ühiskonna jaoks.»

Kui Peeter Elsale ükskõikseks muutus, oli see siis sugulise armastuse kadumine? Ei tea. Sellele ei oska Elsa vastata.

Aga Einar? Missugune vahekord kujuneb tal Einoriga?

Elsa ei tahaks küll teistkordselt üle elada abielu-
lahutust, mitte kuidagi ei tahaks. Südame võtab kül-
maks juba sellele mõtlemine!

Elsa hakkas naerma. Küll olen veidrik. Pole veel
abiellunudki, aga juba mõtlen lahutusest.

Kui rumal ma olen! Lolliks võib lugedes minna!

Ta vaatas raamaturiivile. Kell näitas pool kaksteist.
Aitab! Ta võttis riidest lahti, kustutas tule ja heitis
magama.

* * *

Kui pulmad, siis olgu ka pulmad!

Einar käis ringi nagu ekstaasis. Ta on nüüd hak-
kama saamas oma elu kõige suurema karutükiga: ta
abiellub! Abiellub, vaatamata kõigele, vaatamata oma
veendumustele ja tõekspidamistele.

Kord oli Einar töötanud mitte kunagi abielluda.
Oma lühikese elu jooksul oli ta näinud mõndagi, mis
talle ei meeldinud. Ah, ema, emake! Kui palju on Einar
oma elu üle mõelnud viimaste aastate jooksul. Kui
palju võikaid pilte katsunud oma mälestusest välja
suruda. Asjatu vaev!

Ema elu nähes töotaski Einar mitte kunagi abi-
elluda.

Ja nüüd korraga on kõik tema seisukohad, mis olid
väga kindlad, lennanud kus kurat. Oleks keegi pool
aastat tagasi Einarile midagi taolist ette kuulutanud,
oleks ta selle mehe jalamaid totraks ja arulagedaks
tembeldanud. Tema võtab naise? Ha-haa! Ja pealekauba
veel lahutatud, lapsega. Ha-haa! Mitte iialgi ei juhtu
Einariga midagi niisugust, oleks ta sellele inimesele kõi-
kide kuuldes öelnud. Ja see oleks olnud sulatõsi. Aga
nüüd on sulatõsi, et Einar abiellub Elsaga, lahutatud
naisega.

Pulmad! Pulmad!

Einar Reeding peab esimest korda elus pulmi. See
on küll hirmus suur mõttetus, kiusab teda vahel sala-
jane hääl. Mis naisevõtja on niisugune kõnn! Ei oska sa
pere-konnast lugu pidada, ei mõista laste eest hoolitseda,
kuigi neid armastad. Ja veel see, et oled joodik, oled,
nagu Miimi ütles, parandamatu joodik. Nii räägib kius-

lik hääl kusagil Einari sisemuses. Ent Einar ründab seda häält väga vihaselt.

Võib-olla on ta halb perekonnainimene, aga kõnn ta ei ole. Ja sopajoodik ammugi mitte. Ent siinsamas lööb Einari kindlus kõikuma. Kas ta on siiski täiesti korralik inimene? Kas kõik see halb, mida temast arvatakse, on inimeste kiuslik väljamõeldis või on sellel alust ka? Ja ta tuleb arvamusele, et kõik see, mis temast arvatakse, on õigus. Einar on rikutud inimene, ta on alkoholi küüsis ja tal on vähe tahtejõudu, väga vähe... Kärnane lammas? Jah, ka need sõnad sobivad talle. Ta teab, kes ta on, ja just see teadmine annabki talle jõudu. Ta teab nüüd, miks ta niisugune on ja teab ka, kuidas ennast teiseks muuta. Ja ta tahab ennast parandada.

Einari pea nõksatab kõrgemale, selgroog tõmbub sirgemaks ja ta otsustab sõja kuulutada iseendale! Ja just pulmad on selle sõja otsustavaks suurlahinguks!

Pulmad! Pulmad! Raha Einaril selleks on. Ta on kõik võlad tasunud. Viis ära isegi onu Villemi võla, kõik — viimse kopikani. Viimane töötas tõi brigaadile head sissetulekut. Ja juhtus ka nii, et järgmine töö — köievabriku termofitseerimine — algas hiljem, esimesel oktoobril. Einar taotles oma brigaadile puhkust ja saigi. Oktoobrini jäi paar nädalat aega ja see oli nagu loodud pulmade pidamiseks. Ka Elsa võttis endale samaks ajaks kahenädalase puhkuse.

Pulmad! Pulmad!

Einar jooksis ja tegutses. Oli vaja muretseda ühte ja teist. Oli vaja hoolt kanda selle eest, et kõik oleks eeskujulikult korras. Kogu brigaad tuleb ju pulma. Brigadir on esimene, kes võtab naise. Teised on veel rohelised, tattninad. Ei neist nii pea naisevõtjat saa. Ent nad peavad nägema, kuidas nende brigadir abiellub.

Tükk aega kaaluti, kus pulmad pidada, kas Einari või Elsa pool. Jäädi lõpuks selle juurde, et Einari juures. Tuba oli avaram, köök siinsamas käe-jala juures. Volodja lubas ka oma ruumid pulmapeolistele. See oli see kõige tähtsam. Siis oli ju pulmaliste kasutada terve-nisti kolm tuba.

Tuli mõelda ka selle peale, keda kutsuda. Muidugi, brigaadi liikmed tingimata. Volodja oma Nadjušaga. Ilmtingimata. Onu ja onunaine. Nemad on kõige täht-

samad külalised. Ilma nendeta poleks ka pulmapeol kaalu. Ema Silvia? Ei ole sünnis, kui poja pulmast tema puudub. Einar palub ema Silvia pulma, vaatamata kõigele. Siis Miimi Pärnust. Ilma temata on igavavõitu. Elsa sõbratar lubas tulla. Liisake muidugi on oma inimene ja kutsutud külaline. Kuid kuidas on Milviga? Ta seisab ju kõigest hingest pulmade vastu. Elsa käis Milvi pool ja neil oli vist väga tõsine jutuaajamine, sest pärast seda olid Elsa silmad terve päeva punased. Milvi lubanud siiski tulla, sest õde on õde. Ka siis, kui see saab hakkama järjekordse rumalusega. Nii oligi Milvi öelnud. Elsa ei julgenud sellest viimasest ütlemisest Einarile iitsatadagi.

«Noh, kas su kuri sõts tuleb?» küsis Einar pärast Elsa tagasitulekut Milvi poolt.

«Tuleb, tuleb.»

«Hea meelega?»

«Ei seda tea,» lausus Elsa õhates. «Aga ole mureta, ega ta pidutuju rikkuma hakka. Mu õde on hästikasvatatud neiu.»

«Neiu! Ütle parem kuri vanatüdruk.»

«Ära ole õel, Einar.»

«Hea küll, katsun viisakas olla.»

Oma ülemusi kombinaadist Einar pulma ei kutsunud.

Kaheksas peatükk

«Einar, ole ettevaatlik, põrand on libe!» hüüdis Elsa.
«Kunagi pean ju käima õppima.»

Einari sammud on saamatud, kipsis jalale ei saa veel toetada. Kuid ta astub jonnakalt edasi, sest teab, et järeleandmine on haigusele alistumine. Nii, veel viis sammu. Ja nüüd tagasi, jälle viis sammu. Edasi-tagasi, ettevaatlikult karkudele toetudes, ikka edasi-tagasi. Einar kõnnib poolküürus, pea õlgade vahel. Vaevaliselt ja visalt, kuid ikka edasi-tagasi, edasi-tagasi. Sinna viis sammu, tagasi viis.

Natukese aja pärast on haigel võhm väljas ja Elsa aitab ta voodisse.

«Mul tuleb veel kaua kipsis olla!»

«Arst ütles, et kipsis tuleb olla kaks kuud.»

«Olen kipsis olnud juba kolm nädalat. See tähendab — veel kuu ja üks nädal. Hirmus. Ma ei kannata seda välja.»

Kui Elsa kolmenädalane puhkus läbi sai, hakkas onunaine käima. Öhtuks tuli Elsa töölt ja võttis valvekorra enda kätte.

Einar oli nüüd kodus. Siin tundis ta ennast paremini kui haiglas. Alles nüüd, kui Elsa siin elas, nägi Einar äkki, et tuba on liiga väike. Lihtsalt võimatu. Kuusteist ruutmeetrit. On see mõni korter! Tuleks tingimata ümber vahetada. Elsa ja tema elamispiinad kokku annavad ilusa korteri välja.

Äkki tuli Einarile meelde, et nii või teisiti tuleb tal ikkagi kohtulaua ette astuda. Meeleolu muutus korraga halvaks. Mis tähendab, et Kamar olevat öelnud, et tema Einar Reedingut vahi alla ei võta. Võib-olla Kamar tõepoolest ei võta, aga ega ta seal igavesti ole. Tuleb teine uuriija ja saadabki püssimehed järele. Miskipärast näis Einarile, et Kamar ongi teisele tööle läinud või

kombinaadi toimiku teisele uurijale üle andnud. See teine vaatab Einarile aga hoopis teise pilguga. Kurjategija peab trellide taga istuma, ütleb see teine. Kamar oli liberaalne olnud.

Kui ta õhtul oma hirmust Elsale jutustas, lõi ka naisel korraks südame alt jahedaks.

«Kui ma ise Kamara juurde läheksin?» ütles Elsa.

«Milleks?»

«Kas või selleks, et teada, kas Kamar on ikka veel seal.»

Einar ei öelnud midagi. Ainult ta laubal pärlendasid higipiisad. Elsa mõistis, et mees on suures hingehädas.

Teisel päeval õnnestus Elsal nii oma tööd korraldada, et tema vahetus algas alles õhtul. Ta läks päeval prokuratuuri. Selles majas polnud ta veel kordagi käinud. Noor naine tundis, kuidas ta ihu tõmbus kanaanahka.

Elsal vedas. Kamar oli kohal ja võttis ta jutule.

«See on väga hea, et tulite. Kavatsesin ise Reedingu juurde sisse astuda, aga nüüd langeb see ära. On ta praegu veel väga haige?»

Elsa jutustas Einari olukorrast.

«Nojah,» jäi Kamar mõttesse ja lehitses laualkalendri lehekülgi. «Kombinaadi «Isolaator» asi läheb käiku arvatavasti nelja-viie kuu pärast, see on siis septembris-oktoobris. Loodame, et selleks ajaks saab ka Einar Reeding terveks.»

«Tuleb tal tingimata kohtusse minna?»

Kamar naeratas.

«Kas ta siis pole teile jutustanud?»

«Uskuge mind, Einar Reeding on oma olemuselt aus inimene.»

Jälle naeratas Kamar.

«Vaadake, seltsimees Elsa Reeding, nii räägivad siin kõik, kui nad omaste eest seisavad. Aga ma ei lõpetanud oma mõtet,» ütles Kamar, kui nägi, et Elsa tahab midagi vahele öelda. «Olen teiega nõus, et praegu on ta aus inimene. Seda ma tean. Kuid kahjuks on ta siiski osa võtnud kõigest, mida tegid kombinaadi kuritegelikud juhid...»

Elsa südamesse tungis hirm. Kamara jutt oli kohutav. Ja nagu läbi udu tungisid ta ajju Kamara sõnad:

«... oli nende kuulekas vahendaja spekulantidega... võttis osa Kaiseri pool peetud joomingutest, oleks võinud isegi selle sulgi väimeheks saada...»

Kamar sai Elsal õigel ajal õlast kinni haarata, muidu oleks see toolilt põrandale langenud. Uuriija kohkus — minestanud naine tema kabinetis! Et Kamar oli noor uuriija, siis lõi ta isegi kartma. Kui nüüd äkki keegi kabinetis sisse astub... Ja Kamar pritsis klaasist sõrmedega vett Elsale näkku. Ent minestus oli hetkeline ja Elsa toibus kohe.

«Vabandage mind väga,» ütles Elsa, «aga mul hakkas halb.»

«Selles olen mina süüdi,» rahunes ka Kamar. «Rääkisin teile liialt teravalt Reedingust... Andke mulle andeks. Aga ma ei saanud oma mõtet lõpetada ja teile öelda, et temas on palju seda, mida me nimetame tõeliseks aususeks.»

Ja Kamar jutustas Elsale sellest, kuidas just Einari abiga jõudis prokuratuur kuritegude jälgedele.

«Ma tean, et Einar Reeding kartis vahistamist,» ütles lõpuks uuriija Elsale. «Ja see tuli sellest, et ta mind täiesti ei usaldanud ega usalda vist ka praegugi...»

«Jah,» ohkas Elsa, «ta on elus palju valet näinud... Aga uskuge mind, ta vihkab valet ja ebaausust...»

«Noh, näete, nüüd oleme täiesti ühel ja samal arvamusel.»

Kui Elsa õhtul Einarile jutustas oma kohtumisest Kamaraga, nägi ta, kuidas Einari närvid rahunesid ja pinge näolt kadus.

«Aga kohtusse tuleb mul ikkagi minna?»

«Jah, Kamar ütles küll.»

«Ja süüalusena?»

«Küllap vist, sest süüdi sa ju oled.»

«Olen,» vastas Einar.

«Siis tuleb ju minna,» lausus Elsa veidi nukra tooniga. Aga oma minestusest Kamara kabinetis ei lausunud ta ühtki sõna.

* * *

Lükkame ajaratta aasta võrra tagasi.

Einar ja Elsa on pärast pulmi õnnelikud.

Nad mõlemad on leidnud teineteises midagi, millest neil varem aimugi ei olnud. Einarile näib, nagu oleks ta jõudnud allikale, kust võib täie sõõmuga juua selget ja karastavat vett. Ta mõtleb tänutundega onu Ville-mile, kes pole nende abielu kohta öelnud ühtegi halba sõna. Tädi Vaike silmadest võis aimata teinekord ainult mingit tumma küsimust.

Ka Elsa tunneb ennast hästi, sest Einar on ta vastu õrn ja tähelepanelik.

Elsa armastab Einarit, selles pole mingit kahtlust. Ja alles nüüd mõistab ta, et pole enne Einarit kedagi armastanud... Nad mõistsid teineteist. Ja oskasid teineteisele ka andestada. Nad ei tuhninud minevikus, nagu seda mõnikord juhtub abielupaaridel, kes ei saanud meheks ja naiseks mitte verisulis noorukeina, vaid juba elu maitsnud inimestena ja kelle minevikus on selle tõttu mõndagi, mille kallal võib teha tuhnimistöid ja koostada vastastikku süüregistreid.

Nad olid juba kuu aega elanud mehe ja naisena, kui tekkis esimene lahkeli. Nagu teada, tekivad abielu-rahva tülid tühistest asjadest, sest mõlemad pooled on üliõrnad ja solvuvad kergesti. Esimese lahkarvamuse põhjuseks oli korteriküsimus.

«Einar, mis me teeme oma korteriga?» küsis Elsa ühel hommikul, kui ta unist Urmast riietas lasteaeda viimiseks. Einar tuli parajasti köögist kohvikannuga.

«Vahetame kokku,» vastas Einar ja asetaskannu lauale. «Noh, palun siis alandlikult lauda...»

«Vahtamine pole kerge asi. Milvi vahetas oma korterit kolm aastat. Aga kui palju meil kulub aega, seda ei tea?»

«On sul mõni teine ettepanek?»

«On. Parem ehitame Pääskülla või Sauele maja. Krunte veel antakse, aga varsti võib-olla enam ei anta, sest maapind pole kummist.»

Einar vaatas imestunud otsa.

«Missuguse kapitaliga me ehitama hakkame?»

«Vaata, selle üle pead juba sina pead murdma...»

«So-oh, vaat kuidas... Ja sa arvad, et minu sisse-

tulekutest saab maja üles lüüa? Selleks on vaja vähemalt viis tuhat rubla. Tead seda?»

«Tean,» vastas Elsa. «Võib-olla isegi rohkem, kui tahad head maja... Aga ma tean ka muud: sina, paike, teenid hästi, kas pole õigus? Ja viimase viie-kuue aastaga oled vaata et terve elumaja maha joonud. Kas mul pole õigus?»

Einari nägu tõmbus mossi. Ei meeldinud talle, mitte sugugi ei meeldinud niisugune jutt. Elsa aga poleks seda nagu tähelegi pannud. vaid jätkas:

«Ja edaspidi teenid veelgi rohkem, sest sul on kuld- sed käed. Joomise jätsid ju maha, üks ole, Einar? Oleme noored, lööme maia kahe-kolme aastaga üles. Kui kokkuhoidlikult elada, saame läbi ka minu palgaga. Nii et sinu raha läheks tervenisti maja ehitamiseks.»

Einar ei vastanud kohe. Ta mõtles ja kaalus Elsa sõnu. Alles siis, kui hommikueine oli juba lõppenud. ütles ta Elsale, kes pani tusasele Urmasele üleriideid selga:

«Ei meeldi mulle need individuaalid, ma ei tea isegi, mispärast. Elada on võib-olla hea, aga ma ei kannata seda koerte klähvimist... Sa ju tead, et igal individuaalil on kõrge tara ümber ja kuri koer lõriseb keti otsas. Ja kui nad, saatanad, kõik korraga haukuma kukuvad...»

«Kust sina seda koerte haukumist tead?»

«Käisin Meriväljal direktori maja ehitamas, kuulsin ise oma kõrvaga...»

«Ei tea, mis nad siis hauguvad?»

«Mine võta kinni. Vanasõna ütleb, et üks peni klähvib varju peale, kümme aga selle klähvimise peale.»

«Ära aja lorajuttu. Ütle parem, et sul on rahast kahju.»

«Ei ole kahju, Elsa. Aga ma arvan, et linnas elamine on huvitavam.»

«Jumaluke, kas ma siis teen ettepaneku maale asuda. Ega Pääsküla või Saue pole mõned maakolkad. Nii et sa ei taha?»

«Ei taha, Elsa, mitte ei taha.»

Pärast töö lõppu said nad kokku, et üheskoos sööma minna. Nad läksid kesklinna ühte väikesesse sööklasse.

Akna all oli laud vaba ja nad istusid sinna. Elsa näis veidi tudasena, nii vähemalt näis Einarile.

«Oled väsinud?» päris Einar.

«Nagu ikka pärast tööd.»

«Tahad ikka hakata maja ehitama?»

Selles küsimuses oli norimise tooni.

«Ja hakkangi,» vastas Elsa, hääel täis jonnakat helinat.

«Ilma minuta?»

«Ei, sinuga koos. Ja sinu rahaga.»

Kogu lõunastamise aja võtsid nad sedaviisi omavahel. Tõsine jutt oli segatud küll ka nalja ja nöökamisega, naeru ja teravate pilkesõnadega, nii et õige tüli see polnudki.

* * *

Elsa avas helistamise peale ukse. Õde Milvi. Ta on nüüd juba leppinud olukorraga ja ei viili enam Elsat. Villem Rajale ütles ta kord: «Jah, näib, et nad teatud aja saavad siiski koos elada!»

Milvi ulatas naeratades käe, mis näitas, et ta on heas tujus.

«Võta, tõin natuke Urmasele.»

«Hellitad poisid ära.»

«Oh ei. Ja kus ta ise on?»

«Läks Einariga jalutama.»

«Soo. Vaata kui kena on siis Einar. Nad on vist päris sõbrad?»

«Oh, Milvi, nad on omavahel suured sõbrad.»

Istuti. Vesteldi ühest ja teisest. Milvi olevat siit kandist mööda läinud, käinud ühe lapsevanema pool kodus. Poiss huligaanitseb koolis, räägib toorusi. Ühesõnaga — hukka minemas. Vanemad on silmapaistvad näitlejad — Ivaskid. Tõsi, poiss pole Ivask, vaid Pärnapuu, naise esimesest abielust. — Ah, et mida kool niisugusel juhtumil ette võtab? Iseenesest mõista, et ilma vanemateta ei saa kool üksi midagi teha. See on ju aabitsatõde. Koos tuleb tegutseda.

Milvi vaatas toas ringi.

«Kuidas teil kokkuvahetamisega läheb?»

«Einar ajab vahetusbüroo kaudu. Senini pole midagi mõistlikku pakutud. Ikka kommunaalkorterisse, aga sinna mina ei lähe.»

«Mina elan kommunaalkorteris ja pole just vigagi.»

«Noh, muidugi. mis sul viga! Peale sinu elab kahes toas veel üks perekond. Kokku on teil ju kolme toa peale neli inimest. Kui nii saaks, oleksin minagi nõus.»

«Sa tahtsid iu ehitama hakata.»

«Tahtsin küll, aga Einar ei võta vedu.»

«Miks?»

«Ta ei salli tarasid ja koerte lõugamist.»

«Eks need individuaalid ole ennast kompromiteerinud küll,» oli ka Milvi nõus. «Aga ega sellepärast väikemajad veel maa pealt kao. Praeguste suurte majade puuduseks on see, et nad pole helikindlad. Lärm ja naabrite hääled saadavad su elu nii päeval kui ka öösel. Sa tead, kuidas Richard Roht endale korterit valis. kui ta linnas elas? Ei tea? Alati üüris ta kolmetoalise, kuid töötas keskmises. Teised toad olid talle heliisolaatoriks.»

«Mina räägin Einarile sedasama. Aga tema pöörab kõik naljaks ja süüdistab mind väikekodanlikus mentaalliteedis...»

«Elsa, sa ei tea, miks ma sinu poole täna sisse astusin? Tahan tulla uue maja osanikuks. Võtate? Mul on hoiukassas paar tuhat, mõtlen selle anda maja ehitamiseks.»

Elsa silmad läksid rõõmsaks.

«See on ju hiiglatore! Aga miks sa oma heast korterist ära tahad minna?»

«Tead, Elsake. Ma mõtlen, et selle tulevase maja ümber on aed. Seal kasvavad lilled, õunapuud, põõsad. Suvel on seal hirmus tore. Mul on ju iga aasta kaks kuud puhkust. Vaat sellepärast tahangi osa võtta.»

Kui Einar Urmasega koju tuli, hakkasid teda veenma juba kaks naist. Urmas oli erapooletu. Einar lubas mõelda. Igal juhul lubas ta siis, kui see ihaldatud maja kunagi valmis saab, mitte mingisugust koera endale soetada. Ja kui selgub, et naabritel on klähvijad penid, saadab Einar nad kõik teise ilma.

* * *

«Isolaatoris» hakkasid samal ajal levima kuuldused. Üks rääkis, et kombinaadis on midagi juhtunud, teine — et varsti midagi juhtub. Sosistati riigikontrollist ja revisjonikomisjonist.

Kõik olid kibedasti ametis suure kaugküttetorustiku isoleerimistöödega. Trass algas elektriijaama juurest ja hargnes linnas mitmes suunas. See oli suur töö ja nõudis palju isoleerijaid. Pealegi oli vaja kaugkütte esimene järk ekspluatatsiooni anda enne külmade tulekut, enne 15. oktoobrit.

Mõnes brigaadis olid juba torumähkimismasinad. Neid oli aga ainult kaks ja nendega alles õpiti töötama. Einari brigaad tegi kõik käsitsi.

«Ei tea, kas meile ka kunagi see masin antakse?» küsis kord Heino Sarapik, kes oli käinud vaatamas, kuidas masin mähhib. «Sellega oleks hoopis teine minek.»

«Kes seda salgab,» vastas Valter, kes parajasti toru mähkis. «Kuid selleks tuleks meie brigaad hoopis teisiti ümber korraldada.»

«Mismoodi?»

«Noh, kas sa seda siis ei mõista! Masinale on ju vaja kõik ette valmistada, kogu materjal kätte anda. Tööprotsess muutub siis sootuks teiseks. Ja kust võtame masinajuhi? Oled sellele mõelnud? Meie sinuga selleks ei kölba...»

«Nonoh, miks siis ei kölba? See nüüdsel ajal tühiasi, tõмба ainult kange ja vajuta nuppudele.» See oli Mart.

Valter pöördus Einari poole:

«Kuuled, Einar, mis Mart räägib. Temale olevat tühiasi masinat juhtida. Võib-olla,» pöördus Valter nüüd uuesti Mardi poole, «oskad ka reaktiivlennukiga lennata, sest ega sealgi muud ole kui kangid ja nupud?»

«Aga mis sa siis arvad? Tuleb seda värki ainult veidi vaadata ja asi ants,» kiitles Mart.

Ka Heino jooksis meeste jutu peale kohale. Ent Valter Kesa käratas korraga:

«Lõpetada rumal lori! Kas kuulete? Tööle, marss!»

Mart ja Heino turtsatasid naerma ja kadusid süvendisse.

Einaril hakkas selle jutu peale halb. Ei meeldinud Mardi loba. Hea muidugi, et Valter õiget joont peab, aga missugune Valter ise oli aastat viis-kuus tagasi! Ja

kuidas vaatas haridusele Einar ise! Tõsi, nüüd Einar kahetseb, et kooli pooleli jättis. Siis oli nende hüüdsõnaks: töö olgu lühike või pikk, peaasi et on kasulik. Pikk rubla, nagu ajalehtedes räägiti. Ja esialgu, kui nende kombinaat oli veel lapsekingades, oli teenistus tõepoolest priske. Mingeid norme ei olnud. Õigemini, neid ei tunnustatud. Tööde hindlus määrati silma järgi. Töö vihuti valmis kosmilise tempoga. Kvaliteet oli sellal hoopis kaugemal kui teisel kohal. Peamine oli see, et torud ei tohi kuumeneda. Einar mäletab, et tolleaegsed vastuvõtukomisjonid aga sellele suurt tähelepanu ei pööranud. Ka siis, kui toru oli nii kuum, et käega katsuda ei saanud, võeti töö vastu. Tavaliselt määras kombinaadi direktori asetäitja Leopold Kaiser ise töömahu ja maksumuse. Eriti headeks töötsadeks olid koolimajade, saunade ja väikeelamute keskküttesüsteemi isoleerimine. Esimestel aastatel saadi suurt raha, aga hiljem, kui kehtestati üleliidulised isoleerimistöö normid, olukord mõnevõrra muutus. Viimastel aastatel on isoleerimistöö mehhaniseerimise alal palju edasi jõutud. Üha raskemaks läheb neil brigaadidel, kus haridustase on madal. Mehhaniseerimine nõuab tehnilise miinimumi eksami sooritamist, mis aga eeldab matemaatika ja füüsika tundmist. Kui räägiti eksamitest, tekkis paanika, kombinaadist hakkasid aegamööda kaduma «rabajad», nagu rahaahneid noorukeid nimetati. Einari brigaadki koosnes rabajatest, mis seda salata. Nad sooritasid edukalt küll tehnilise miinimumi eksami ja esialgu ei ähvardanud neid oht, kuid see oli siiski ainult esimese järgu eksam, mis hirmsa jõupingutusega läbi murti. Ees ootas teine järk, mis nõudis vähemalt keskharidust. Ja Einar kahetses, et oli kord oma õpingud katkestanud.

«Oled sa, Einar, midagi konkreetsemat kuulnud?» küsis Valter.

Einar mõistis, mida Valter küsis.

«Riigikontroll olevat kohal.»

Valter vilistas vaikselt.

«Noh, siis seal ikka midagi haiseb.»

Einari süda hakkas raskelt vasardama. Tõsi, viimasel kahel aastal ei täitnud ta enam Kaiseri korraldusi. Miski hakkas talle vastu. Leopold Kaiser oli muidugi

väga üllatunud, kui Einar keeldus asbestipartiid Oblika kätte transportimast.

«Ma ei mõista teie keeldumist,» ütles ta Einarile, kui see laohoidja Katla korralduse täitmisest järsult ära ütles. «Senini ju täitsite minu korraldusi ka siis, kui need tulid laohoidja kaudu. Milles on asi?»

«Ma tahan teha oma otsest tööd,» vastas Einar puiklevalt.

«Te ju teetegi oma otsest tööd, seltsimees Reeding. Need minu ülesanded ei takista ju seda tegemast, vaid tõendavad ainult meie usaldust teie vastu.»

Ent Einar keeldus ikkagi. Kaiseri keelitused ei avaldanud enam mõju.

«Võib-olla arvate ikkagi, et selles on midagi seadusvastast?» nõudis Kaiser, vaadates Einarile silma. Einar ei löönud silmi maha.

«Kui miilitsad selle asja vastu huvi tunnevad, siis võib ka seda oletada.»

Kaiser naeratas kuidagi ebalevalt ja ta kullast purihambad helkisid. Einar oli ka varem direktori asetäitja kuldhambaid näinud, kuid praegu paistis talle nende välgatus kiskja hammaste läigatusena.

«Oo-jaa, teil on ikka see vahejuhtum meeles.»

Ja ta hakkas Einarile uuesti seletama, et see olnud vaid lihtne arusaamatus, mis kohe lahendati ja millel polevat mingeid halbu tagajärgi. Einari rahutusel ei ole mingit alust.

Vahejuhtum ise, mis Einarile tõesti hirmu nahka ajas, oli mõni nädal enne seda kõnelust aset leidnud.

Ta viis pooletonnilisega Oblikale kolmsada meetrit kotiriiet, mis oli eelmiste partiidega võrreldes muidugi tühine hulk. Kui ta parajasti riiderulle Oblika korterisse kandis, astus korraga kaks erariides meest sisse. Need olid miilitsad. Oblikat nad ei kontrollinud, vaid nõudsid Einari dokumente. Et tal aga mingeid dokumente kaasas polnud, taheti teda jaoskonda viia. Kuid kui nad kuulsid, et Einar täidab kombinaadi juhatuse käsku, läks üks neist väheks ajaks kusagile ära ning laskis Einari vabaks. Poisi kohkumus oli siiski suur. Tagasi sõites pidi ta kombinaadi pooletonnilise peaaegu vastu laternaposti puruks sõitma. Siis aga otsustaski Kaiseri selletaolistest ülesannetest loobuda. Kui Kaiser

vahejuhtumist teada sai, kutsus ta Einari enda juurde ja ütles:

«See oli arusaamatus, lihtne arusaamatus. Ajasin asja juba täiesti korda. Enam seda ei kordu.»

Einari mõtted keerlesid kaua selle küsimuse ümber. Kui see on seaduslik asi, ütles Einarile ta mõistus, siis ei ole mõtet seda salaja ajada. Aga kui see on ebaseaduslik, siis muidugi. Kuid sel juhtumil tuleb sellele varem või hiljem kurb lõpp. Ja ta otsustas kõik niisugused asjaõiendamised ise lõpetada ja ainult isoleerimistööga oma igapäevast leiba teenida.

«Nii et keeldute, seltsimees Reeding. Võib-olla ei rahulda teid selle töö eest saadav tasu. Tahate riski eest juurde?»

Riski eest? Ahaa, mõtles Einar, nüüd ütles ju Kaiser otse välja, et asi on ebaseaduslik. Mispärast siis muidu see risk?

«Ei, juurde ei ole mul midagi tahta,» vastas Einar, «sest ma ei hakka enam seda tööd tegema...»

«Hea küll, kuidas soovite,» muutus Kaiser korraga jahedaks. «Kuid ütlen teile üht: see, mis olnud, jäägu ainult meie vahele... Ühelgi juhul ei tohi te sellest kellelegi rääkida. Lubate mulle seda, seltsimees Reeding?»

Einar lubas ja sai tulema.

Seda panid kõik tähele, et brigaadi tööotsad muutusid äkki kehvemateks, sissetulek sulas kokku. Kui poisid sellele vihjasid, lõi Einar käega.

* * *

Salajane südamevalu ei andnud Einarile rahu enam päeval ega öösel. Ühel õhtul tuli ta koju niisuguses olekus, et Elsa teda tummas ahastuses vahtima jäi.

«Ära pahanda, ka-kallis,» lallas ta ja püüdis Elsat emmata. «See, jah, juhtus täna... Süda on valu täis, mõistad mind, Elsa? Ma jutustan sulle, küll sa siis mõistad...»

Kuid Einarist ei saanud jutustajat. Pärast lahtiriieutumist vajus ta otse voodisse ja ei avanud silmi enne hommikut. Ka järgmisel päeval ei saanud Elsa teada,

mis oli juhtunud. Aga õhtul tuli Einar kainelt koju. Ta jutustas kombinaadi juhtkonna vahistamisest ja oma suurest südamevalust. Elsat nakatas Einari mure, selleks oli küllalt põhjust.

«Mine onu Villemi juurde,» arvas Elsa. «Räägi temale.»

«Milleks?»

«Kuidas milleks? Onu Villem on elukogenud inimene. Vast oskab ta sullegi mingit nõu anda.»

Einar jäi nõusse ja otsustas onu Villemit külastada.

«Mis asja mina võiksin sulle soovitada?» sügas onu kukalt. «Lugu ei ole just kõige parem... Aga sa ju keeldusid Kaiseri ülesandeid täitmast...»

«Keeldusin küll, aga hilja.»

«Oled sellest kellelegi rääkinud?»

«Ei.»

«Tõsi jah, sa andsid ju Kaiserile sõna.»

«Kelmile,» muigas Einar.

«Selles see asi ongi, et kelmile. Kui oleksid kas või minulegi rääkinud, võib-olla poleks su süda praegu valutanud...»

Einar ei vastanud. Onul on õigus, mis siin enam rääkida. Kui juba tema ei näe midagi rõõmustavat, siis peab asi küll väga halb olema.

«Sinu ainsaks päästerõngaks on muidugi see, et sa keeldusid... Kuigi mõnevõrra hilja, aga siiski, sest sa hakkasid mõistma, et kogu asi on kuidagi seadusevastane, et sellel on... Eks ole nii?»

Einar lõi käega.

«Mis see tähendab, et keeldusin? Ei hakka prokuratuur siin peenutsema. Võtsid osa — davai, kamm pähe ja asi vask.»

«Noh, nii lihtne see asi ka pole,» vaidles Villem vastu. «Kuhu jääb siis meie humanism? Ei, armas Einar, sinu asi pole kiiduväärt, aga peasüüdlaste hulka sind ka ei panda...»

Einar lõi jälle käega ja naeris sapiselt:

«Peasüüdlased saavad kümme aastat, kõrvalsüüdlased — kaheksa. Ega midagi, hea lohus.»

Villem jäi vaikseks.

«Aga mida siis sina tahad?»

Einar tõusis.

«Ah, ei midagi, onu. Tahtsin lihtsalt kuulda sinu arvamust. Mulle on kõik selge. Head aega, onu!»

Ja Einar läks, kuna Villem jäi istuma, pea täis raskeid mõtteid. Ta istus tükk aega, tõusis siis ja tõstis hargilt telefonitoru.

* * *

«See on sinu teine armastus. Sellest sa lahti ei saa,» lausus keegi Einarile, kui ta raskelt lõhkuva peaga katsus voodist üles tõusta. Ta ajas silmad lahti ja vahtis ringi. Tuba oli tühi. Pea kumises ja mõtted hüpleksid nagu kummipallid. Põrkusid vastu seina ja tulid jälle tagasi.

Einar tõusis vaevaliselt. Pärast pesemist hakkas kergem. Kus Elsa on? Einar vaatas kella. Üksteistkümmend. Elsa on muidugi töö. Ta leidis kaetud kohvikannu, valas tassi kuuma musta vedelikku ja neelas selle paari lonksuga ahnelt alla. Veel üks tass. Nii. Nüüd võib riietuda.

Teine armastus? Kust ta selle on võtnud? Ah-jaa — mõned kuud tagasi, nende pulmas. Muidugi, seal oli onu Villem, kes nii ütles. Onu küsis üht ja teist. Einar vastas. Kuid jutt miskipärast ei laabunud. Onu uurivad silmad näisid kogu aeg temal viibivat ja midagi nagu mõistatavat. Ja Einar ei eksinud. Mõne aja pärast ütles onu nagu muuseas:

«Aga kuidas oled otsustanud oma teise armastusega?»

Einar ei mõistnud.

«Missuguse teise armastusega? Ma ei mõista sind.»

«Vaata, Einar, on olemas armastus ja armastus. Ma usun, et sul on noore ja kauni noorikuga kõik korras. Aga sul on ju veel teine armastus. Sa tead, mu poiss, elu on nii seatud, et kahte armastust olla ei saa.»

Einari nägu tõmbus punaseks. Ta mõtleb vist Estrit, sähvatas tal äkki läbi pea. Muidugi, keda siis veel?

«Onu, vaata, asi on nii,» püüdis Einar kuidagi seletada, «et Estriga ei ole enam tõepoolest...»

Villem taipas, et Einar ei mõistnud teda.

«Einar, ma näen, et sa ei saa minust aru. Olgu, ütlen siis otse: mõtlesin sinu armastust viina vastu.

Nimelt seda. Ja nüüd peaksid selgusele jõudma, kuidas sellega jääb?»

Onu nimetab seda armastuseks. See sõna Einari arvates ei passi siia. See pole mingi armastus. Harjumus. Ja sellest on ta nüüd lahti saanud.

Nii ta vastaski onule.

Kuid Villem polnud Einari seisukohtadega täiesti nõus.

«Vaata, poiss, sinu harjumus viina vastu, nagu sa ise asja nimetad, on muutumas kiindumuseks. Viina poole sa pöördud alati, kui sul elus on hästi või halvasti läinud. Selles ongi kogu tragöödia, et inimene muutub lõppude lõpuks viina orjaks. Ta orjab teda esialgu rõõmude ja murede puhul, siis aga ei saa enam üldse ilma selle mürgita elada. Just sellepärast nimetasingi teda sinu teiseks armastuseks...»

Jah, nii oli onu öelnud.

Einar oli siis olnud kõigutamatult kindel, et uus elu, mida ta alustab Elsaga, muudab kõik. Ja algul see nii oligi. Mingis enneolematu tuhinas, millega elu hakkas minema, leidis Einar endas tahtejõudu viina vastu. Ainult koos Elsaga võeti vahel pits konjakit või veini ja sedagi mingi sündmuse puhul. Kuid mõne aja möödudes, kui imelik ja ootamatu see ka ei olnud, hakkas Einar tundma mingit arusaamatut tuska. Midagi oli nagu puudu, miski vaevas hinge... Aga mis? Seda Einar ei mõistnud. Kui talle eriti raske tusatsemine oli kallale tükkinud, nii et ta ei osanud endaga midagi peale hakata, läks ta ja võttis sada grammi valget või konjakit. Ja tusatuju oli nagu käega pühitud. See oli tõesti väga ja väga kentsakas. Alles aegamööda hakkas ta mõistma, milles asi. Kuid ka siin leidis ta päästerõnga.

«Liiga äkki muutsin eluviisi. Vanadest harjumustest tuleb aegamööda lahti saada.»

Ja nüüd astus Einar iga kord, kui tundis tuttavat tuska, kõrtsi või kohvikusse, võttis natuke ja läks kergel sammul koju.

«Kelm, oled ilma minuta tipsutanud,» tõreles Elsa, kui tundis Einari juures alkoholilõhna. «Teine kord võta mind ka kaasa. Tead, et armastan magusat veini, muidugi õige natuke. Kas võtad?»

Einar lubas.

Aga nüüd oli see teine armastus oma kohutavat jõudu näidanud. Südamevalu ja mured olid ta uuesti ellu äratanud. Ja Einar mõistis, et see elluärganu oli hirmus ja et sellega tuleb tal elu ja surma peale võitlust pidada.

Üheksas peatükk

Heino oli Jutasse armunud. Kuid ta häbenes seda endalegi tunnistada. Teistest rääkimata. Jutalegi ei julgenud ta sellest hingata. Ta nägi, et tüdruk ootas seda ülestunnistust. Ja ta tahtis Jutale öeldagi, et nendevaheline asi kord selgeks saaks. Aga alati tuli julgusest puudu. See kummaline argus vaevas teda juba ammu.

Heinol oli see esimene tõeline armastus. Jutaga tutvudes tundis ta, et maailmas on olemas tõelised tundmused.

Talle meenus, millest poisid omavahel rääkisid, kui jutt oli tüdrukutest, armastusest ja poiste ning tüdrukute vahelistest suhetest. Oi, kui halvasti nad olid rääkinud! Tal hakkasid kõrvalestad hõõguma. Et temal Jutaga võiks olla midagi niisugust... Mitte eladeski!

Tõsi, neid rumalaid jutte räägiti enamasti purjuspäi. Ka Heino, kui oli tilga saanud, pidi ennast näitama täitsamehena. Et kui palju on tal tüdrukuid olnud? Heino vastas silma pilgutamata: «Ega mu sõrmi selleks küll jätku, tuleb varbad appi võtta...»

Valter Kesa koputas niisuguse jutu peale talle õlale ja ütles: «Aga mina arvasin, et oled veel neitsi... Haa-haa!»

Ühel lõunaajal, kui nad neljakesi söögilaua ääres istusid, algas Mart Mets, va lõuapuu, oma kõverat juttu:

«Kas teate, poisid, mis ma eile nägin?»

«Noh?» uudishimutses Kesa.

«Väga põnev lugu.»

«Lase tulla, ära mökita.»

«Ma nägin eile Heinot-Jutat metsas.»

«Noo?» imestas Kesa ja sõi edasi.

«Jumala tõsi,» tõendas Mart ja tõstis oma mustad paksud kulmud kõrgele.

«Kus sa neid siis nägid?» küsis Einar.

«Kose-Ristil.»

«Kose-Ristil?» imestas nüüd Valter Kesa. «Aga kuidas sina Kose-Ristile said?»

«Noh, mina käisin sel päeval seenel. Korjan parajasti seeni ja äkki näen: põõsa all lesib üks tore noorpaar.»

«Mis sa valetad...» püüdis Heino Metsa peatada.

«Ma räägin sulatõtt.»

«Sa valetad, ma pole Kose-Ristil käinudki.»

«Ja mis nad siis seal põõsa all tegid?» küsis Valter itsitades.

«Noh, teadagi... Mis poiss ja tüdruk põõsa all ikka teevad...»

Heino ei kannatanud tõgamist välja ja virutas Mardile keedetud munaga pähe. See oli aga üsna vedel ja Mardil oli pärast tegemist, et juukseid korda saada.

Ei olnud Heinol kerge oma armastusega.

Varem oli nii, et armastus oli talle üsna kauge ja kõrvaline mõiste, rohkem romaanidest loetud kui elus nähtud asi. Siis ei puudutanud teda rõvedad rääkimised ja ta ise oskas parajal ajal mõne soolase sõna sekka visata. Nüüd aga oli äkki kõik muutunud. Poiste nõökamine ja «villaseviskamine» olid talle vastumeelseks muutunud.

Aga ka poisid olid seda muutust märganud. Ja seda enam taheti Heino arvel nalja teha. Eriti agar oli Mart, kes vist päevagi vahele ei jätnud, et Heino hella kohta oma kõvera jutuga mitte tonksata. Tagajärjeks olid kokkupõrked. Kui asi mõnikord liiale läks, astus brigadir ise vahele. Kuid need vahejuhtumid tegid talle endalegi nalja.

* * *

«Sa pead nüüd koju minema, Heino!»

«Miks?»

«On väga hilja. Naabrid kuulevad...»

Aga Heino ei saanud aru, miks ta peab koju minema, kui just täna õhtul saab siia jääda. Juta ema sõitis kaheks nädalaks Viljandisse oma kõige vanema

tütre juurde. Pesamuna jäi koju omapead. Pealegi oli Juta ema öelnud Heinole:

«Vaata, väimeespoeg, et sa mu Jutat ei unusta... Käi teda ikka vaatamas, muidu hakkab tal ükski kõle.»

Väimeespojaks oli Juta ema Heinot tõepoolest nimetanud. Ega see halvasti kõlanudki. Tal pole midagi selle vastu, kui aga oma vanemad nõusse jäävad. Neile pole Heino veel kõssanud musta ega valget. Aga miks peaksid vanemad selle vastu seisma? Kas Heino pole juba täiskasvanud inimene? Ja iseseisev?

Jutal olid huuled suudlemisest paksud ja valusad. Ta kartis enda pärast, sellepärast ajaski Heinot koju. Ja Heinogi oli täna kuidagi teistsugune. Ema oli enne ärasõitu tütrelle sõnad peale lugenud. Need kõlasid nii:

«Ole mõistlik, tütar. Heino on tore poiss, aga ära sa temaga kaugele mine. Selleks pole veel aeg...»

Agas kui ta Heinot täna koju ei saa, siis võib asi tõepoolest... Ei, ta ei tohi ema sõnu unustada. Ent ühtlasi tundis ta, kui meeldivalt Heino kuumad käed ta väikesi rindu mudisid.

«Ei tohi, Heino, ei tohi...»

Kui kell lõi kaksteist, tõusis Juta diivanilt, kus nad Heinoga istusid, ja ütles:

«Nüüd lähed sa koju, aga jalamaid. Ma tahan magada.»

«Homme on pühapäev,» sosistas Heino ja haaras tüdruku uuesti embusse. Mis see küll on, mis see küll on, mõtles Juta ja tundis, et ei ole enam suuteline ennast vabastama poisi haardest. Siis tajus ta nagu mingis tardumuses, kuidas poisi käed seal uitavad, kus nad ei tohiks olla. Juta pani loiu vastu, püüdis poisi käsi vaos hoida, kuid tundis, et see kõik on asjata. Ja äkki mõtles ta, et mis sellest siis ongi, kui Heino täna tema juurde jääb. Eks kord tuleb tal ikkagi jääda... Ta lõi käed ümber poisi kaela ja sosistas:

«Ütle, Heino, kas sa väga armastad mind?»

«Sa ju tead, et väga...» hingeldas poiss vastuseks.

«Ja tahad täna siia jääda?»

«Tahan.»

«Ega sa mulle haiget tee?»

«Ei.»

«Ausõna?»

«Ausõna.»

«Kustuta tuli ära. Ma võtan riidest lahti ja heidan magama.»

Heino kustutas tule ära. Jäi diivanile istuma. Kuulis, kuidas süda rinnus tagus. Nagu sepavasasar. Kunagi varem polnud ta oma südant kuulnud. Aga nüüd: tukk-tukk, tukk-tukk, tukk-tukk... Siis kuulis ta veel, kuidas Juta voodi juures riided kahisesid. Kuidas ta voodisse läks... Süda vasardas edasi. Ta tahtis kangesti Juta juurde minna, aga ei julgenud. Kas ta peab siin hommikuni istuma?

«Heino!»

«Jah.»

«Tule siia!»

Heino läks pilkases pimeduses Juta juurde ja leidis tüdruku käed. Ta istus voodi servale ja surus oma näo vastu Juta nägu. Huuled valutasi. Suus oli veremaik. Ta käed libisesid nagu iseendast teki alla ja leidsid palja Juta.

Tüdruk ei teinud mingisuguseid takistusi.

«Võta ise ka riidest lahti!»

See oli mõlemale esimene selletaoline öö. Ja kui siis Heino tüdrukut oma käte vahel hoidis ning Juta ennast talle üha lähemale surus, kätega tugevasti poisi kaela ümbert kinni hoides, helises äkki uksekell. Kohkunult hüppasid mõlemad voodist. Esimesena toibus hirmust Juta. See ei olnudki uksekell.

«Ärataja. Hommikul vajutasin kinni. Kuidas ma kokkusin!»

Ta süütas öölambi ja tuli tagasi voodisse. Kui Heino teda uuesti embusse haaras, tõrjus Juta ta pehmelt eemale.

«Ei tohi, mul oli nii valus.»

«Kustuta tuli ära,» palus Heino.

«Miks?»

«Ma ei tea. Pimedas on nagu parem olla?»

«Ütle, Heino, kas sellest võib laps tulla?»

«Laps?»

«Muidugi. Kas sa siis ei tea, et just nõnda lapsed tulevadki.»

Heino ei vastanud. Juta sõnad löid ta tummaks. Esmakordselt tundis ta midagi suurt ja tõsist. Laps?

Muidugi võib sellest laps tulla... Aga tulgu, mis sellest! Ta abiellub Jutaga ja kõik on korras. Ta haaras Juta suures hellusehoos embusse ja sosistas:

«Kui tuleb poiss, paneme nimeks Einar.»

«Aga kui tuleb tüdruk?»

«Siis mõtled sina nime välja.»

Nüüd kustutas Juta tule ja puges Heinole lähedale-lähedale. Ta ei mõelnud enam millelegi, pea oli mõtetest tühi. Tal oli lihtsalt hea olla Heino embuses, tunda tema silitavat kätt. Siis aga leidis poisi käsi Juta rinnakuhila ja jäigi sinna. Mis sest! Nüüd võib kõike. Aga kui Heino jälle põlema lõi ja Juta ümber tahtis käed kokku suruda, ütles tütarlaps:

«Jäta, Heino! Mul on väga valus... Jääme parem magama!»

Ja enne suikumist lausus ta leebelt peenikese häälega otsekohe Heinole kõrva:

«Ei oleks ma seda ilmaski uskunud, Heino, et juba lastesaamise algus nii valus võib olla...»

* * *

Einar tundis vahetevahel, et tema maailmaasjade mõistmisel oleks nagu auk sees.

Või polegi see auk, vaid lihtsalt mingi valekujutus? On ju inimesi, kelle kooliharidus jätab soovida, kuid kes sellele vaatamata oskavad väga hästi kõiges orienteeruda. Võtta kas või Volodja. Ega see keskkoolgi suuda inimesele kõike pähe panna, aga vaata, kuidas ta kõigest hästi aru saab. Nojaa, tema õpib ju Leningradi ülikooli kaugõppes...

Ei, Einar on vist lolliks loodud, siin pole mingit kahtlust. Jõudnud selle äratundmisele, lõi ta kõigele käega. Kuradile! Kui oled totraks loodud, ei päästa sind keegi. Ka kõige paremad raamatud ei tee sind juuksekarva võrragi targemaks. Kui Einarit hakkas vaevama tühjusetunne, tõi ta raamatukogust endale raamatuid. Ta luges ajaloolise materialismi õpikuid, ajakirju. Nii tekkis tal varsti tarvidus kellegagi mõtteid vahetada. Ta proovis paaril korral ka poistega arutada, kuid sellest ei tulnud suuremat välja, sest

peale Valteri ei osanud keegi üldse midagi targemat öelda. Ainult mökitasid naerda, kui Einar püüdis neid vaidlusse tõmmata.

«Oh, Einar, ära küsi neilt midagi!» ütles Valter. «Ei nende käest sa kuule midagi mõistlikku.»

Ja tõepoolest, nad ei osanud vastata ühelegi küsimusele. Lõpuks selgus, et ka Valter ise ei teadnud paljustki, sest kui ta vahele jäi, lausus irooniliselt:

«Tahad vist professoriks saada?»

«Miks professoriks?»

«Ainult neile on niisugused küsimused tähtsad.»

«Kas sinule ei ole?»

Valter Kesa hakkas naerma.

«Mis kasu on minul teadmisest, et füüsiline töö muutub kunagi vaimse töö sarnaseks? Las ta muutuda pealegi, mis minul sellest.»

Einarit aga ei jätnud küsimused rahule. Raamatute lugemisel tekkis aina uusi kahtlusi ja küsimusi. Ja Volodja oli see, kellega neid kahtlusi ja küsimusi oli kõige kergem lahendada.

... Volodja ja Einar süütasid sigaretid ja jäid teineteisele naerdes otsa vaatama.

Einar: Sinu optimism on tore, aga ütle, mida sa mõtled elu eesmärgi all, ideaalide all, mille nimel elatakse. Kas on neid üldse olemas? Vaat, seda tahaksin teada?

Volodja: Nojaa, sellest meie jutt algaski ja ma vist ütlesin, et ühe sõnaga seda öelda ei saa.

Einar: Ma ei tahagi ühe sõnaga. Kuulan kas või loengu ära.

Volodja: Iga tõeline inimene tahab elada nii, et temast ja tema tööst jääks midagi järeltulevatele põlvvedele. Aga kuidas seda teha? Sina, Einar, teed näiteks tööd, mis esialgu paistab tähtsusetuna: isoleerid torusid. Ära löö käega, Einar! Kui sa ise pead seda tähtsusetuks ja väikeseks tööks, siis ütlen sulle: ujud madalas vees...

Einar: Kas sina oma tuletõrjet pead ka tähtsaks?

Volodja: Jah, pean. Igaüks peab oma tööd tähtsaks pidama, sest see on ainus asi, mis inimühiskonda edasi viib.

Einar: Oi kui targalt sa oskad rääkida. Ja tänava-

pühkija? Kas ka tema aitab inimkonda noh nii, edasi viia?

Volodja: Ka tänavapühkija töö on tähtis, nagu iga töö, mida teeb inimene.

Einar: Seda juttu olen kuulnud tuhandeid kordi, see on nüüd moes... Kurat, ega ma sipelgas ole, et pean kogu pesa eest muret kandma.

Volodja: Need pole moesõnad, Einar. Aga mõni inimene võiks küll sipelgast palju õppida, eriti pesa eest murekandmise osas.

Einar: Torka, torka, Volodja! Sinu peale ma vihastada ei oska, sest sa oled tõepoolest tark inimene. Ühte ma siiski ei mõista — miks niisugune tark ja nutikas mees tohletab tuletõrjes. Minister peaksid olema, Volodja. Aga olgu. Sa ikka ei vasta minu küsimusele — milles on elu eesmärk. Sissejuhatus on sul tehtud, nüüd ehk saab paari sõnaga ära öelda...

Volodja: Saab, Einar. Nüüd saab. Elu eesmärk on alati edasi minna, ikka kõrgemale ja kaugemale. Ja seda ainult inimeste hüve nimel, ainult selle nimel. Kes jääb seisma ja ei taha edasi minna, see jääb elule jalgu...

Imelik, mõtles Einar, kui ta koju tuli. Mõni aeg tagasi rääkis Elsa peaaegu sedasama juttu. Ons nad kahekesi kokku rääkinud?!

* * *

Viiskümmend viis aastat! See pole küll ümmargune juubel, aga sellegi peale vaatamata juubel. Villemi viiekümne aasta sünnipäev jäi omal ajal juubilari haiguse tõttu pidamata. Just nädal enne sünnipäeva jäi ta kopsupõletikku. Nüüd siis haarati viiekümne viiest kinni ja otsustati see täisväärtusliku juubeli arvel ära pidada. Ainult Ülemnõukogu Presiidiumi aukiri oli viiekümnendal sünnipäeval kätte antud.

Juubel pole kerge asi. Esiteks sellepärast, et juubilari pole põhjust oma juubeli puhul rõõmu tunda ja õnnelik olla. Kuigi peab... Sest juubel on juubel ja sel puhul ilma juubeldamiseta läbi ei saa... Aga tõepoolest, mille üle peaks siis üks viiekümne viie aas-

tane mees juubeldama? Kas selle üle, et ta on tänu heldele saatusele siiski nii kaugele jõudnud välja venitada?

Kuid kas pole siis olnud ka toredaid päevi ja tehtud mehiseid tegusid, kas pole olnud häid sõpru ja seltsimehi, kes sinuga koos on jaganud rõõme ja muresid? On olnud. Ja üks ole see ometi suur õnn ja rõõm. Või kas pole möödunud teekonnal seisnud vankumatult silme ees ja südames see kõige olulisem ja kõige tähtsam, mille nimel elatakse ja võideldakse? On seisnud. Ja seisab ka praegu kindlalt ja vankumatult nii sinu kui ka iga nõukogude inimese ees... Ja see pole tuhmunud ega tuhmu ialgi... Jah, vaatamata kõigele on palju, väga palju, mille üle peab rõõmu tundma.

Kui Villem koos Vaikega koju jõuab, on ta väsinud kõigest ilusast, aga ka veidi nukratest mõtetest inimese saatuse üle. Nad mõlemad on väsinud ja erutatud. Rohkem vist erutatud kui väsinud. Nad tulid ju 42. keskkooli pidulikult aktuselt. Oli väga liigutav, aga ka väsitav. Ons kõik juubelid väsitavad? Või ainult viiekümne-viie-aasta-meeste omad? Mida peab siis tegema kuuekümne-, seitsme-, kaheksa-, üheksakümne-aastamees? Aga saja?

Milvi Saaretok, õppealajuhataja, pidas peokõne ja mitte halva, arvab Villem. Võib-olla veidi juubeldavama, kui sellele juubelile just sobis, aga viltu polnud sellepärast midagi. Kuid missugune metamorfoos, selle üle annab tõepoolest imestada! Ei oleks Villem kuidagi võinud oodata niisugust imelugu... Ta kuulas ja märkas äkki, et kuulab tõsise huviga ühe mehe elulugu ja tegevust, kes on talle täiesti võõras ja kaugel... Ja kui tore on see tundmatu mees, kellest Milvi Saaretok nii hoogsalt ja veendunult kõneleb. Ta võitleb nagu lõvi vaenlaste vastu, päästab surmapõlgavalt lahingu piirkonda sattunud lapsi, tormab roodu eesotsas hitlerlaste kaevikusse... Pärast sõja lõppemist marsib ta Eesti Laskurkorpuse ridades sünnilinna ja asub jälle etteotsa. Kommunist, patrioot, eesrindlik pedagoog. Ühesõnaga — positiivne kangelane mingist romaanist.

Kes see mees võiks küll olla?

Ja äkki ta jahmatas: see oli ju tema, Villem Rada,

kellest räägiti ettekandes. Kuidas ta võis selle ometi unustada? Kas kõik juubelid mängivad niisuguse vingerpussi juubilaridele? Oli nagu lihtne töömees oma puuduste ja vourustega, inimene, kes oma isikut kunagi esile ei upita, kes karjeriste põlgab. Noh, on kooli direktor, õpetab lapsi (kuigi polnud Makarenko) ja juhib kooli. Aga siin on temast tehtud ju lausa kangelane, kellel on kuldtäht vaid kogemata jäetud rinda panemata... Talle on antud nii palju häid omadusi, et aina imesta... Igal pool ja kõikjal — ikka ja alati kõige ees... Ja Villemi kaks ordenit on ka korruga niisuguse aupaistega ümbritsetud, et... Tõepoolest, metamorfoos, mida juubelid teevad juubilaridega, on lausa hämmastav.

Aga olgu, kui see juubeli puhul nii on... Nüüd tuleb veidi puhata ja hinge tagasi tõmmata, ärevus maha jahutada, et mõne tunni pärast hakata külalisi vastu võtma. Sugulased ja sõbrad olid kõik aktusel ja lubasid kell kaheksa õhtul kohal olla. Ja Villem heitis puhkama, sest külaliste tulekuni oli veel tund aega.

Õhtul oli esimesena kohal Rudolf Bachman, käes paberisse keeratud kolm hiiglasuurt gladiooli. Kärarikalt nagu alati väljendas ta oma tundmusi. Villem ei kahelnud selles, et Bachmani sõnades on kõige enam ehtsat rõõmu.

Aga Rudolf hakkab oma põuetaskust midagi välja tirima. Kindlasti kingitus, ilma milleta peetakse näotuks sünnipäevale minna. Igavene nuhtlus! Vaene mees pidi vist kaua pead murdma, mida viia kingituseks ja küllap tusatseski selle üle, sest sünnipäevakingi hankimine on ju terve probleem. Mida osta? Idamaa mehed kingivad sünnipäevadeks kaameleid, eesleid, vaipu, suuri viinaga täidetud vaate, olenedes kinkija rikkusest. Viimasel ajal on hakatud kinkima televiisoreid ja «Volgasid», mille kohta Villem on ajalehtedest följetone lugenud. See liiale läinud traditsioon on hukka mõistetud.

Mida see Bachman oma pruuni suvemantli põuetaskust välja tirib? Sooh, mingi paberisse pakitud ese. Raamat? Ka sellel on mõte sees, aga kust teab Rudolf, et seda raamatut koolivennal ei ole? Ent kingitud hobuse suhu ei vaadata. See polegi siis raamat, vaid...

peegel! Ja veel missugune. Mingi vanaaegne, ovaalne ja haruldase hõbehelgiga. Paksu klaasi ääred hoolikalt mustriliseks tehtud ja lihvitud. Kui peeglit natukenegi liigutada, sädelevad selle randid vikerkaarevärvides. Oi seda Rudolfit küll! Ja küllap on peeglil peale kõige muu veel mingi sümboolne tähendus juures, selle peale võiks Villem mürki võtta.

Bachman aga mõtleb selle üle, et kuidas tema kink nii saaja kui ka seltskonna poolt vastu võetakse. Ta teadis väga hästi, et peeglit ei kingita, et selle kinkimist peetakse isegi ebasündaiks, kuid ostis kohe peegli, kui antikvariaadist haruldase peegli leidis. Kui surnu on majas, keeratakse peegel kummuli või kaetakse hooliga kinni. Bachman on võhik rahvakommete tundja ja ei oska kõike seletadagi, kuid ta on ka mees, kes ebauskudele ei salli. Aga võib-olla on peegel seotud inimese hämara aimusega antimaailma olemasolust, millest viimasel ajal on Bachman mõndagi veidrat ja fantastilist kuulnud ja lugenud. Sest kas ei ole see maailm, mis peegliklaasi taga seisab, hämmastavalt sarnane tegelikkusega, ainult et kõik on seal illusoorne ja olematu ja mõneski mõttes vastupidine, nagu antimaailmas peabki olema.

Need mõtted vilksatasid Bachmanil läbi pea, kui ta kingituse Villemile ulatas ja lausus:

«See kuulub peegeldusteooria juurde ja kulub sulle marjaks ära.»

«Eks see saa mulle,» rõõmustas Vaike, kes Bachmani sissejuhatavat ütlust ei kuulnud, «ega Villemile küll seda asja vaja lähe.»

«Oi, temale on seda rohkem vaja kui teile, pereinaine, tõesti palju rohkem,» tõrjus Bachman Vaike pretensiooni kindlalt kõrvale.

Hakkas tulema teisi külalisi. Villemit olid tulnud tervitama poeg ja tütar. Andrus tuli üksi, ilma Maretita. Maret pidanud küll kaasa tulema, aga just eile tulnud tal Tartusse sõita komanderingusse, palus tervised ja õnnitlused edasi anda. Jah, mis seal teha, eks need tööülesanded ole tähtsamad. Maret töötas Polütehnilises Instituudis laborandina. Ei tea, mõtles Villem endamisi, missugused äkilised ülesanded võisid Maretit Tartu saata. Võib-olla oli see lihtsalt tagasihoidlikkus,

sest veel kordagi pole tütarlaps esinenud Andruse mõrsjana, vaid hea tuttavana.

Milvi Saaretok kinkis oma ülemusele kolm veripunast roosi.

Kõige viimased olid Einar ja Elsa.

Elsa oli naiste hulgas oma lihtsas sinises kleidis kõige kenam. Vahest ehk Kaie võis oma noorusest õhkuva näoga mõnevõrra Elsaga võistelda, ometi jäi ta selles, mida nimetatakse naiste juures sarmiks, Elsast maha. Elsa oli mustaverelisem, Kaie heledama jumega. Elsa juures võis tunda rahulikku suhtumist oma ümbrusse, tagasihoidlikku reageerimist tähelepanuavaldustele. Kaie aga oli impulsiivsem ja tütarlapselikult keevaverelisem. Üldse olid nad mõlemad selle õhtu silmapaistvamad naised. Kuid ega Milvigi tahtnud teistest maha jääda. Nagu õdegi mustajuukseline ja sihvakas, oli temas siiski rohkem mehelikku karmust, mis paistis väikese kühmukesega õhukesest ninast, resoluutsest kõnetoonist.

Villemit olid tulnud õnnitlema ka kaks relvavenda. Üks oli pikk ja kõhn Karl Rajamaa, endine rahvuskorpuse polkovnik, kelle nime mainiti peaaegu igas sõjamälestuses. Ta oli Villemist tublisti vanem ja juba mõned aastad pensionil. See karmide näojoontega mees pidas Villemist lugu ja külastas teda vahetevahel. Ent ta ei sallinud Rudolf Bachmanit, keda nimetas pudrupeaks ja imestas alati selle tema arvates imeliku sõpruse üle, mis püsis Bachmani ja Villemi vahel. Teine relvavend oli endine nooremleitnant Joonas Uustalu, Võrumaa mees, kelle kõnekeel polnud siiamani täiesti vabanenud võru murde kõlast. Joonas Uustalu oli viiekümne-aastane ja töötas kirjastuses toimetajana. Ta oli vilgas sulemees, kellelt ilmus kirjanduskriitilisi artikleid, mille poleemiline laad kutsus esile suuri sõnakähmlusi, mis aga igakord Joona kasuks ei lõppenud. Teda süüdistati diletantismis, kirjanduse spetsiifika ignoreerimises ja paljudes muudes pattudes. Ent see ei vähendanud Joona julgust ja mõne aja pärast ilmus uus kirjutis, millele kohe raginal vastu astuti, kas või sellepärast, et artikli all seisis Joonas Uustalu nimi.

Juba maailma algusest saadik püüavad sünnipäeval olijad koosviibimist iga hinna eest elavaks muuta. Sel-

leks kasutatakse mitmesuguseid proovitud vahendeid. Kõigepealt tuleb tooste lausuda, sest ilma selleta ei ole kombeks viina võtta. Et aga igal sünnipäeval on alati vajalikul määral viinad ja veinid laual olemas, siis algab olemine just sellest.

Algul läheb sünnipäeval kõik vaikselt ja viisakalt. Võetakse vaikselt pits viina. Siis minnakse sünnipäevalapse kallale. Kui juba viis-kuus pitsi on võetud, läheb üldpilt lärmakaks, sest hakatakse omavahel rääkima. Nüüd enam lihtsa toostiga («Pererahva terviseks!» või «Sünnipäevalapse teise jala terviseks!») tähelepanu ei võida. Tuleb enne kahvliga klaasil helinat teha ja sõna paluda. Siis juba saab üks külalistest kas iseenesest või määramisega peolaua juhiks. Sellel sünnipäeval oli juhi osa sattunud Joonas Uustalu kätte, kes seda rolli ka agaralt etendas. Ta püüdis kõigepealt Bachmanist ja Rajamaast jagu saada, kes istusid vastamisi üle laua ja olid ägeda sõnasõja valla päästnud. Kumbki ei tahtnud kuidagi järele anda.

«Sina, Rajamaa, ära aja niisugust juttu...»

«Mis juttu ma olen ajanud?»

«Et tulevane ühiskond ei tunne rahvust, vaid ainult inimest.»

«Kas see pole siis õige seisukoht?»

«Iga inimene on alati seotud oma rassi ja natsiooniga.»

«Sina, Bachman, oled alati oma olemuselt olnud natsionalist, praegu aga tuleb välja, et oled peale selle veel rassist. Ega sa ometi neegreid vihka?»

Rajamaa on punane ja vahib nagu kull oma vastast.

«Ma pole kunagi rassist ega natsionalist olnud, aga kõigile on teada Rajamaa dogmatism.»

«Nüüd ajab professor joba, ja missugust!»

«Aga kas sa, Rajamaa, oled Leninit lugenud?»

«Ha-haa-haa, see on alles pirn...»

«No, oota, ma tean, et oled lugenud, aga kas sa seda kohta ei mäleta, kus Lenin räägib rahvaste ühtesulamisest...»

«Professor eksamineerib?»

«Ahaa, ei mäleta? Kas see tähendab sinu arvates rahvaste kadumist?»

Oi, seda madinat, mõtleb Joonas ja teeb ettepaneku

tõsta klaasid rahvaste sõpruse terviseks nagu mõnel rahvusvahelisel banketil.

Kõik toetavad teda, tõstetakse klaase. Pärast seda haarab Milvi Saaretok otsa enda kätte. Siis lauldakse sünnipäevalapsele «Ta elagu!», kuid see ei suuda diskussiooni maha suruda.

«Rahvusküsimuses on meil veel tõesti palju segaputru, see on kõigile teada. Rahvaste ja rahvuste võrdust on hakatud meil jälle assimileerimisteooria vankri ette rakendama...»

«Ja seda esitatakse marksismi pähe,» karjub Bachman sekka, «kuigi see pole kaugel Puriškevitši vaadetest...»

«Bachmanil on õigus, kulla Rajamaa, rahvused ei soovi assimileeruda, eriti veel nüüd, kui nõukogude kord on neile andnud niisugused võimalused, mida ajalugu ei tunne.»

«Ja kurat võtaks,» röögatab Bachman uuesti vahele, «kellele on äkki jalgu jäänud meie rahvused, rahvuskultuurid ja rahvuskeeled? Kas siis kommunismi saab ehitada ainult venelasena?»

Rajamaa ei anna järele. Kes ütleb, et tema pooldab rahvaste assimileerimisteooriat? Ei maksa teise mõtteid väänata. Aga kaitsta rahvuste säilitamist igaveseks ajaks pole sugugi kooskõlas marksismiga... Tulevikumaailm on ilma rahvusteta!

«Ohhoo! Kus see on Leninil öeldud? Näita mulle seda kohta ja ma annan sulle sada rubla.»

«Bachmanil seda rahapuru isegi jalaga segada,» hüütakse vahele.

«Rahvuslikud piirid ja vaheseinad on ju arengu takistuseks.»

«Õigus, ainult kapitalistliku korra juures, Rajamaa, ainult kapitalistliku...»

«Aga keelebarjäär?»

«Sellest saadakse üle rahvastevahelise keelega. Eks ole, õpime ju praegu kõik maast-madalast hoolega vene keelt...»

«Õpime küll, aga kas oskame,» kahtleb Joonas. «Ma kuulsin ise oma kõrvaga, kuidas üks eestlane vene keeles kõneles, et moores plaaval ossetriina, leevus ruhikal sviniina...»

«Aga kui sotsialism võidab kogu maailmas, kuidas siis saab?»

«Siis, Elsakene, tuleb maailmakeel mängu.»

«Sa, Ruudi, tead ju, et maailmakeelt pole olemas...»

«Oh, kallid direktor, uskuge minu juttu: esperanto saab maailmakeeleks. Aga mis teie, estimata sinjorino, norutate?» pöördus Milvi äkki Kaie poole, kes Joonas kõrval istus.

«Igav? Muidugi, niisuguste vanade kōsunud kuivikute hulgas hakkab kōle, üks ole. Tantsima, lapsed, tantsima!»

Tantsima siis tantsima. Einar pani radioola üürgama, ja varsti läks jalakeerutamine lahti. Ega neid tantsijaid palju olnudki — Einar Elsaga, Joonas Kaiega ja Milvi Andrusega. Parajasti tuli valss, mis sobis kõigile.

Oli juba keskōō paiku, kui Vaike ja Elsa kohvilaua katsid. Kaie tuli Bachmani poolt kingitud peegliga.

«Isa, missugune tore kingitus!»

«Rudolf Bachmani oma.»

Peegel käis käest kätte. Ja kohe hakkasid lõbusas tujus külaliste keeled selle ümber jahvatama.

«Mis muud,» arvas Rajamaa, «kui tahtis sünnipäevalapsele meelde tuletada, et vaata peeglist, ära aastaid unusta.»

«Oh ei, Karl,» vaidles vastu Rajamaa roosa ja priske abikaasa, «küllap Villem on üks edev noormees. Selleks ka kingitus, et selle ees ennast kenitada.»

«Tohoo ilmaimet, ei ma teadnud tänapäevani, et mu Villem sihuke hepp mees on.»

«Oh, sa, Vaike, ei tea oma Villemist pooli asjugi... Pole nad ühti utekesed, nagu näost paistab.»

Rudolf Bachman haaras peegli enda kätte. Ei tohi ju kuidagi lubada, et sünnipäevalapsele hakatakse liiga tegema. Kui teada tahetakse, siis võib Rudolf Bachman kõik ilusasti ära seletada.

«Ma tean, et see kingitus tekitab mitmesuguseid arvamusi, ühed arvavad, et peeglit pole üldse ilus kinkida. Teised muidugi jälle otsivad kingituses varjatud mõtet. Ja neil on ka õigus. Kingitusel on alltekst...»

«Küllap midagi freudistlikku,» arvas Joonas kavalalt.

«Sugugi mitte, vastupidi — marksistlik.»

«No-oh? Oleks väga põnev...»

«Oodake, las ma siiski seletan. Sõnavabadus ju on...»

Kõik jäid veidike vaiksemaks. Ainult Karl Rajamaa vahtis kurjalt kõnelejat ja tahtis veel midagi salvavat öelda, ent Bachman oli otsa enda kätte saanud.

«Vaadake, eks me auväärt sünnipäevalaps ole mees, kes on oma elukutseks valinud võidelda maailma õige peegelduse eest inimese teadvuses...»

«Oi, kui targalt Bachman oskab rääkida!»

«Ajalugu! Mis see on? Ainult faktide peegeldamine inimese ajus. Ja need faktid peavad õiged olema...»

«Oh sa mu meie, kes võib aga öelda, missugused faktid on õiged, missugused valed? Täna on nii, homme teisiti.»

«Aga selleks, kallis Andrus, ongi nüüdsest peale see peegel, mis on võimsa selektsioonivõimega ja ainult õigeid fakte peegeldab.»

«Täna sind, Villem, et asjast kohe õieti aru saad, sest selleks ma sulle ta kinkisingi, selle vanaaegse Nostradamuse võlupeegli.»

«Nojah, nii tuligi välja, et kui mitte Freud, siis Nostradamus ikkagi,» lausus Einar ja tõstis klaasi Nostradamuse auks.

«Kuid sõbrad, kas Nostradamus pole siiski üks kapitalismi kõverpeegel? Kuidas me saame tema terviseks juua?»

Oh-hoh-hoo!... Bachman oli omadega sisse kukkunud. Aga ta püüdis ennast välja rääkida.

«Peegeldusteooriasse kuulub ka kõverpeeglite küsimus, kuna inimeste teadvuses peegeldub maailm väga mitmeti. Muide, Nostradamus on keskaja figuur ja kuulub kapitalismieelsesesse ajajärku, kallis Joonas. Ainult õige maailma peegeldus...»

«Oh, kes seda teab, mis on õige, mis kõver, lugupeetud professor, aga meie püüdlused selle õige leidmiseks jäävad paika pidama. Ja see on kõige tähtsam...»

... Kui külalised olid läinud ja Vaike koos Silvia ja Elsaga hakkasid lauda koristama, küsis Villem Einarilt:

«Kuidas edenevad sinu asjad, vanapoiss?»

Einari nägu tumenes.

«Pole ammu Kamara juures käinud, see tähendab — ta pole mind enam välja kutsunud. Aga ilma selletagi on minu tulevikutaevastume...»

«Kõige tähtsam on see, kuidas sa ise suhtud sellesse tulevikutaevasse. Usu, mu poiss, ei tohi lootust kaotada, ka kõige raskemal juhul... Mõistad sa mind?»

«Ma ei tea isegi. Elsa räägib mulle sedasama mis sinagi.»

«Sa ju ometi usud teda?»

«Just samuti, vahel usun, vahel mitte.»

Mehed istusid vaikselt. Ja mõtlesid...

Kümnes peatükk

Emma Silvia oli raha otsas. Peaaegu viimse kopikani. Toonekurg oli järjekordsel ringreisil ja Silvia jälle kuivale jätnud. Mõne nädala pärast ilmub ta päeva-valgele ja küllap Silvia siis talle näitab, kuidas Luukas õlut teeb... Aga praegu on tõepoolest räbal lugu. Muidugi, äärmisel juhul võib ta paar obligatsiooni ära müüa ja pääseb nii hädast välja, aga see on viimane abinõu.

Emma Silvia arendab mõtteid ja teeb endale näomassaaži. Ega neljakümne viie aastane naine veel vana pole. Kanavarbad! Need neetud kortsud! Küll on Silvia nendega võidelnud, aga ikka ronivad ja ronivad silmanurka tagasi. Tee, mis sa hing tahad! Ja põsed! Kipuvad aina lotendama. Koerapõsed! Massaaž ja veel kord massaaž! Nii. Emma Silvia käed töötavad nagu lumekoristaja kühvlid, nii et põsenahk on varsti lillakaspunane. Pärast niisugust teguviisi on põsed korraka ümaramad ega vea enam suunurki allapoole. Aga kael! Oh, issand! Vägisi tahab vanaks ja närbunuks minna. Ah seda õnnetust küll! Isegi kreemid ei taha aidata! Emma Silvia vaatab peeglist oma kaela. Sa püha vägi, nagu saapasäär voltides. Mida sa, vaene hing, niisuguse kaelaga peale hakkad! Masseerida. Silvia sõrmed liiguvad energiliselt mööda kaelalihaseid üles-alla, üles-alla... Nii, nüüd ringikujuliselt, nagu massaažiõpikus kirjutatud... Nii.

Kui kanavarvaste kaotamiseks on head lanoliinkreemid, siis kaelamassaažiks on palju parem kasutada mandliõli sisaldavaid vahendeid. Jah, Klaara on teda ikka meeles pidanud. See Rootsist saadetud kreem oli väga hea, aga sai otsa. Ja uut pole enam kuskilt saada.

Aga kust siiski raha saada? Ja nagu ikka niisugustel juhtudel, tuli talle meelde vend Villem. On üks kura-dima kopikakoi! Eriti kihvtine on Vaike. Aga kui hästi kavalasti suruda ja pressida, küllap ikka midagi rebe-neb. Maniküür? Silvia vaatas oma sõrmi. Küünelakk oli mitmest kohast pragunenud ja maha pudenenud. Vaja uus teha, ega muud. Ta tõi tangid, viilid ja lakipudeli. Valis meodsad lilla tooniga laki ja hakkas tööle.

Silvia mõtted läksid jälle Toonekure juurde. Madis Toonekurg oli eakas mees, ema Silviast kaksteist aastat vanem. Tutvumine temaga sündis aasta tagasi rongis, kui Silvia oma endise kooliõe Klaara juurde Viljan-disse paariks päevaks külla sõitis. Sõbrataril oli linna-serval väike maja, kus ta oma mehe ja kahe lapsega elas. Rongis tutvus ta jutuka vanahärra Madis Toone-kurega. Selgus, et Toonekurg töötab ETKVL-i süstee-mis kaubatundjana ja reisib sageli ametikohuste täit-misel mööda vabariiki. Tookord sõitis ta samuti nagu Silvia Viljandisse, kus võttis osa nõupidamisest. Ema Silvia oli parajasti vaba naisterahvas. Tema suured ja ikka veel ilusad silmad uurisid hindavalt Madise muhe-dat nagu. Silvia oli hästi riides, hoolikalt mingitud ja maniküüritud. Madisele pidi see jätma hea mulje. Ja jättiski. Juba järgmisel päeval oli järve ääres kohta-mine. Sellele järgnesid teised, juba Tallinnas. Kolme nädala pärast sai Silvia endale uue armukese. Madisel oli küll oma perekond, kuid mis puutus see siia! Paari kuu pärast kolis Toonekurg Silvia juurde. Ta seletas, et jättis oma perekonna maha ja lubas selle ka ametli-kult vormistada. Ema Silvial tekkis lootus, et võib-olla õnnestub tal nüüd oma kirjule meestereale punkt panna ja ankur kindlasse sadamasse heita. Kuid Toone-kurg hakkas viimasel ajal jälle lendama ja ema Silvia lootused aga muutusid veelgi ähmasemaks. Kas tõesti ükski mees ei taha oma elu jäädavalt minuga ühendada, mõtles ta valuliselt.

Üksindus! See on vist inimese elu äpardumise kõige raskem juhus. Kõle, jäik ja halastamatu üksindus. Kui su juuksed hakkavad minema halliks, luud-kondid kan-geks ja vanadus on vaikselt nagu varas sulle juurde hiilinud, on üksindus selleks timukaks, kes su viimased elupäevad mürgitab ja lõpuks su enda pea maha raiub.

Timukas, käi eemale! Aga ta ei lähe kusagile, ta on saadetud sinu juurde karistuseks selle eest, et sa sõprusest ja armastusest ei hoolinud, kergemeelselt oma tundmustekulla peenvase vastu vahetasid. Tõsi, kullatükk oleks väiksem olnud kui vaskrahaahunnik, aga ta oleks su elu lõpuni hiilanud ja südant soojendanud, kuna kogu vaskrahaahunnik on nüüd lootusetult kattunud rohelise ja mürgise roostega.

Emma Silvia läks välja, et automaadist Villemile helistada. Kui ta Villemit kätte ei saa, tuleb obligatsioonid käiku lasta. Neid on veel kaheksa, Toonekurelt väljapressitud kingitus.

Ta astus mööda tänavat, helehall suvemantel seljas ja moodsad kingad jalas. Suvi oli sel aastal tore, soe ja kuiv. Ja augusti lõppki polnud halb. Ometi pole Silvia selle suve mõnusid maitsta saanud. Ainult kuu aega oli ta Toonekurega Pärnus elanud ja soojas merevees supelnud. Sellest on aga äärmiselt vähe. Suvi on siiski oma kolm kuud pikk: juuni, juuli, august. Ja emma Silvia meenutas aegu, kui ta Krimmi ja Kaukaasia plaadil oma pruuni kehaga elbutas ja Musta mere rohekas vees suples...

On tõesti imelikud need mehed! Esimesel aastal viib ta sind kas või maailma otsa, on valmis sulle kõik ohverdama. Aga juba teisel on tal rahast puudus ja ka aega ei ole enam. Kindlasti tegi emma Silvia vea, et ta suvel oma Toonekurge lõuna poole ei suunanud, sest kes teab, mis mõtted tal tuleval suvel peas liiguvad. Pärnu? Muidugi pole ka Pärnu halb kuurort, aga Sotši ja Livaadiaga võrreldes... Lihtsalt naeru ajab peale!

Automaattelefonide rida. Ja kõik vabad.

Emma Silvia valis kooli numbri. Sekretär vastas, et direktor on koju lõunale läinud. Kuid kodust ei vastanud keegi. Silvia sai maruvihaseks. Kurat ja põrgu! Kuidas siis niiviisi võib olla? Kas mitte Villem, see vana bürokraat, pole oma sekretäri nii välja kantseldanud, et ta Silviale midagi niisugust vastab? Sageli on sekretäri sõnade järgi direktor kas nõupidamisel, linna haridusosakonnas või kurat teab kus! Ta astus vihaselt telefoniputkast välja ja nägi Villemit, kes vaikselt mööda kõnniteed sammus. Tähendab, ta polnud

tõepoolest veel koju jõudnud. Vaike aga oli nähtavasti köögis ja ei kuulnud telefonihelinat.

Emma Silvia rahunes silmapilkselt ja ruttas Ville-
mile järele.

«Tere, vend!»

Villem jäi seisma. Ta oli ülikonnaväel ja peakatteta.

«Tere, kuhu siis?»

«Tahtsingi sinuga kokku saada.»

«Siis on hästi, õde. Lähen lõunale ja kutsun sind
kaasa.»

Emma Silvia oli meelsasti nõus: jälle vedamine, lõu-
nasöögi küsimus langeb ära. Ta vaatas venda. Jah,
vanaks hakkab jääma. Kümme aastat Silviast vanem.
Alles hiljuti oli sünnipäev. Hallisegused juuksed, kõrva
ääres juba lausa valged. Kõnnak kuidagi vanameheli-
kult tõnts, ninal tugevate klaasidega prillid. Mis teha,
eks me kõik vanane. Ei tea, kas annab raha või ei anna?
Igatahes raha tal on, kui mitte mujal, siis hoiukassas.
Aga et oma lihasele õele annaks! Eriti õel on see Vaike,
kes varsti pensionile läheb.

Vaike polnud veel tulnudki.

«Muidugi, olin unustanud,» lausus Villem, «temal
täna ju õppenõukogu, varsti esimene september ja töö
algus. Nii et ole perenaiseks ja kata laud.»

Emma Silvial polnud midagi selle vastu, sest oli tar-
vis ainult supp ja hautatud kana ära soojendada. Nad
sõid köögis.

Villem vaatas õde ja mõtles: küllap jälle rahahäda
käes, muidu poleks ta nii sõnakuulelik ja heatahtlik.
Näe, korraldab laua taga nagu perenaine kunagi, ei
kirtsuta nina eilse supi ega ülessoojendatud kohvi
pärast. Villem polnud õde paar kuud näinud, sünni-
päevast saadik. Ta teadis, et õe järjekordseks koos-
eksisteerijaks on Madis Toonekurg. Võib-olla saab
temast ... Kuid milleks nii mõelda, eks elu näita. Ta
küsis õelt koduses toonis:

«Kuidas Madis elab?»

«Komandeeringus.»

«Kus?»

«Oh, mitmes kohas korraga. Vist Valga ja Võru
kandis. Selle järele peab Moskvasse sõitma.»

«Mis sinna?»

«Nagu ta mulle rääkis, tulevad mingid kursused, mis kestavad mitu kuud. Igavene rist niisuguse mehega, alati lennus...»

Mehega? Kas siis Silvia peab Toonekurge juba meheks? Annaks jumal. Ja ega mehel viga pole. Villem astus kord Silvia poole sisse ja nägi Toonekurge, vestleski veidi. Umbes samades aastates mis Villemgi, jutu poolest päris arukas mees. Nähtavasti viinanina, sest sel korralgi oli mehel konjakipudel kähku laual. Kas ta aga Silviaga kokku jääb, see on omaette küsimus, sest mehel on perekond — naine ja kaks last.

«Oled sa Einarist midagi kuulnud?» küsis Silvia.

«Üht-teist. Näib, et tema abiellumine polnudki viga.»

«Ära räägi. See oli suur viga. Enne jõi Einar üksi, nüüd joovad kahekesi.»

«Kust sina seda tead, see pole ju tõsi.»

«On küll. Ja tead, Villem, Einar läheb varsti kohtu alla.»

«Noh, seda asja ma tean.»

Silvia hakkas Villemile pikalt ja laialt rääkima Einari kuritegudest. Ta tegi seda niisuguse tooniga, nagu polekski see tema poeg. Villem kuulas Silvia juttu piinlikkuse tundega.

«Sa, Silvia, räägid Einarist nii, nagu tunneksid tema õnnetustest kahjurõõmu.»

«Ära kaitse, Villem, seda hukkaläinud inimest. Karistuse on ta ära teeninud. Juba maast-madalast ajas poiss hambaid vastu, ei kuulanud ema sõna. Nüüd on karistus käes...»

Mida rohkem Villem õe juttu kuulas, seda raske-
maks muutus ta meel. Ta ei saanud aru, kas Silvia silmakirjatses või ei mõistnud ta, millest rääkis. Küllap oli siin nii ühte kui teist. Villem ei tahtnud õega vaielda ja kuulas teda vaikides. Siis sai Silvia jutujärg otsa. Mõni aeg joodi vaikides kohvi. Silvia pani tühja kohvitassi eemale, kõhatas ja ütles:

«Tead, Villem, tahaksin sinult veidi raha. Nii kolmekümne rubla ringis.»

«Vaja midagi osta?»

«Ei, niisama elamiseks. Vaata, Toonekurg on praegu sõidus ja ma ei tea, kunas ta koju jõuab.»

«Ja töö! sa ei käi?»

«Jälle hakkad vana lauluga peale?»

«Miks vana lauluga?»

«Kas pean sulle arstitõendi tooma, et põen maksa-kärbumist?»

«Selle haigusega saab kergelt tööd teha.»

Silvia vaatas vennale juba põlastavalt otsa.

«Kui halastamatu sa oled, Villem!»

Villemis kihvatas miski, ent ta sundis enda rahule ja lausis:

«Kuule, Silvia, lepime siiski ühes kokku: annan sulle raha, kui mul seda on. Kui aga ei ole, ei peaks sa pahandama. Eks ole? See on üks asi. Teist tead isegi: kui inimene pole suuteline tööd tegema, siis on ta invaliid, saab invaliidsusepensioni. Sellest olen sulle korduvalt rääkinud.»

«Mul ei ole tööstaaži.»

«Noo, sul siiski on.»

«Neli aastat ja kuus kuud.»

«Ka selle eest makstakse.»

«Sandikopikaid.»

«Raha on raha, olgu ta suur või väike.»

«Nii et sa mulle raha ei anna?» küsis Silvia ja tõusis järsult üles. «Mis ma siis mangun nagu mõni kerjus...»

«Ei, Silvia, annan. Aga mul pole võimalik anda kolmekümmet rubla. Viisteist võid saada.»

Silvia leppis sellega. Olgu peale viisteist rubla. Obligatsiooni jätab nüüd müümata. Ta võttis raha, jättis vennaga hüvasti ja lahkus.

Villem väljus veidi hiljem, ta ei tahtnud õega koos minna. See viisteist rubla, mis ta Silviale andis, polnud hoopiski vaba raha, vaid raamatute oma. Nüüd tuleb Vaike käest uut raha küsida. Naine ei ütle küll sõnagi, aga Villem teab, mida ta mõtleb. Ta ise oli nende väljajütmata mõtetega täielikult nõus.

* * *

Kui Einar kolmandat korda Kamara juurde kutsuti, oli ta juba rahulikum. Ta näitas kutset isegi Elsale.

«Jumal küll, jälle prokuratuuri,» õhkas Elsa. «Ega ta sind ometi pokri pista?»

«Vaevalt. Seda tehakse teisiti: tullakse öösel või vahistatakse tööl, mõnikord ka tänaval.»

Tal tuli eestois veidi oodata, sest keegi oli parajasti uuriija juures. Kui külastaja uksest välja astus, nägi Einar, et see oli Leopold Kaiseri tütar Marta. Ta nutetud silmad reetsid, et jutuajamine uuriijaga polnud mõnus. Einar tõusis püsti ja teretas viisakalt. Marta silmis vilksatas mingi säde, mis võis tähendada nii rõõmu kui ka viha.

«Ah, see oled sina,» jäi Marta seisma ja võttis vastu Einari käe. See oli jahe ja higine. «Käid kive veeretamas?»

«Missuguseid kive?» ei taibanud Einar.

«Noh, kuidas nüüd äkki nii mõistmatu? Ära teeskle, madu!» sisistas Marta ja kadus välisukse taha.

Einar seisis nagu puuga pähesaanu. Mida see siis tähendas? Mispärast madu? Ah, soo! Marta isa on ju trellide taga, Einar aga vaba. Tütrel kurvastus on suur. Aga mida tähendab ütlus: käid kive veeretamas? Einari hakkas korruga palav, sest ta taipas öeldud lause mõtet. Ah nii. Kusagil südame piirkonnas hakkas tal korruga mingi lihas või närv valusalt tuikama.

Teda kutsuti uuriija kabinetti. Kamar oli lahke ja pakkus kohe tooli. Einari kõrvus kumisesid ikka veel Marta tigidad sõnad. Ta jäi seisma nagu puunui. Kamar ei pannud alguses tähele Einari hingelist seisukorda. Ta korrastas oma lauda ja pani paigale pabeleid. Siis märkas ta, et Einar seisab.

«Mis teiega on, Reeding? Miks te ei istu?»

Einar istus ja hakkas oma sõrmi põrnitsema.

«Möödunud korral vestlesime teiega sellest,» algas Kamar vaikselt, «kuidas kombinaadis loodi igasuguseid kilpe ja kaitsevahendeid, mille varjus varandust riisuda ja kõrvale toimetada.»

Kamar lehitses toimikuid ja ta sõrmed jäid peatuma neis kohtades, kuhu olid paberilipakad vahele pandud. Ühel niisugusel kohal jäi ta peatuma, luges veidi ja küsis:

«Õelge, seltsimees Reeding, kes saatis teie ja Vasara brigaadi Kõdra suvilat ehitama? Kõder ütleb, et Kaiser, Kaiser aga eitab kategooriliselt. Ta ei teadvat

midagi Kõdra suvilast. Niisiis, kes saatis? Kummal on õigus?»

«Ei mäleta,» vastas Einar kuivalt.

«Kuidas ei mäleta?» imestas Kamar. «Niisugune asi peaks teil siiski meeles olema. Vasar tunnistas, et Kõder. Olevat teid kahekesi oma kabinetti kutsunud ja töökäsud kätte andnud.»

«Ei mäleta.»

Kamar vaatas Einarile tähelepanelikumalt.

«Ma imestan, Reeding, teie tänase mälu ja ka tooni üle. Olen omateada teie vastu küllalt sõbralik olnud.»

Einaril hakkas korraga häbi. Keda kuradit ta Marta sõnade pärast oma südant valutab! Leopold Kaiser on ju sul, riigivaras. Tütrel on muidugi kahju, aga mis on sellega asja temal, Einar Reedingul! Et ta on kunagi Martaga maganud, kas see annab põhjust asuda nüüd sulidekamba poolele?

«Vabandage, seltsimees Kamar, ma ei ole täna vist päris terve. Pea valutab ja enesetunne...» valetas Einar.

«Ah nii, see on teine asi. Võib-olla lükkame tänase vestluse edasi?»

Kuid järgmisel päeval pidi brigaad alustama uut tööd ja Einar ei tahtnud sellest eemal olla.

«Arvan siiski, et võime vestlust jätkata.»

Kamar silmitses veel kord tähelepanelikult Einarit.

«Te ei vastanud mu küsimusele.»

«Töökäsu andis Kõder.»

«Mäletate kindlasti?» naeratas Kamar.

«Jah. Ta kutsus meid Vasaraga oma kabinetti ja andis töökäsud kätte.»

Protokollija, kes istus teise laua taga, krõbistas sulge paberil, pannes jutuaajamise kirja.

Fiktiivseid dokumente võeti ainult neist brigaadidest, kus enne Kaiser oli kokkuleppe saavutanud. Muidugi, seltsimees Kamaral on täiesti õigus, need brigaadid said täiendavat tasu nõusoleku eest. Kui palju? Einar ütles, et nii umbes 20—25 protsenti põhipalgast. Jah, Andres Katla, hüüdnimega Eesti-Aeg, saatis brigaadi fiktiivsed saatelehed. Mille kohta olid saatelehed? Noh, kotiriie, asbest, katuseplekk, elektrimaterjalid, lauad, naelad, õlivärv ja nii edasi. Kas teil

on siis ka katuseplekki? Jah, see pole isoleerimismaterjal, aga kombinaat tegi ka muid töid. Kui tuleb isoleerimistöodes mõni vaheaeg, siis tehakse ka teisi töid: kaetakse katuseid, vooderdatakse seinu, krohvatakse, värvitakse isegi maju ja aedu. Sellepärast on laos olemas igasugust materjali. Einar kõiki mahhinatsioone üksikasjaliselt ei tea, aga seda võib ta küll öelda, et terve rida töid oli fiktiivselt vormistatud. Missugused? Noh, näiteks Lembitu tänava elumaja remont ja isoleerimistööd, paljud eramajad, mõned algkoolid... Muidugi, kõike ei mäleta ja kõike ei teagi. Kaiser kandis selle eest väga hoolt, et üleliigne informatsioon laiali ei läheks. Muidugi tehti kõik objekti valdajaga kooskõlastatult. Missugust kasu said objekti valdajad? Einar teab üht niisugust juhist. See oli Lembitu tänava neljakordne elumaja, mis kaks aastat tagasi oli kombinaadi tööobjektiks. Tööd ei tehtud peaaegu mingisugust, paberid aga vormistati. Võib-olla mõned välisseinad löödi lubjaga valgeks ja see oli vist ka kõik. Majavalitseja ja kombinaadi juhatus koostasid algul lepingu tehtava töö kohta, siis paraja aja pärast dokumendid selle kohta, missugune töö on tehtud. Muidugi kulus töö jaoks materjali, mis läks laohoidja korraldusel aga mustale turule. Lembitu tänava majavalitseja Pudel sai sellest tehingust nii palju kasu, et juba järgmisel aastal ehitas endale Nõmmele korraliku individuaali. Peale selle kanti kombinaadile «töö» eest üle veel küllaltki soliidne summa remondiraha.

Kui Einar prokuratuurist lahkus, oli kell juba kahesteistkümmne ümber. Enne lahkumist ütles Kamar:

«Kui näete Eesti-Aega, ärge imestage. Laseme tal veel vabalt joosta, sest tahame teada saada ta sidemetest. Mõistate? Ja kui ta tahab teiega kontakti luua, ärge väga vastu ajage. Kuid olge siiski ettevaatlik, sest ta on ohtlik inimene. Nägemiseni!»

* * *

Arnold Kamar istus osakonnajuhataja Juhan Veltblumi kabinetis. Nende läbisaamine oli siiani olnud hea, nüüd aga märkas Kamar ülemuse otsmikul väi-

kest kortsu. Tõsi, see korts oli vaevalt märgatav, aga Kamara teravad silmad leidsid selle siiski üles. Mis see võis olla? Veltblum tuhnis paberites ja laskis Kamaral oodata. Viimaks tõstis ta pea ja heitis noorele uurijale veidi hindava, kuid siiski endiselt sõbraliku pilgu. Juhan Veltblum oli suure staažiga prokuratuuri-töötaja. Juba Nõukogude Venemaal oli ta kaua aega töötanud, tõsi küll, mitte nii kõrgel kohal kui praegu Nõukogude Eestis. Vaatamata sellele, et Veltblum oli kaua Venemaal olnud, rääkis ta korralikku eesti keelt. Temale nagu poleks mõjunud paratamatu assimilatsiooniprotsess, mis paljude Venemaalt naasnud eestlaste juures end tugevasti tunda andis.

«Noh, kuidas selle kombinaadiga läheb?» hakkas Veltblum kohe härjal sarvist kinni. Ta oli otsekohene mees ja ei armastanud diplomaatiat. Sellepärast ei pidanud ta lugu advokaatidest, eriti aga neist, kes püüdsid musta valgeks rääkida või vastupidi.

Kamar kehtis õlgu.

«Minu arvates läheb ladusasti. Peaaegu kõik on oma süü üles tunnistanud. Ainult Kõder keerutab ja püüab oma ordeneid kõlistada.»

«Mis see tähendab — püüab oma ordeneid kõlistada?»

«Tal on kaks ordenit. Muidugi on need õigel viisil saadud, selles ei kahtle keegi. Kuid vaatamata ausa kommunisti minevikule, laskis Kõder ennast Kaiseril alt vedada...»

«See on mulle selge.»

«Noh, nüüd ta siis nutab igal ülekuulamisel, et kas tema ordenid midagi ei maksa, sest tema kui autasustatud inimene väärivat teistsugust suhtumist. Teda on väga raske üle kuulata... Ja kahju on ka vanast mehest.»

«Kui vana ta on?»

«Kuuekümne kolme aastane.»

«Ja mis ajast ta kombinaati juhib?»

«Kaheksa aastat.»

Veltblum jäi mõtlema. Ta vaatas Kamarale ja ütles:

«Tead mis, Kamar, mul on sellest Kõdrast ka veidi kahju. Ikkagi kodusõjast osavõtnu, Punalipu ordeniga autasustatud, vana kommunist. Oleks pidanud vana-

mehe õigel ajal pensionile saatma. Aga nüüd pole midagi parata. Teda vedas see suvila alt...»

«Jah, ainult suvila. Muid otseseid surmapatte tal polegi, välja arvatud see, et oli kanapime ja pehme nagu sült. Aga Kõdra suvila läks kombinaadile maksma kuus tuhat rubla ja see on kuritegu, mida andestada ei saa.»

«Nii, sellega on klaar. Aga kuidas käitub Kaiser?»

«Nagu kõik sulid. Mis meile selge, selle tunnistab omaks. Mida me veel-ei tea, seda salgab.»

«Kas Einar Reeding on vahi all?»

Kamar muutus tähelepanelikumaks, sest teadis, et sellepärast oligi ülemus ta välja kutsunud.

«Ei, ta pole vahi all, sellel pole mõtet.»

«Ja kui ta põgeneb?»

«Seda ma ei usu.»

«Võib siiski juhtuda.»

«Ei vaidle vastu, et teatud risk on olemas. Kuid ilma selleta ju meie töös ei saa.»

«Õelge, missugustel kaalutlustel jätsite Einar Reedingu vahistamata. Ma tutvusin toimikuga ja leidsin, et kõik alused selleks on olemas. Või arvate teie teisti?»

«See on õigus, formaalsed alused vahistamiseks on olemas.»

«On sellest vähe?»

«Jah, ma arvan, et on vähe.»

Kamar vaatas otsekohe Veltblumi terashallidesse silmadesse. Ka Veltblum ei löönud pilku alla.

«Ma olen seda noormeest põhjalikult uurinud,» jätkas nüüd Kamar, «tunnen ta elulugu, seda, kuidas ta töötab, tema perekonnaelu, sugulasi...»

«On tal perekond?»

«Tema perekond on alles verivärske. Kuid küsimus pole siiski selles. Einar Reeding on tõepoolest umbes aasta jooksul osa võtnud kombinaadi juhtkonna kuritegevusest. Kuid juba kaks aastat tagasi keeldus ta kategooriliselt koostööst. See tähendab ju ka midagi... Peale selle on ta meid tublisti abistanud...»

«Aga algul mees salgas?»

«Salgas. Kui veel lootis, et see päästab. Siis aga loobus. Teistel kahjuks see arusaamine veel puudub.»

Pea teile ette kandma, et peajasjalikult tema abiga olengi ma kombinaadi kuritegude tuumani jõudnud...»

«Ja nimelt?» küsis Veltblum.

«See on pikk lugu. Aga lühidalt öeldes võiksin märkida, et igal kuriteol on peale välise, puhtformaalse külje veel oma individuaalne omapära, mis muidugi teile uudis pole. Selle avastamine ongi see, mis ei lase kohtuorganitel eksida, formaalseid otsuseid teha.»

«Konkreetsemalt!»

«Kombinaadi kuritöödega, see tähendab rahva vara riisumisega, on seotud, nagu te teate, kakskümmend kaheksa inimest. Tõelisi kurjategijaid on nende hulgas esialgsete andmete järgi kümme-kaksteist. Ja just nende inimeste vaenuliku mõttemaailma ja psühholoogia ning sellest tuleneva kuritegeliku käitumise väljaselgitamine on väga tähtis, et eraldada neid inimestest, kes on halvale teele sattunud juhuslikult või sinna tiritud päriskurjategijate poolt.»

«Ja neid ei tule teie arvates vahi alla võtta?»

«Just nii. Mõnedel on osavõtt kuritööst minimaalne, paljud on lihtsalt kaasteadjad...»

«Aga kohtusse tuleb neil ikkagi minna?»

«Mitte kõigil, ainult koodeksi alusel.»

«Teate, mulle näib, et teie, seltsimees Kamar, talitate veidi kahtlaselt, sest tavade ja instruksioonide alusel tuleb vahi alla võtta nii päriskurjategijad kui ka neid otseselt abistanud inimesed. Kuid ma ei taha teie initsiatiivi lämmatada. Mina olen vana kooli inimene ja meie ajal tehti psühholoogiaga võrdlemisi vähe tegemist. Aga olgu, asja menetlus on teie käes ja küllap vastutate siis ka ise...»

«Teie vastutate ka,» naeratas Kamar ja lisas juurde: «Tavade ja instruksioonide alusel.»

Veltblum mõistis nalja ja hakkas naerma.

«Muidugi ei ütle ma ära vastutusest, kuid peavastutaja olete siiski teie. Minu arvates peaks Reeding, kes oli lüliks peameeste ja spekulantide vahel, trellide taga istuma. Aga teie initsiatiivi ma tõesti alla ei suru. Mitte kuidagi. Ja teate, Kamar, kui selle protsessi lõpetame, korraldame teoreetilise konverentsi pealkirja all: «Pro-

kuratuur, humaansus ja psühholoogia.» Pealkiri võib ka teine olla, aga peaettekandjaks oleksite teie. Olete nõus?»

«Muidugi, täiesti nõus.»

* * *

Keegi haaras Einari käsivarrest.

«No tere old friend. Kellega sa maadled, et viimasel ajal pole sinu pudreed kusagil näha? Ära põikle, ütle ausalt. Ah-jaa, ma pole sind vist õnnitlenud abiellumise puhul. Luba, surun. Nii, nüüd on sinul sõna.»

«Tänan, Gustav,» katsus Einar omakorda Vau kätt suruda, kuid see oli äkki vedel nagu soolikas. Einar teadis, et see on Gustav Vau hookus-pookus, millega ta armastas daame üllatada.

«Tee oma käsi tugevamaks, muidu ma ei saa sind tänada.»

Otse öelda polnud Einaril erilist huvi kokku saada Gustav Vauga. Viimasel ajal on see lõnguste peamees, kes mõned aastad tagasi tuli kombinaati juriskonsuldi kohale, pleekinud ja värvi kaotanud. Ta näoilme oli plassiks muutunud, tursunud silmaalused andsid talle haige välimuse. Hobusele sobiv kandiline lõug ja kartulitaoline nina muutsid Gustav Vau sihverplaadi eemaletõukavaks. Einarile tuli meelde kuskilt loetud ütlemine: ta nägu oli liiga harilik röövli jaoks, hariliku inimese jaoks aga liiga röövlitaoline.

«Kuule, istume veidi,» tegi Vau ettepaneku. «Või veelgi parem, lähme kusagile, kui aega on.»

Einaril oli aega ja nad astusid baari.

«Teeme paar pitsi ka?»

«Teeme,» nõustus Einar.

«Oled kuulnud?» küsis Vau.

«Kombinaadi asjadest? Jah, sellest ei kõmise praegu mitte ainult kombinaat...»

«Tead, vist tuleb ka mul minna.»

«Kuhu?»

«Küllap kombinaadist kaugemale,» lausus Vau kurvalt. «Kinni nad mind panna ei saa, kuigi see Kamar kõvasti peale käis ja mõnedes küsimustes mind alt vedada püüdis. Aga võta näpust, mind juba ei püüa.»

Nüüd on jäänud ainult üks konks, mis mulle muret teeb... Sinu terviseks!»

Nad jõid viina ja sõid kuumi viinereid peale.

«Mis konks see siis on?»

«Vaata, old friend, konks on selles, et mina kui juriskonsult olen mõnelegi lepingule, mis hiljem on fiktiivseks osutunud, käe alla visanud. Sulle võin omavahel öelda, et ma teadsin, et kirjutasin valele paberile alla. Aga kes saab seda tõestada. Ka juriskonsulti võidakse alt vedada ja seda osa ma nüüd mängingi. Aga see kuradi Kamar ei usu, no mitte! Pean tal saatanal pime-das puujala alt minema lööma...»

«Missuguse puujala?»

«Kas sina Kamarat tunnend?»

Einar taipas, et seda poleks vaja olnud Vaule välja lobiseda. Kuid nüüd oli hilja ja Einar tõstis klaasi, manades näole ükskõiksuse:

«Sinu terviseks, Gustav. Ah, kas ma Kamarat tunnen? Noh, kui see asi algas, kutsus ta ju kõik brigadirid ülekuulamisele. Käisin korra. Aga puujalga ei näinud.»

«Tal see sõjas saadud, Velikije Luki all. Jäid vahele?»

«Minu teada ei jäänud,» arvas Reeding.

«Mida ta päris?»

Einar jäi mõtlema.

«Peamine huvi näis tal olevat selle vastu, kas ma täitsin Kaiseri või Kõdra ülesandeid.»

«Ja sina?»

«Mis mina? Mina tegin oma tööd ja ei tea nende kõveratest asjadest midagi.»

Baar oli poolenisti tühi. Kell näitas alles lõunatundi. Avatud akendest tõi tuul sisse sügisesi närbumislõhnu, mis aga hästi sobis kohvi aroomiga. Põrandal lebas kaks kollast vahtralehte, tuul oli nad sisse toonud.

Küllap Elsa ootab juba, mõtles Einar, sest ta oli lubanud kohe pärast prokuratuuris käimist koju tulla. Ta vaatas kella — juba kümme minutit nelja peal. See tähendab, et kahekümne minuti pärast on vahetus ja Elsa läheb koju. Tal tuli kange tahtmine tõusta ja kohe minema hakata.

Vau jutustas oma elust.

«Tead sa, vana sõber, aastad jooksevad. Kolmkümmend kaks pole kuigi palju, aga siiski... Ja see lõbu-

sate sellide elu hakkab ka pikapeale ära tüütama. Näed, sina oled minust tublisti noorem, aga löid neist lahku. Jah, nii see on ja nii see läheb. Ei vea nagu enam, tahaks midagi muud...»

«Oled abiellunud?»

«Veel mitte, aga mõtlen. Kui see kuradi Kamar mind pokri ei torka, kui ta ainult seda ei tee...»

Ja Einar nägi, kuidas Vau oma sõrmi murdis. Ta pilk eksles kusagil kaugel, ja kui see viimaks tühjale viinakaravhinile sattus, jäi sellele nagu nõiutult külge.

«Teeme veel ühe, Einar.»

«Teeme.»

Nad tellisid uue karahvini.

«Sa tead, kulla Einar, asi on selles, kui nad mõne dokumendi üles leiavad, ei ole mul pääsu.»

«No-noh, kas siis nii hullusti...»

«Jumala eest, asi on sitt,» kaebas Vau pehme keelega. «See on meie kombinaadi kõige suurem fiktiivne hookus-pookus. Võib-olla oled kuulnud ka Vana-Kadrina viinavabrikust? Ei ole? Kui nad selle üles nuhivad, siis on mu sotid jumalikult läbi. Kaiser kaotas küll enne vahistamist kõige tähtsamad jäljed ära ja selle Vana-Kadrina viinavabriku asjad samuti. Nii ta mulle ütles. Aga südames on siiski kartus. Noh, Einar, võtame...»

Kui nad mõlemad viimaks kohvikust väljusid, oli juba videvik.

«Ära sa Kamarale midagi sellest hinga, mis me siin omavahel... Kui juhtub, et sind jälle kutsutakse, hoi keel hammaste taga. Eks ole?»

«Kelleks sa mind pead?» jõllitas Einar. «Eluilmaski mitte.»

Lahkudes ütles Gustav Vau:

«Kuule, Einar, võib-olla saame veel kokku? Noh, vanad semud-lõngused... Aga ometi tublid poisid ja plikad. Jumal küll teab, kas sest midagi välja tulebki, oleme kõik vanemaks ja soliidsemaks muutunud. Noh, hüvasti siis, ja pea mind meeles. Kui see kuradi Kamar...»

Einar ei kuulnud sügistuule kohinas enam viimase lause lõppu.

Üheteistkümmes peatükk

Pühapäev oli vihmane. Ent tänavad olid inimestest tulvil. Elsa trügis, märg vihmavari ja kandekott käes. Tegi sisseoste. Pärast lõunat pidi ta Einari ja Urmasega tsirkusesse minema, sellepärast tuli kõik hommikupoolel ära teha.

Kui Elsa rahvasummas trügis, astus keegi talle juurde ja puudutas õlast.

«Tere, Elsa!»

Algul ei tundnud Elsa seda pikka päevitunud meest äragi. Siis lõi talle puna põskedesse — see oli Peeter.

«Vabanda, et sind kohe ära ei tundnud. Tere,» andis Elsa käe. Peetril oli seljas tumehall hästiõmmeldud ülikond, ta kandis pruune, pehmest nahast kingi. Kuigi suurem osa inimesi käis juba mantlites — oli septembri lõpp ja sadas —, oli Peeter ilma mantlita ja paljapäi.

Peeter silmitses Elsat tähelepanelikult ja leidis, et tema endine naine on ilusamaks ja isegi nooremaks muutunud. Ta ütles seda Elsale. Naine punastas veel rohkem, seekord vist heameele pärast.

«Tore, et sind kohtasin,» ütles Peeter. «Tahan sinuga veidi juttu ajada, hulk aega pole teineteist näinud. Ei julgenud niisama sisse astuda, sest kuulsin, et oled abiellunud.»

Peetri hääl murdus ja see ei jäänud Elsale tähele panemata.

«Mis sa arvad selle kohta, kui astume kuhugi sisse,» tegi Peeter ettepaneku. Elsa oli nõus, kuigi süda krieldas.

Endise mehega kohtumine tekitas vastuolulisi tundeid. Ühest küljest oli tal hea meel näha Peetrit, kes oli üsna hiljuti olnud lähedaseks inimeseks. Ja nüüd? Elsa vaatas vilksamisi mehele, kes ta kõrval astus. Võõras!

Jah, kena ja toreda rühiga mees, aga võõraks jäänud. Peeter saatis iga kuu kolmkümmend rubla Urmase jaoks. Ta oli aumees, sest maksis alimente ilma kohtuotsuseta.

Elsa muigas. Ta on ikka endine — äärmiselt täpne ja asjalik, merkantiilne kuni üdini.

Elsa õhkas. Kui Peetri iseloomus poleks olnud seda, mis Elsa iseloomule oli vastukarva, võib-olla oleksid nad praegugi koos elanud. Võib-olla?!

Kohvikus «Energia» õnnestus neil kaks vaba kohta leida. Nende lauanaabrid ajasid omavahel juttu ja ei seganud neid.

«Jutusta, kuidas elad, Elsa?»

«Töötan ikka samal kohal. Aga sina?»

«Ka vana viisi. Endiselt Tartu kammivabrikus. Õpin Polütehnilise kaugõppes, sel aastal lõpetan.»

«Siis saad inseneriks?»

«Saan.»

«Oled abiellunud?»

«Ei, Elsa, ma ei rutanud. Lootsin ikka veel... Aga nüüd seda lootust enam ei ole...»

Elsa laskis pea norgu.

«Elsa, tahaksin Urmast näha. Pole teda paaril aastal näinud. Kevadel saatsin talle kingituse, said kätte?»

«Jah, Peeter, aitäh! Poiss kannab seda ülikonda heameelega.»

Elsa südant hakkas vaevama mingi seletamatu tusk. Ta vaatas vargsi oma endist meest ja võrdles teda Einariga. Kui siin praegu istuks Einar, oleks laual tingimata konjakikarahvin. Tingimata. Aga Peeter ei hooli sellest, ta on rahul kohvi ja kookidega. Jah, nii see on — nokk lahti, saba kinni...

«Ja kunas ma Urmast näen?»

«Tead, Peeter, täna küll ei tule sellest midagi välja. Pärast lõunat läheme tsirkusesse...»

«Tsirkusesse?»

«Jah.»

«Noh, seal ma teda näengi, sest mul on samuti pilet taskus.»

«Oled sa seal üksi?»

«Vaata, Elsa, mõistan sind väga hästi ja teen kõik, et sul halb ei oleks. Tuleme teie juurde kahekesi.»

«Kellega?»

Peeter hakkas naerma ja nüüd nägi Elsa, kui ilusad valged hambad tal on. Einaril ei ole nii valgeid nagu Peetril.

«Me tuleme õetütrega kahekesi.»

Kui nad kohvikust lahkusid, oli taevaskõrgel selgeks tõmbunud ja sügisene päike soojendas tänavaid, nii et need olid mõnes kohas aurama hakanud. Elsa ruttas kaotatud aega tasa tegema, sest Einar ja Urmas ootasid teda täpselt kell pool üks Lenini puisteel ausamba juures.

* * *

Tsirkuseetenduse avasid ratsutajad. Siis tulid karud, kes oskasid jalgrattaga ja tsikliga sõita. Urmas kilkas vaimustusest. Ta hoidis Einari kätt peos ja jälgis areenil toimuvat. Kui üks kloun teisele ämbritäie piima pähe valas, polnud poisi vaimustusel piiri.

«Küllap hakkab kodus sedasama tegema,» urises Einar, kellele ei meeldinud niisugused naljad.

Siis jooksid dresseeritud koerad areenile. Väikesed jõngermannid kilkasid. Vaheajal mindi puhvetisse, kus Einar suure vaevaga endale õlut ja Urmasele pudeli limonaadi sai. Kui ta kraamiga laua äärde tuli, kus Elsa ja Urmas teda ootasid, nägi ta võõrast meest ja naist.

«Mägi,» esitles võõras.

«Reeding.»

«Minu õetütar Salme,» esitles Peeter saledat tütarlast, kes oli veel selles eas, kus põhjuseta punastatakse.

Istuti vaikides. Väike Urmas, kes oma tooli serval istus ja limonaadi kummutas, rikkus vaikse oleku:

«Onu Einar, see on minu isa. Varsti tuleb ta koju tagasi.»

Mehed nihutasid ennast piinlikult toolil. Elsa ütles Urmasele:

«Joo limonaadi ja ära räägi!»

«Eks ole, isa, sa tuled ju varsti koju?» ei jätnud Urmas küsimata.

«Aga kuhu siis mina jään?» küsis Einar.

«Sina? Sina jääd ka meile.»

Kõik hakkasid naerma. Pinge oli kadunud ja nüüd pakuti Urmasele peale limonaadi veel kompvekke, mida

oli nii Peetril kui ka Einaril. Kui etendus algas, jätsid Peeter ja Salme kõigiga hüvasti ja enam neid ei nähtud.

Kodus haaras Einarit tusahoog. Ta oli rahutu. Ei olnud temast ei lugejat ega raadiokuulajat. Elsa triikis köögis pesu, kui kuulis, et Einar esikus mantlit selga ajab.

«Kuhu nii hilja?» päris Elsa imestades.

«Ah, niisama,» vastas Einar ebalevalt. «Astun Valteri poole sisse. Töö asjus vaja rääkida. Lubasin õhtul tulla.»

«Ja kunas võib sind oodata?»

«Tead mis, Elsake,» vaatas Einar käekella, mis juba kümnendat õhtutundi näitas, «sul ei pruugi karta, et ma tagasi ei tule.»

«Aga siiski — kunas tuled? Kell on juba kümme.»

Einar näis tigestuvat. Ta tõmbas mantli rohmakalt eest kinni ja ütles:

«Tulen siis, kui jutud aetud. Egas ma asjata lõnkuma lähe.»

Ja oligi kadunud.

Elsa süda tõmbus raskeks. Pannud Urmase magama, jäi ta rahutult Einarit ootama. Kell lõi kaksteist, kuid meest polnud ikka veel. Kella ühe ajal puges Elsa voodisse, hommikul oli vaja vara tõusta ja Urmas lasteaeda viia. Vaevalt võis ta nüüd loota, et Einar selle oma hooleks võtab.

Alles hommikul enne tööleminekut tuli Einar purujoobnult koju. Ta hakkas pikalt ja segaselt seletama, et käinud Kesaga restos ja võtnud seal mõned tipsud, sest asjalikku juttu ei saavat ilma ajadagi. Sealt läinud nad teise trahterisse, kust lõpuks välja visatud. Lõpujutud aeti Valteri pool. Einar kooris enda riidest lahti ja puges voodisse, kust mõne minuti pärast hakkas kostma vägevat norinat.

Elsa kontrollis Einari rahataskut ja leidis selle tühja olevat. Aga ometi pidi seal olema vähemalt kolmkümmend rubla. See tegi naise meele mõruks. Tõsi, suurema osa rahast on Einar ikka andnud Elsa kätte, mitte see ei teinud muret. Häda on selles, et Einar jätkab joomist. Mida edasi, seda rohkem hakkas ta vana rada käima.

Elsa riietas unist virisevat Urmast. Poiss ei tahtnud

ülestõusmisest kuuldagi. Ta tahtis ju magada, sest neil päevil, kui Einar ta lasteaeda viis, sai ta tund aega kauem magada.

Elsa riietas Urmast ja heietas mõrudaid mõtteid... Kui see nii edasi läheb, ei tule nende elust midagi välja. Kõige hullem siin maailmas on joodik mees, hullemast hullem... Elu näitab, et neist ei saa asja. Võibolla ainult üksikud, kõige tahtejõulisemad on suutelisest pahest jagu saama, valdavalt suurem osa neist muutub aja jooksul tahtejõuetuteks kaltsudeks, deformeeritud moraaliga inimesteks, kellele pole enam midagi püha. Tuhat korda parem on elada üksi kui niisuguse põhjakäinud inimesega...

Viimaks sai Elsa poisi riidesse. Nad läksid minema. Elsa vaatas veel kord Einarit, kes norskas, levitades hapukat ja vastikut, liisunud viina, tubaka ja väsinud inimese higileitsakut — joodikulõhna. Elsa tajus äkki selgelt, et Einar on nõrk inimene, kes pole suuteline omal jõul jalule tõusma. Naise hinges puhkes terav kahetsus ja valu, mis pisarad silmi tõi.

«Ema, ära nuta, olen juba riides,» ütles unesegase häälega Urmas. «Hakkame minema, ema.»

Elsa vaatas kella. Oli tõepoolest vaja rutata. Ta pani ukse klõpsatades kinni ja mõlemad astusid röskele ja külmale tänavale.

* * *

Oktoober oli sel aastal väga vihmane. Isoleerimistööd lahtistes poristes tranšeedes olid rasked. Tuli poris plätserdada ja vihma käes liguneda. Muidugi, tranšee kohale oleks pidanud töötelli ehitama katuse, kuid see oleks aega võtnud. Pealegi nõustus Einar töötama ka ilma katusega, sest tööandja, linna masinaehitustehas, oli nõus kümme protsenti töötasule juurde lisama. Kuid töö osutus siiski liialt raskeks ja brigaadi liikmed hakkasid nurisema. Mart Mets oli juba haigeks jäänud. Ka Heino Sarapiku nina punetas.

Kui Einar küsis, milline on Sarapiku meeleolu, vastas poiss:

«Nagu uppunud!»

«Tööd peab tegema igas olukorras,» urises Einar vastu.

Ainult Valter Kesa oli Einariga ühel arvamusel, et on parem rohkem teenida kui kümme päeva katuse pealepanemist oodata.

Lõpuks saadi kõigest üle ja lõpetati töö. Kättesaadud töötasu oli tõepoolest soliidne. Sellest vist tuligi, et Valter tegi ettepaneku raske tööots tagasihoidlikult sisse õnnistada. Poisid olid paugupealt nõus. Arutati, kuidas seda oleks parem ja mõistlikum teha. Restoranivariant jäeti kohe kõrvale. Kokku tuldi Einari korteris. Einar oli oma poissmehekorteri alles jätnud ja leidis, et ta oli targasti teinud. Tütarlapsi ei kutsutud kedagi. Õieti polnudki kedagi kutsuda. Heino Sarapik ei tahtnud oma Jutat joomingule tuua põhimõtteliselt. Valter oli Virvega pahuksis, sest tüdruk oli kaks korda järjest jätnud kohtamisele tulemata. Einarile ei meeldinud Elsat ainsa naisena olemisel näha ja nii saigi sellest õhtust meesteõhtu. Volodja oli komandeeringus. Nad istusid neljakesi. Tõsi, oli veidi igavavõitu, kuid selle-eest suruti viinale peale. Mart Mets ja Heino Sarapik ei pidanud kuigi kaua vastu ja lahkusid varakult. Selle-eest aga võtsid Valter ja Einar enda viimase niisuguse. Siis tuigerdasid nad välja värsket õhku hingama. Jalutasid mööda öist Tallinna, laulsid rämeda häälega ja tahtsid lõpuks ühte restorani sisse pääseda. Neid ei lastud. See tegi mehed maruvihaseks, nad hakkasid ukse taga mürgeldama, kuni miilitsapatrull mõlemad kainestusmajja viis. Valter Kesa sattus sellesse majja esmakordselt. Einar oli siin juba teist korda.

Hommikul, kui Einar koju jõudis ja kogu loo avameelselt, pisut bravuurselt Elsale ära jutustas, ei suutnud naine oma närve valitseda, vaid puhkes nutma.

«Ära tööina, naine,» lausus Einar joomaritele omase hoolimatusega, «ega ma kogu palka maha joonud!»

Ja ta tõmbas taskust välja rahapataka ning pani selle Elsa ette lauale.

Elsa aga nuttis edasi.

Ta oli Urmase lasteaeda viinud. Tema vahetus algas õhtupoolikul ja ta mõtles veidi tuba korda seada. Nüüd ei saanud ta aga midagi muud teha kui nutta ja ahasutada.

Nad olid abielus olnud alles pool aastat. Algul näis kõik hästi minevat. Einar oli muutnud oma eluviisi —

ta ei joonud. Kui tuligi mõnel olengul olla, võttis ta alati Elsa kaasa. Ent viimase paari kuu jooksul oli kõik muutunud. Einari teine armastus, millest Villem Rada rääkis pulmapäeval, oli uuesti lõkkele löönud.

«Einar, mis sinuga sünnib?» küsis Elsa viimaks. «Noh, vasta ometi!»

«Ma ei oska sulle midagi öelda.»

«Miks oled, kallis inimene, jälle vanale teele libisenud?»

«Vist südamevalu pärast, Elsa.»

«Ooh, Einar, kallis! Ütle, kes teeb sulle südamevalu? Mina?»

«Ei, Elsa, mitte sina. Mind vaevavad muud asjad.»

«On kombinaadiasjad halvemaks läinud?»

«Halvemaks või mitte, aga nemad just vaevavadki mind, Elsa. Ma jätan maha selle kombe, usu mind. See kõik on ajutine. Usu, ajutine. Ma pean kõigega veidi harjuma, veidi harjuma...»

Elsa uskus, et kõik paraneb, kuid järgmisel öhtul tuli Einar jälle viinastunult koju.

Ta seisis tuikudes esikus ja jõllitas varna, kus rippus hall kaabu, mida ta pulmapäevast saadik polnud kandnud. Nüüd vahtis ta üksisilmi seda.

«Einar, mida sa seal vahid?»

«On sul külaline?»

«Kust sa selle võtad?»

«Kelle kaabu see seal ripub?»

«Heldeke, oled nii täis, et ei tunne omaenda kaabut enam ära. See ju sinu enda peakate.»

«Ah soo. Nojah...»

Einar ajas mantli seljast ja tuikus tuppa.

Peetri ootamatu ilmumine oli Einarisse mõjunud masendavalt. Ta teadis Peetri olemasolust, kuid kujutas Elsa endist meest endale ette teistsugusena. Kui ta tsirkuse puhvetis nägi sihvakat ja tugevat noormeest, tõusis tal tema vastu raev. Mis õigus on tal Elsaga juttu ajada ja Urmast oma pojaks pidada. Einar rääkis sellest hiljem ka Elsale.

«Ma ei kannata, kui su Peeter hakkab sinuga kohtuma. Mõistad, mulle see ei meeldi.»

«Ei kavatsengi temaga kohtuda, kallis. Kust sa selle võtad?»

«Kust ma võtan,» urises Einar. «Aga ta ju palus sinult luba mõnikord Urmast külastada.»

«Urmast on ju tema poeg.»

«Sina oled minu naine ja seega pole Urmast enam tema poeg. Ma räägin sisuliselt, aga mitte formaalselt.»

«Arvan, et räägid just formaalselt.»

Küsimusest pidi peaaegu tüli tekkima, ainult Elsa järeleandlikkus vältis selle. Elsa mõistis, et peale kombinadi küsimuste vaevab Einari hinge veel armukadedus tema mineviku pärast. Need kaks veskikivi jahvatavad mehe südant halastamatult. Elsa mõistis samuti, et kõik ta lootused on purunemas, kogu perekond seisab katastroofi lävel.

* * *

Villem Raja päevikust

20. juunil

Miks meil on inimeste kasvatamisega raskusi? Kust tulevad need tüübid, kellega maadleme koolis, kohtus, trammis ja rongis? Võib-olla on mõne inimese olemus juba selline, et temast head nahka ei saa? Tee temaga, mida iganes tahad, aga ta ajab nurja kõige julgemad ja õilsamad kavatsused. Kuid inimene kõlab uhkelt! Kas kõlab alati? Hee, veli, oled samuti pessimismist nakatatud, kui juba sadaviisi mõtled. Strindberg! Kes käseb sul teda lugeda! Ja veel nõnda palju. Jah, üks tal ole küllaltki huvitavaid mõtteid. Kuid ega nad alati ole õiged, aga... Kas või seegi: «Milline pinnaline sadestus on tööpoolest kultuur! Jooda mõni õilishing täis ja ta muutub metslaseks.» Õige. Kuid mitte täiesti. Tõelise kultuuriga inimene ei saa ennast nii täis juua, et ta metslaseks muutub. Ei saa. Kui saab, siis pole tal tõelist kultuuri.

Aga siin üks teine väljakirjutis: «Inimene on imealik olevus: nooruses on talle antud kired ja nimelt selleks, et teha lollusi kogu eluajaks; siis, juba küpses eas, antakse talle mõistus, et kahetseda neid lollusi kogu elu aeg.» Selle autoriks on Aleksander Ostrovski. Jälle õige, kuid see ei käi kaugeltki iga

inimese kohta. Kired ja mõistus. Kas need on siis nii antagonistlikud?

Nagu mingi nõiarõng. Kas siis partei programmis märgitud kommunistliku teadvuse kasvatamine on liivale rajatud? Kui kuulata noori kirjamehi, kes nõuavad õigust loll olla, siis karju või appi. Lubage mul olla loll, niikuinii muutun aja jooksul targemaks! Nii deklareerib noormees, kes on esimese teosega maha saanud. Lubage meil kõiges kahelda, sest kahtlus just ongi tõeline inimlikkus. Ainult rumal on enesekindel, ainult piiratud inimene usub, et ta on leidnud tõe. Lubage meil tegutseda järelemõtlematult ja tegude tagajärgi kaalumata! Seda deklareerib teine.

Ons need õiged seisukohad? Vaevalt. Inimese vaimumaailma lõhestatust kodanlikus ühiskonnas ei tohiks kuidagi üle kanda sotsialistlikku maailma.

23. juunil

Isikukultusest oleme küll jagu saanud, aga selle otsesest järglasest — trafaretsest mõtlemisest — veel kaugeltki mitte.

Nii siis, kui kaua peavad lapsed oma vanemate pattude pärast kannatama?

Jumalasõna ütleb, et kolmandast ja neljandast põlvest saadik.

Eks ole naljakas, et minule, veendunud ateistile, tuli äkki meelde jumalasõna. Hea küll, see oli vanasti. Aga miks peavad lapsed oma vanemate pattude pärast kannatama meil, sotsialistlikus ühiskonnas? On see väga ketserlikult öeldud? Eriti, kui su taskus on parteipilet. Milvi Saaretok, õppealajuhataja, oleks niisugust väljendit kuuldes range kohtumõistja.

«Kuidas te väljendasite, seltsimees direktor,» ütleks ta ja puuriks mind oma teravate silmadega. «Et meie ühiskonnas võivad lapsed kannatada oma vanemate pattude pärast? Aga kallis seltsimees direktor, see ei saa ju õige olla, sest meie maal hoolitsetakse laste eest rohkem kui kusagil mujal...»

«Ma toon teile konkreetseid näiteid,» vastaksin talle.

«Teie näited on erandjuhtumid, need ei suuda kõigutada üldist seaduspärasust.»

«Aga kui neid on palju? Ma tõin teile vist ligi kümme niisugust juhtumit, kus lapsed peavad vanemale pahede pärast nälga nägema, neist kasvavad pahelised või paremal juhtumil vigase hingeeluga inimesed. Kas teie ei arva, et tuleks seadusandlikus korras lapsi paheliste vanemate laostava mõju eest kaitsta?»

Ei tea, mida vastaks nüüd Milvi Saaretok. Ei oska endale ette kujutada. Võib-olla jääks nõusse, sest oma dogmaatilisele mõtlemislaadile vaatamata on ta lahtise peaga naine. Võib-olla asuks ta aga õhinaga asja juurde ja kahekesi kirjutaksime ajalehele artikli pealkirja all: «Päästa meie lapsed paheliste vanemate käest seadusandlikus korras!»

Kuid mis selle artikliga peale hakata? Ükski ajaleht ei trükiks seda ära. Mispärast? Mine tea. Küllap sellepärast, et nad seal on trafaretse mõtlemislaadiga. Ei taheta lausa uut ja riskantset trükkida. Võib pahandusi kaela tuua. Toimetaja ütles: «Kallis mees, kas sa siis ei tea, et see on väga-väga õrn küsimus. Tuleb oodata, praegu on vara selle kohta sõna võtta.» Ja kõik. Tuleb oodata? Kui kaua? Kuni rikutud lapsed ise «sõna võtavad»? Siis on aga hilja kirjutada.

Ei, olgu mis on, aga tahaksin siiski selles küsimuses sekka lüüa.

* * *

Nad istusid väikese rohelise suvila rōdul. Oli juba sügis ja vaher rōdu kõrval kuldkollane. Aga mēnnid lõhnasid suviselt, sest ilm oli kuiv ja soe. Rudolf Bachman võttis puhkuse alati sügisel, sest armastas Eestimaa sügist, nii kuiva ilma kui ka katusele krabisevat vihma, lühenevate päevade vaikust, pisut nukrat ja uinutavat kuusekohinat. Villem Rada teadis Bachmani harjumusi ja külastas teda meelsasti, et temaga maailma asjade

üle mõtteid vahetada. Ja kuulata, kuidas kõrged mändid ja kuused vestlevad sügistuulega.

Laulal seisis konjakipudel ja imetillukesed pitsid. Rudolf Bachman ega ka Villem Rada polnud kumbki viinavõtjad.

«Ja kas tead, Villem,» katkestas Bachman vaikuse, «viimasel ajal olen hakanud mõtlema ühe imeliku nähtuse üle, mida ma endale seletada ei oska. See huvitab ka sind, kuigi sa sellele, mida ma sulle praegu ütlen, kohe raginal vastu hakkad.»

Villem hakkas naerma. Ta tundis professor Bachmanit, teadis, et nende seisukohad kunagi ei ühti. Ja nii oli see tõepoolest ka seekord.

«Oled ikka endine veidrik, Rudolf.»

«Ju ma seda olen,» jäi Bachman meelsasti nõusse. «Aga läheme nüüd asja juurde. Ma ütlesin, et paljud inimesed on hakanud mõtlema ühe nähtuse üle. Vaata, Villem, meiegi oleme omavahel seda asja puudutanud, kuigi küsimust ennast üldistanud ei ole...»

«Nii et nüüd teeme ära selle üldistamisprotsessi?»

«Teeme, kui sa aga nõusse jääd. Aga ma tean, et sa ei jää...»

«Sõna on professor Rudolf Bachmanil probleemi esitamiseks.»

«Vaata, Villem, viimasel ajal on teravalt ilmsiks tulnud nähe, et tänapäeva kultuuri, eriti tehnilise kultuuri tormiline areng ei suuda inimesi õnnelikumaks teha kui endise aja madalam kultuur. Millega seda seletada? Selle põhjuseks on nähtavasti asjaolu, et rööbiti positiivse kultuuri arenemisega edeneb ka negatiivne ehk antikultuur, mis võib kogu positiivse peaaegu olematuks teha... Mis sa ütled selle kontseptsiooni kohta, Villem? Kas tõesti jääd minuga nõusse?»

«Kahtlemata mitte.»

«Seda võis oodata,» lausus professor ja süütas sigareti.

«Mida sa mõistad antikultuuri all?»

«Kõike seda, mida sina nimetad puudusteks ja millest loodad mitmesuguste vahenditega üle saada.»

«Sina ei looda?»

«Vaata, kallid Villem, vist ei saaks minagi resoluutselt öelda, et ei looda. Võib-olla et minagi loodan, sest

inimene peab ikka millelegi lootma, muidu ei maksaks ju eladagi. See on ka meie, psühhiaatrite üks meetodeid — inimesesse lootust sisendada. Aga küllap on minu lootus sinu omaga võrreldes nigelam. Vähe on mul seda lootust, Villem, väga vähe...»

«Kas sa siis põrmugi enam ei usu inimesesse? Mäletad, Rudolf, kuidas Gorki...»

«Ära räägi edasi, Villem. Ma tean isegi — inimene kõlab uhkelt... Ma ütleksin praegu: kõlas, Gorki ajal veel kõlas...»

«Ja praegu enam ei kõla?»

«Inimene ise teeb kõik selleks, et ei kõla. Ja ma tean, Villem, et meie maa on sotsialistlik... Aga ka tema on sunnitud tegema vesinikupomme, mis hetke jooksul hävitab kõik elava.»

«Sõda, maailma hävimist on võimalik ära hoida, Rudolf.»

«Seda usun siis, kui vesinikupommid on hävitatud.»

«Nad hävitataksegi.»

«Kunas? Sa ei tea? Mina ka ei tea. Ja kas nad enne hävitamist mitte ei plahvata? Ah? Ja kuigi nad kaua aega ei plahvata, vaid ainult säilivad, ähvardavad nad ju ometi kogu aeg inimkonda. Ja, kallid Villem, sa tead ju väga hästi, et need pommid juba kukuvad koos ameerika lennukitega alla. Seega muutub ähvardus üha kohutavamaks. Kas see pole sama mis surmamõistetute olukord, kes kaua, väga kaua loodab armuandmisele. Kui see viimaks tuleb, on surmamõistetute lootusetult läbi. Üksikisiku hullumeelsust on võimalik parandada, aga kui haigushoog tabab rahvast, kogu epohhi... Noh, siis ei aita enam midagi...»

«See ongi sinu antikultuur?»

«See on, Villem, tõepoolest minu antikultuuri alus, tema lähtekoht. Sellest sünnivad kõik need nähtused, mida sina nimetad puudusteks, iganditeks, ja mis päevast päeva, aastast aastasse järjest kasvavad, paisuvad ja süvenevad nagu leepira. Lõpuks söövad nad inimese ära.»

«Jah, Rudolf, sinu kontseptsioon on sünge ja sellega mina muidugi nõus olla ei saa. Ei ole mõtet hakata sulle tõestama sinu ekslikke seisukohti, mis on vastuolus tegeliku eluga. Kust sa need mustad prillid oled

võtnud, seda ma ei tea. Aga et ma sinu juures ka varem olen märganud skepsist ja trotsi, siis ei tule palju imestada sinu teooria üle.»

«Ütle — teooria jutumärkides. Vaata, Villem, mul polegi mingit teooriat, ma avaldan lihtsalt oma arvamust.»

«Sinu skepsises, Rudolf, on muidugi oma tõetera, seda ma ei salga sugugi...»

«Täna sind selle eest südamest,» kummardas Bachman galantselt ja ka veidi irooniliselt.

«Ironiseerid, Rudolf, aga ma räägin tõsiselt. See aatomisõjaohut on tõepoolest olemas, kes seda salgab. Ja sul on õigus ka selles, et see mõjub inimese psüühikale ja tema käitumisele halvasti. Selles pole mingit kahtlust. Kuid et see tekitaks viimsepäevameeleolu ja hävitaks inimese viimse lootuse, vaat see on juba liialdus, see on kurjast, millega ei saa nõusse jääda. Sest kui olla loogiline, peaksid kõik inimesed kas hulluks minema, endale otsa peale tegema või äärmisel juhul usklikuks muutuma, et jumalalt pääsemist loota... Aga viimsetpäeva, armas professor, kõigele vaatamata siiski ei tule. Vaja ainult inimesesse uskuda, Rudolf, vaatamata kõigele...»

«Püüan, püüan.»

* * *

Mõni aeg hiljem helises ühel hilisõhtul uksekell.

Kui Villem ukse avas, nägi ta ähmases valguses Rudolf Bachmani kandilist kuju. Väljas sadas nähtavasti tublisti, sest külalise kaabult tilkus ja vihmamantel oli veest mustaks tõmbunud.

«Ära, Villem, pahanda, et nii hilja sind vaatama tulin,» vabandas Bachman esikus ennast üleriietest vabastades.

«Einoh, mis sa vabandad, mul on alati heameel sind näha.»

«Ega ma sind ei seganud?» küsis Bachman prilli-klaase puhastades. Ja vastust ootamata lisas: «Vaata, Villem, mulle näis, et sa läksid viimasel korral minu poolt ära veidi pahas tujus. Eks ole nii? Ära püüagi salata, sest tahtsid minult midagi kapitaalsemat, aga

mina, vana tola, ajasin sulle üldist juttu nagu mõnele patsiendile...»

Imelikud on inimestevahelised suhtlemised. Näib, nagu poleks siin mingisugust seaduspärasust, vaid ainult juhuslikkus. Millele on näiteks rajatud Villem Raja ja Rudolf Bachmani kauaaegne sõprus? Nad ei ole sugulased, seega langeb ära sellelaadiline külgetõmbepõud. Koolivennad? Käisid ühel ja samal ajal gümnaasiumis. Aga ometi polnud neil just sel ajal mingisuguseid sõprussuhteid. Bachmani vanemad olid jõukate killast. Isa pidas linnas notariaalkontorit ja kuulus härrasmeeste seisusse, neil oli Väike-Ameerika tänavas oma maja suure õunapuuaiaga. Tõsi, maja polnud suur, mansardkorrusega üheperekonnaelamu, aga mugav ja meeldiv. Villemi kahetoalist korterit Katusepapi tänava puulobudikus ei saanud kuidagi võrrelda Bachmani elamisega. Ei olnud tol ajal midagi ühist kahe koolipoisi vahel, aga nüüd on nad väga head sõbrad.

Villem Rada töötas esimesel nõukogude aastal keskkoolis ajalooõpetajana. Ühel septembrikuu päeval kutsuti ta direktori juurde. Sisse astudes nägi ta kabinetis jässakat keskealist meest, kes kandis sarvraamides prille. Ta ajas juttu direktor Laansooga, kuuekümne kahe aastase kiilaspeaga, kes oli koolidirektori kohal olnud juba üle kümne aasta. Võõras tõusis, tunnistas Villemit läbi paksude prillide ja ulatas siis käe:

«Bachman, vahest mäletate mind?»

Villem tundis samuti Bachmani ära.

«Rudolf, sina ise?»

«Mina ise, Villem.»

Tuli välja, et pahempoolsete vaadetega Rudolf Bachman, ameti poolest psühhiaater, oli määratud noore nõukogude võimu poolt hariduse rahvakomissariaadi inspektoriks. Nii kohtusidki kaks koolivenda üle hulga aastate ootamatult.

Rudolf Bachman jutustas hiljem: «Olin parajasti töötatööline, sest viimasel kohal, neurokirurgilises haiglas, läksin raksu haigla omaniku ja ühtlasi ka peaarsti von Höllensteiniga. Sa tunned või oled vähemalt kuulnud sellest saksa jäärast, kellel kodanlikus Eestis oli mitu protsessi homoseksualismi pärast, kuid kes

suurte rahade tõttu ikka puhtalt välja tuli. Noh, ütlesin talle ükskord, kui ta oma nina asjadesse toppis, millest tal õrna aimugi polnud, ütlesin talle, et tegelgu parem pederastiaga, milles tal on rohkem praktikat... Muidugi, tead isegi, päevapealt, ehkki olin tema juures töötanud üle kolme aasta. Aga vahepeal riigikord muutus ja sain haridusala juhtivaks jõuks. Käisin ju tollal Laansoo kooli revideerimas.»

Bachman ei töötanud kuigi kaua hariduspõllul, sest see polnud tema ampluaa. Varsti sai ta endale koha Tartus. Nüüd töötab Rudolf Bachman Tallinna psühho-neuroloogia haiglas ja oli oma eluga täiesti rahul. Aga sõprus Villem Rajaga kestab ja ajab isegi juuri. See oli teineteisest lugupidamine, teise erinevate seisukohtade, maitsete, harjumuste austamine. Sellepärast oli Villemil alati hea meel, kui Rudolf teda külastas.

Sellel vihmasel pühapäevaõhtul istus Villem kirjutise kallal, mis temalt «Nõukogude Kool» oli tellinud. Ja mis seda salata, ootamatu külastaja võis tema töögraafiku mõneti segamini lüüa. Ent sellele vaatamata oli ta tõepoolest rõõmus, sest vana koolivenna tulek võis asjale isegi kasuks tulla. Vaike oli külla läinud, nii et nad olid kahekesi ja võisid segamatult maailma keerukaid asju arutada. Ja juttu oli neil alati palju, Villemil ja Rudolfil, neil kahel veidi vanamoelisel filosoofil.

Villem jutustas külalisele avameelselt oma kirjutises avaldatud seisukohtadest. Traditsiooniline konjakipudel seisis kirjutuslaual täiskirjutatud lehtede keskel. Villem luges, Bachman kuulas, suunurgas suitsev sigaret. Näis, nagu oleks loetud ette põnevat romaani, sest Rudolf Bachman nihutas ennast ärevalt toolil ja kargas vahetevahel püsti, et kabinetis paar rutakat sammu teha. Kui käsikiri oli ette loetud, jäi Villem kuulajale küsivalt otsa vahtima.

«Tahad teada minu hinnangut?»

«Muidugi. Milleks muuks ma sulle oma vaimusünnitust ette lugesin.»

«Sinu kirjutis, kallid Villem, on ju täiesti õige. Noorsoo kasvatus on tõepoolest kujunemas meie elu ahhilleuse kannaks. Aga luba küsida: mida ütled sa uut? Kas selle üle oled mõelnud, lugupeetud autor ja koolidirektor? Kuid olgu muuseas kohe öeldud, et see

ajakiri sinult seda ei nõuagi. Temale on palju tähtsam, et selle kirjutise all seisaks tuntud nimi koos tiitliga.»

Villem tundis, kuidas ta sees miski kihvatas. Alati oskab Rudolf Bachman asju näha halvast küljest. Saata vanamees, iga kord on ta kuidagi eitavalt häälestatud. Kuid Villem ei öelnud sellest midagi. Las räägib kõik ära, ju siis näeb. Ta lausus:

«Allkirja küsimus pole minu arvates kuigi oluline, palju tähtsam on muidugi sisu.»

«Õige, väga õige. Ja siin on mul seda öelda, et meil on säilinud veel see kuradi komme, et tõde loodetakse ikka veel lapiti lahmimisega kätte saada...»

Villem puhkes naerma.

«Sa, armas Villem, tead ju, et Kalevipoeg lõi algul sortse lapiti laudadega. Aga võta näpust, see sortse ei heidutanud. Lapitilöömisest ei olnud kasu. Ja alles siis, kui see siilivennas Kalevipoega õpetas...»

«Sina tahad siis see siil olla, kes õpetab servitilöömist?»

«Just nimelt, tahan küll. Aga kas kaasaegsed kalevipojad minu õpetust tahavad kuulda võtta, selles ma kahtlen. Sest nad on liiga kaua õppinud lapiti lööma.»

«Kas sinu arvates see niinimetatud eitav häälestatus, mis eriti mõnede noorte juures on maad võtnud, ongi siis see servitilöömine?»

Bachman ei vastanud küsimusele, võttis konjakkiklaasi, tõstis üles, vaatas seda vastu valget ning sõnas:

«Sinu terviseks, Villem!»

«Mina joon seekord targa siili terviseks.»

Bachman süütas uue sigareti.

«Ma tahan sulle oma mõtet seletada. Vaata, Villem, ma mõistan ka seda, et tõde peab alati olema konkreetne, sellepärast olgem siis konkreetsed. Sinu kirjutises on öeldud, et meie riik hoolitseb hästi laste eest — lasteaiad, tasuta haridus, rahva heaolu tõus ja nii edasi. Ära sega mind, Villem, oma repliigiga, sest see võiks mu mõttelõnga segi ajada. Ega ma vastu vaidle, see on ju sula tõde. Kuid see on siiski, vabanda mind, lapitilöömine. Ah, mispärast? Vaata, Villem, sellepärast, et seda kõike räägime ja kirjutame juba kümneid aastaid, aga ometi on lasteaedu veel väga vähe, lasterikastel perekondadel on ikka veel tegu oma laste pai-

gutamisega lasteaeda. Tasuta koolid on meil ju olemas, aga laste koolitamine on endiselt väga raske. Tead ise oma praktikast, et vanematel tuleb kahe-kolme lapse koolitamisel nahast välja ronida.»

«Sellest on mul ju juttugi. Aga küllap on see kuidagi lapiti välja tulnud.»

«Just-just, sul on see tõepoolest kuidagi lapiti välja tulnud,» kordas Bachman Villemi sõnu ja ei pannud tähelegi, kuidas selle nägu sisemisest ärritusest moonud. «Ja küllap sa küsid, kuidas seda siis nii öelda, et see serviti välja tuleks, eks ole? Ma püüan ka seda öelda, kuigi kardan, et ma midagi uut ega jalustrabavat ei ütle. Võib-olla kordan seda, mis paljudel keele peal liigub ja mõttes mölgub, sinul endalgi, Villem. Aga lapitiütlemise praktika on meis juba kultuse ajast niivõrd sisse juurdunud, et eelistame vana viisi tardunud mõttelaudadega kolistada, kuigi aeg nõuab servitilöömist, servitilöömist, Villem!»

«Noh, löö siis serviti, Rudolf!»

«Lööngi, Villem, lööngi!»

Mehed tõstsid konjakiklaasid üles, löid kokku ja veidi pimedavõitu kabinetis, mis oli täis laeni ulatuvaid raamaturiiuleid, kestis edasi jutt kahe elatanud mehe vahel, kellest üks, kandiline ja jässakas, pahvis sigaretti, teine, pikem ja saledam, laskis vahetevahel käega üle hõredaks kulunud pealae. Vaike oli vahepeal koju tulnud ja läinud külalisele kohvi keetma. Meeste vestlusel aga ei näinud lõppu tulevat.

«Sina tunned Marxi õpetust kindlasti paremini kui mina, kes ma olen üks vana idealist ja skeptik,» jätkas Bachman. «Eks ole ju Marx see, kes ütles, et õigus saada võrdse töö eest võrdset tasu on sisult kodanlik ja et seda õigust oleme sunnitud rakendama ka kommunistliku ühiskonna esimesel etapil. Kas pole nii?»

«Sul on õigus, Rudolf. Marx avaldas tõepoolest oma kuulsas Gotha programmi kriitikas niisugust mõtet. Ons sinu arvates aeg seda muuta?»

«Aga mis sa's arvad? Kaua me siis laome lapiti, et õnnelik lapsepõlv ja muretu noorus, et lapsed on meil privilegeeritud klass ja nõnda edasi. Sa tead, Villem, et mul lapsi pole ja sellepärast võiksin ma oma moka maas hoida. Aga vaata, kallid koolivend, hing on mul

rahatu. Kui vaatad kõrvalt kaht perekonnaisa, kes saavad võrdse töö eest võrdset tasu, aga ühel on kaks last, teisel viis, siis tuleb jälle Marx meelde. Kas ei ole nende perekondade lapsed sisuliselt ebavõrdses olukorras? On aeg, on tööpoolest aeg kätte jõudnud siin serviti lüüa ja nõuda niisuguse ebavõrdsuse maksmapanekut, mis meie lapsed võrdseks teeks. Aga vaata, Villem, sellest ei ole sinu kirjutises mitte sõnakestki, mitte üht vihjetki.»

Villem Rada polnud sellega nõus. Kas Rudolf tööpoolest arvab, et juba praegu on võimalik kommunistliku ühiskonna õigusi täies ulatuses maksma panna? Selle võrdsustava ebavõrdsuse elemente on juba olemas. Seda teab Rudolf isegi. Lastesõimes ja -aias võetakse vanematelt tasu nende palga suuruse järgi, puhkekodude ja sanatooriumide tuusikute hinna määramisel arvestatakse saaja sissetulekut. Kas ei ole siiski veel vara nõuda, et lasterikka perekonna isa või ema saaks suuremat palka?

«Ma arvan, Villem, et sul on jälle õigus ja küllap kindlasti... Aga mina räägin millestki muust — servitilöömises, mis iga kord ei arvesta, kelle pihta hoop läheb. See'p see häda ongi. Kui sa niisuguse servitilöömise oleksid oma kirjutisse sisse susanud, poleks ajalehe toimetaja julgenud kindlasti sinu artiklit avaldada. Sest tal pole direktiivi niimoodi rääkida. Aga kulla Villem, kaua me siis peame elama selle vana kombe kohaselt, mis omal ajal Stalin maksma pani? Et alles siis võib serviti lööma hakata, kui kõrgemalt poolt vastav direktiiv tuleb? Kuid siis, ma arvan, polegi see servitilöömise-ütlemine. Ma arvan, et kõigele vaatamata löö serviti, Villem, ikka serviti.»

Vaike tuli kabinetti ja kutsus mehed kohvilauda. Bachman vaatas kella.

«Kallis hing, kell juba varsti kümme ja meie jutt pole veel kaugelgi lõppenud, vaidlused otsa saanud. Aga head kohvi ei põlga keegi.»

Kohvilauas kaldus jutt kohe endisele teemale tagasi. Nüüd võis ka Vaike sellest osa võtta.

«Sotsialismi võib ehitada ju mitmeti. Hiinlased on nende oma jutu järgi need kõige õigemad sotsialismi ehitajad. Aga kas mitte nemad ei solgi kõike oma äär-

musliku dogmatismi ja Mao-ze-dongi isiku kultusega ära? Mis sina arvad selle kohta, Villem?»

Villem Rada rüüpas lonksu kohvi.

«Minu arvamine ei lähe seekord sinu omast sugugi lahku.»

«Täna sind selle eest, kallis Villem!» tegi Bachman Villemi suunas väikese kummarduse. Ja pöördues Vaike poole, ütles: «See on, armas perenaine, täna esimene kord, kus ta on minuga ühel seisukohal, jah, tõepoolest esimene kord...»

«Liialdad, Rudolf, liialdad nagu alati. Sa, Vaike, tead ju küll, et ta armastab äärmusi, ei arvesta sageli aega ega olusid...»

Kui seinakell lõi üksteistkümmend kõmisevat lööki, tõusis Bachman otsustavalt püsti ja ütles:

«Armas pererahvas, ega meil Villemiga need jutud kunagi lõpe, sest maailm on suur ja maailma asjad keerulised. Ega meil seekordki jutud lõpule jõudnud. Pealegi jäi täna mõnigi tähtis probleem meie jutust üldse välja. Noorsoo kasvatuse küsimused näiteks ununesid meil hoopis, aga eks see ole ju sinu alfa ja oomega! Aga noh, olgu peale, teine kord jätkame.»

Bachman jättis pererahvaga galantselt hüvasti, suudles isegi Vaike kätt. Villem Rada asus aga uuesti oma kirjutise juurde. Tal oli seda nüüd palju kergem parandada ja uute mõtetega täiendada.

Kaheteistkümnes peatükk

Aprill oli lume ära sulatanud ja isegi päikesepaisteliste päevadega hakkama saanud. Kraadiklaas näitas päeval kümme pügalat sooja. Kevadele oli tee sillutatud. Ent siis ootamatult tulid kusagilt rasked pilved ja hakkas laiu lumeräitsakaid alla liuglema. Varsti oli maa jälle valge ja elavhõbe vajus kaks pügalat alla nulli.

Einari jalg oli kipsist väljas, kuid paistetuse ei tahtnud kuidagi kaduda. Öde käis iga päev masseerimas, köögis sulatati parafiini, millesse jalg terveks tunniks mähiti. Öhtul tehti kuuma jalavanni Liisa pesukeetmise nõus. Ühesõnaga — Einari elu peaküsimuseks oli praegu haige jalg. Hea, et selgrooga hästi läks. Arstid tegid rea süste otse selgroogu. Sellest oli kasu. Valu kadus.

Rohkem kui kolm kuud on möödunud ööst, mil ta otsis läbi lahtise akna pääsemist. Einarile aga tundub, nagu oleks sellest hetkest möödunud mitu aastat. Ja kas ta pääses? Võib-olla. Ta on ennast vanast järsult lahti rebinud, mingitele uutele, varem tundmatutele radadele jõudnud. Ja Einar mõistis äkki, et ta elus oli toimunud murrang. Kuigi ta praegu veel selgesti ei taibanud, kuhu uus tee teda edaspidi viib, oli üks ometi selge — tuul tema hinges on jäänud vaiksemaks, see ei raputanud teda enam nagu varem, ei sundinud teda kõigele käega lööma ja oma puhangute järgi käima.

Mis tuul see oli, mis teda nii raputas?

Oli see noorusetuhina tormitsev tuul, mis kõike hülgab ja iseenda maailma tsentrumiks seab? See sinna-tänna heitlema panev egoism noore inimese hin-

ges, mis tõstab esikohale oma isikliku mina, hoolimata kõigest ja kõigist? See kõige peale vilistav hoiak, mis ei taha midagi arvestada?

Ta taipas ka seda, et mitte igaühes pole noorustuhin muutunud egoismiks, kõige peale vilistavaks hoiakuks, vaid enamasti millekski muuks, niisuguseks jõuks, mis viib noori kangelastegudele. Aga küllap võib muserdatud ja kägardatud noorustuhin, mis on võrsunud ärasolgutatud lapsepõlve moonutatud endaimetlusest ja egoismist, viia noore inimese kipakatele ummikradadele.

Einar mõtleb tänumeeles Arnold Kamarale.

Mis sellest, et Einaril tuleb kohtulaua ette astuda! See pole ülekohtune nõue, see on ühiskonna huvides. Nüüd äkki mõistab ta, mida tähendavad sõnad — ühiskonna huvid. Ta mõistab nende sõnade sügavat tähtsust ainult tänu Arnold Kamarale, kes ei kartnud ütelda ka karme sõnu, kui miski muu enam ei aidanud. Arnold Kamar aitas õigesse kohta asetada inimesed, kellega Einar oli kokku puutunud. Ja tuli välja, et sageli see, keda Einar pidas oma sõbraks, oli tegelikult vaenlane. Sõpradeks aga osutusid inimesed, kellesse ta oli põlglikult ja vaenulikult suhtunud.

Ja muidugi, Volodja on teine, kellele Einar tänumeeles mõtleb. Aga oli ometi aeg, kui ta pidas Volodjat kalgiks venelaseks, kes mõtleb ainult endale, tahtmata Einarile rahagi laenata. Aastaid tagasi oli Volodja talle öelnud:

«Einar, sinu eluvanker läheb varem või hiljem kraavi. Aga sa oled lahtise peaga poiss, mõtle oma elu üle järele.»

Einaril lõhkus pea ja ta vastas:

«Ta juba ongi kraavis. Anna, Volodja, viiskümmend rubla, et saaksin kraavist välja.»

Volodja raha ei andnud. Siis vihastaski Einar ja sõimas teda.

Jah, Volodja ennustus oli õige. Einari eluvanker jooksis tõepoolest kraavi. Küllap on see neil, kes on saanud väärast kasvatusest, kes on läinud halbade sõprade nahka või keda nõrk tahtejõud pole suutnud hoida õigel rajal, paratamatu. Kogu noorus ei pea käima ju seda kolgata teed. See on selge. Ainult mürdosa. Ainult

need, kelle iseloom on muserdatud ja kes selle tõttu on sattunud pahelisuse võrku.

Kui Arnold Kamar teda haiglasse vaatama tuli, ütles ta:

«Reeding, ma pole siin prokuratuuri töötajana, vaid teie hea tuttavana, kes teist lugu peab ja kui inimest hindab...»

Einar punastas rõõmust, sest tundis nende sõnade siirust.

Algul vesteldi niisama. Siis hakati arutama neid maailma asju, mille vastu Einar huvi tundis.

Arnold Kamar oli hea vestleja. Ta ei surunud oma seisukohti peale, vaid jättis ka kaasvestlejale võimaluse oma seisukoha avaldamiseks. Jutt kaldus prokuratuuritööle. Einarile jäid kõrvu kumisema Kamara sõnad:

«Süüdistada ja süüdi mõista pole suur kunst. Palju vaevarikam on jõuda nende teede ja radade algusesse, mis lõpevad kohtusaalis. Siin oleme alles lapsekingades.»

* * *

Jaanuari lõpp tuli külmade ja lumega. Tänavad viskas lund täis, kõnniteed muutusid libedaks. Ei aidanud seegi, et vahetevahel liiva puistati. Tuul viis liiva minema ja inimesed kukkusid kiilasjääl.

Ühel päeval kadus Einar jäljetult. Ei olnud teda vanas kodus, ei nähtud teda ühegi tuttava pool. Võibolla juhtus mingi õnnetus, jäi purjus peaga trammi alla või pussitati surnuks. Või on viin jälle mängus? mõtles Elsa. Ja temas tõusis viha inimese vastu, kes tema elu sedaviisi talumatuks muudab.

Kolmanda päeva õhtupoolikul Einar ilmus. Kasi-matu ja pondunud silmnäoga, viimase võimaluseni kortsunud ja rokases ülikonnas jättis ta inimese mulje, kes on prahiaugust välja roninud. Ilmselt polnud ta need kolm päeva oma nägugi pesnud. Tülgastustunne tahtis Elsa südame pöörutama panna. Mees oli veel praegugi kõva auru all ja tuikus. Urmas vaatas Einarit võõrastades.

«Onu Einar on täis, eks, ema?»

Elsa ei vastanud.

Kui Einar oli mantli varna riputanud ja laua ääres toolil lösakile vajunud, lausus ta alandlikult:

«Tead, kallis, rumalasti läks seekord. Jah, väga sitasti. Anna andeks, naine! Pea lõhub praegugi hirmsasti. Kuule, anna üks väike lonks, sul on, ma tean...»

«Mul pole midagi, mitte ühtki tilka,» vastas Elsa ja läks Urmasega kööki. Einar hakkas puhvetis kolistama.

Kui Elsa mõne aja pärast tuppa tuli, norskas Einar juba voodis. Tühi pudel vedeles voodi kõrval.

Elsa istus väsinult toolile. Kurvad mõtted liikusid naise valutavas peas. Temas küpses veendumus, et nende kooselust ei tule midagi välja. Elsa katsed Einarist uut inimest teha olid nurja läinud... Kuid kas ta oleks selleks üldse suuteline olnudki? Ta ju tahtis Einarit viinast päästa. Aga nüüd on ta oma õilsate kavatsuste lõhkise küna ääres. Haledustunne iseenda vastu võttis äkki noore naise üle võimust ja ta puhkes hääletult nutma. Jah, muidugi, seda ta oskab. Ega asjata räägita, et naistel on silmad vesisel kohal. Äkki lõi temas lõkkele mingi trots. Ta vaatas sirmi taha. Seal magas tema õnn, armastus, aga nüüd juba õnnetus. Kuid olgu kõigel lõpp! Aitab! Elsa kattis köögis laua ja hakkas Urmasega rahulikult õhtust sööma.

Järgmisel päeval läks Einar tööle. Ta ei lausunud Elsale oma äraoleku kohta ühtki sõna. Häbenes naisele silma vaadata. Küllap ta lootis, et kõik ununeb. Kuid Elsa otsus oli küpseks saanud. Kui Einar pärast esimest tööpäeva koju tuli ja hakkas pärast õhtusööki lahti riietuma, ütles Elsa:

«Einar, ma palun, mine oma koju.»

Einar jäi seisma nagu soolasammas. Alles mõne hetke pärast küsis ta hämmeldunult:

«Mida see tähendab?»

«See tähendab seda, Einar, et meil tuleb igaühel omaenda kodus elada.»

Elsa sõnad tulid nagu piksekärgatus selgest taevast. Ei, seda ta ei oodanud. Siis need kolm päeva ja ööd ongi see, mida Elsa ei andesta. Kas tõesti? Misugune rumal lugu! Midagi peab ette võtma, midagi

peab tegema, liikusid mõttejupid Einari ikka veel valutavas peas.

Kuradi Vau, kes teab, mis solki ta sisse jootis. Kolm päeva järjest mingis mürgises vingus. Alustati nagu tavaliselt restoranis. Siis jätkati Vau kodus. Pidas oma pääsemispidu, aga osavõtjatelt kooris viimase naha. Kust kurat ta need plikad oli välja koukinud? Muidugi, sellest ei võinud Elsale hingatagi. Einar lootis, et võib-olla läheb kuidagi mööda. On ju kusagil öeldud, et aeg annab arutust. Säh sulle arutus! Aeg andis niisuguse põntsu, et hoia piip. Einar oli solvunud. Kas ta on Elsa seaduslik mees või ei ole?

Siis tekkis tal tahtmine otsekohe üles hüpata, mantel ja müts võtta ning sõna lausumata uks kinni põrutada. Mis siin enam arutada, kui asi nii kaugele on viidud!

Kuid miski ta sees hakkas sellele kavatsusele vastu.

«Niimoodi ma minna ei saa. Räägime.»

«Räägime,» oli Elsa nõus.

«Miks sa mind ära ajad?»

«Kas see sulle selge ei ole?»

«Selle viimase lollitamise pärast?»

«Ooh, Einar, kas sa siis tõesti midagi ei mõista. See viimane äraolemine oli viimaseks tilgaks, mis mu vaevatud ja vintsutatud hinge valudekarika üle ääre ajas...»

«Ma mõistan sind.»

«Ei, Einar, sa ei mõista mind... Ja meie elust ei tule midagi välja, ei tule. On parem, kui me sellele lõpu teeme. Ooh, Einar, sa ei tea, kui raske mul seda on rääkida, aga ma pean seda tegema. Võib-olla on see meile mõlemale parem...»

Einar püüdis raskelt ja vaevaliselt Elsa sõnade üle järele mõtelda. Ta kõrvus kumises, kuid ta ei olnud suuteline mõistma. Ta taipas ainult ühte, et peab siit ära minema. Ja juba täna õhtul. Oma koju, nagu Elsa ütles.

Einari väsinud ajus tekkis äkiline mõttevälgatus: hea, et kortereid kokku ei vahetanud, siis ei oleks saanud kusagile minna! Ent see mõte kustus kohe. Ta püüdis midagi rääkida, midagi nagu tõestadagi. Kuid sõnad ja mõtted läksid ta käes sassi.

Kogu päeva oli teda peavalu ja iiveldus vaevanud.

Ja hirm, mis teda seni öösiti pures, ei andnud päevalgi enam rahu. Kas Elsa siis seda ei mõista? Kombinaadis vahistati brigadir Vasar, kellega Einar Kõdrale Meriväljal suvilat ehitas. Kõik jookseb kokku ühte punkti ja surub nagu tangidega. Kas sellest pole küllalt? Miks sellele lisaks veel naine minema kihutab?

Elsa kuulab Einari juttu ja ta silmad hakkasid veelgi rohkem tilkuma. Ta mõistis, et mehel on rasked päevad, kuid miks teeb ta neid joomisega veelgi raske- maks? Seda ei saa talle andestada, mitte kuidagi. Kas ta siis ei mõista, et hävitab oma teguviisiga mõlemad, nii enda kui ka Elsa. Ainuke tee on minna teineteisest lahku.

* * *

Juba mitmendat päeva elas Einar oma vanas korteris. Ühel öhtul, kui ta ennast lahti riietas, helises uksekell. Varsti koputati uksele.

«Einar, sulle tuli külaline,» ütles Liisa.

«Kes see võiks olla?» mõtles Einar väikese paha- meelega. Kuigi kell oli kümme, kavatses ta täna varem voodisse minna. Homme oli tarvis kell kuus kohal olla, sest töö surus peale. Depoo nõudis isoleerimistöde tähtajalist lõpetamist.

Oli kuulda, kuidas keegi eeskojas mantlit seljast kiskus ja ise selle juures ägises.

Kuidagi kõssis ja vargsi ringi vaadates pugest uksest sisse Andres Katla — Eesti-Aeg.

«Tere öhtust, Einar! Ära sa, kurat, pahanda, et nii hilja sisse pressisin... Sest vaata, vennas, asjad on üpris tõsised...»

Ta ulatas teretuseks oma raske külma kämbla. Einarile lõi ninna kanget tubaka- ja viinalehka. Mees oli hallis pintsakus, kulunud pükstes ja viltsaabastes. Mitmepäevane habemetüügas ja altkulmu vilavad silmad olid Einarile tuttavad juba endisest ajast.

«Vaata, Einar, mul on hädasti vaja sinuga rääkida,» ütles Katla ja surus oma suu nii tugevasti kokku, et lõuapäradel kaks muhku esile kerkisid.

«Võta istet,» ütles Einar ja vahtis neid Andrese lõuapäradel liikuvaid muhukesti. Varem polnud ta neid märganud.

Mõlemad võtsid istet.

Einar pakkus vanamehele sigaretti. Kui mõlemal suitsud tossasid, ütles Andres:

«Tulin sinu juurde väga tähtsa asja pärast. Ja see jutt jäägu ainult meie vahele. Mõistad?»

«Katsun mõista,» vastas Einar rahulikult.

«Ma näen, sa ei võta asja tõsiselt. Võib-olla sa ei teagi, kui hullud on meie asjad? Ei tea või?»

«Üht-teist olen ikka kuulnud.»

«Vaata, Einar, ma ei julge hästi sellest rääkida,» madaldas vanamees oma häält ja silmitses takseerivalt seinu.

«Ära muretse, vana, nendest su sõnad läbi ei lähe.»

«Kes seda teab,» kahtles Andres, «nüüdsel ajal on niisuguseid peenikesi pealtkuulamise värke, et aiva imesta. Peab olema hirmus ettevaatlik.»

Ja ta rääkis peaaegu sosinal.

«Vaata, selle kombinaadiga on lood üsna räbalad. Mina seal enam ei tööta ja minul, kurat, pole sellega üldse pistmist, aga mul on sinu pärast hirm. Mõistad? Tulingi sind hoiatama, et sa kõik, mis on ripakil, mõned otsad või asjad, ära likvideeriksid. Mõistad? Ja veel, et sa oskaksid ennast kaitsta, kui kusagile kutsutakse või midagi selletaolist...»

«Kas mõtled, et mind ähvardab kinninabimine?»

«Eks sedagi võib karta. Egas praegu pole eesti aeg, kus inimese käest ikka enne küsiti, kas ta on süüdi või ei ole. Nüüd nabitakse kraest kinni ja passol... Sibe-riimaale. Mõistad?»

Einar nägi, et vanamees on tõepoolest kabuhirmu täis. Muidugi polnud see Einari pärast. Andres värises omaenda naha pärast. Einar mäletas Eesti-Aega sellest ajast, kui ta oli kombinaadi laohoidja ja Kaiseri parem käsi. Oi, missugune ta siis oli, kui ülbelt ta igaühega kõneles! Jaa, siis oli ta võimumees, kuigi ainult laohoidja. Kindlasti teab tema Kaiseri ja Kõdra mahhi-natsioonidest kõige rohkem, mõtles Einar, sest kõik käis ju tema käest läbi. Ennok vallandas Andres Katla, kes oli viimased kuus aastat seal mugavasti istunud. Imelik, et laos ei leitud puudujääke ega ka midagi üleliigset. Vana rebane!

«Sa ju tead, et Kaiser istub teist kuud trellide taga? Tead või ei tea?»

«Tean, olen kuulnud,» ütles Einar, «aga ma ei tea, mille eest.»

«Nüüdsel ajal ei ole see tähtis. Lihtsalt ei meeldinud võimumeestele. Küllap andis liiga vähe altkäemaksu. Mõistad?»

«Aga Kõder?» küsis Einar, kuigi teadis selle vahistamisest.

«Juhan Kõder on samuti areteeritud.»

«Ja Ennok?»

Muhud Andrese lõuapäradel tegid kaks energilist hüpet.

«Vaat tema ongi see kuradi madu, kes pani nii Kaiserile kui ka Kõdrale kabelipõntsu,» sisistas Andres ja Einar nägi, kuidas mehel käed rusikasse tõmbusid. «Selle mehe pärast kogu see asi juhtuski. Mõistad? Oli vaikne, salakaval, varitses, kurat, parajat momenti. Ja siis põrutas otse lagipähe.»

«Aga praegune laohoidja Kristjan Kivihall?» küsis Einar.

Vanamehe silmad paksude kulmupuhmaste all välgatasid, muhud lõuapäradel paisusid kurjakuulutavalt.

«Ennoki sabarakk! Nemad kahekesi, kuradi tõprad, ongi kõik välja tuhninud, mõistad?»

«Mis asja välja tuhninud?»

Andres jäi vait ja vaatas Einarit kahtlevalt. Ta tuhmilt läikivad silmad seisid hetke Einari näol liikumatuks.

«Kurat, mitte ei mõista, mis mängu sina mängid? Või oled sa tõepoolest nii topelt-turakas, et midagi ei mõista. Sa töötad ju kombinaadis edasi ja peaksid kõike minust paremini teadma. Sina aga teed niisuguse lolli näo, nagu oleksid pool tundi tagasi kuu pealt kukkunud...»

Einar taipas, et niisugune käitumine võib kahtlust äratada. Ta tõi kapist pudeli ja kaks klaasi, samuti leiba ja vorsti.

«Ära pahanda, Andres! Viimasel ajal on mul nii kibekiire, et tõepoolest pole mahti olnud kõike tähele panna.»

Ta valas viina klaasidesse.

«Sinu terviseks,» tõstis Einar klaasi.

«Sinu terviseks samuti.»

Eesti-Aeg lõikas viilaka leiba, vorsti otsast paksu ratta, pani vorstiratta leiva peale ja hammustas vägeva suutäie.

«Ma näen, jah, et suhtud asjasse natike kergemeelselt. Mõistad? Sellepärast hoiatangi sind: ole äärmiselt ettevaatlik. Olukord on kuradi tõsine. Ka sinul hoitakse silma peal, ma tean seda. Ja järelegi võidakse tulla, kui nad Kaiseri ja Kõdra murravad. Kui nemad kõik üles tunnistavad, siis on vangirauad sulle kindlustatud. Mõistad?»

Einaril hakkas tõepoolest kõhe. Eesti-Aeg õpetas Einarit:

«Võib-olla kutsutakse sind prokuratuuri, hakatakse pinnima, siis tead ju, mis teha? Salga maha kõik, mõistad? Sa pole käinud Kaiseri ega Kõdra pool. Pole neilt saanud mingeid ebaseaduslikke korraldusi, mõistad? Salga maha, poiss, või muidu on meil varbad varsti külmad...»

Einar valas viina ja tundis, et tal käed värisevad. Löödi loiult kokku.

«Aga kui küsitakse, kas ma Andres Katla juures olen käinud?»

«Ainult laos, materjali saamas, nagu kõik teisedki brigadirid. Mõistad? Ja kõik.»

«Mis siis, kui Kaiser üles tunnistab?»

«Kaiser? Ära aja jama! See mees ei piiksata eladeski üleaurust, selle peale võib mürki võtta. Mõistad?»

«On veel kolmas, kelle kohta me midagi ei tea,» ütles nüüd Einar, «see on Oblikas, Hendrik Oblikas sealt turukioskist.»

Eesti-Aeg jäi hetkeks vait ja ütles:

«Ah, sa kurat, selle mehe olen hoopis unustanud. Vaat sulle lops! Seda pean kohe kontrollima. Hea, et meelde tuletasid. Kuid nüüd ma jooksen. On küll kole hilja ja väljas käre külm. Aga ma katsun teda kodunt kätte saada.»

Ja ta tormas uksest välja.

* * *

Nad töötasid depoos viimaste torude kallal. Töö edenes hästi.

Ent lõunalauas märkas Einar, et poisid on millegi üle tusased. Ei klappinud jutt, lõõpimisest rääkimata. Mis see peaks küll tähendama, mõtles Einar.

«Poisid, mis matusemeeleolu see täna on?» püüdis Einar tusajääd katki murda. «Kas midagi on nässus või...?»

Valter tõstis silmad taldrikult.

«Võib-olla on tõesti matusemeeleolu. Mis teie arvate, Mart ja Heino?»

Poisid ei vastanud midagi, isegi silmi ei tõstnud üles.

«Mida see jutt siis tähendab?» jättis Einar söömise pooleli.

«Tead, Einar, oleks pidanud sellest vist juba varem rääkima, aga tead isegi, halba juttu pole kerge alustada...»

Einari südame all läks äkki külmaks. Midagi on siis tõesti juhtunud, kui Valter nii räägib. Ta sundis enda rahulikuks, et mitte poiste peale karjuma hakata, ja ütles:

«Ära keeruta, Valter, lao kõik välja.»

«Vaata, vist päeva kolm tagasi, kui sind jälle tööle ei olnud, käis siin Ennok. Ta on nüüd ju direktori kt. Noh, küsis kohe, kus on brigadir. Ütlesime, et haige. Vangutas pead ja lausus, et ärgu me valetagu. Siis võttis taskust paberi ja näitas meile. See oli kainestusmajast. Ütles, et viimase paari kuu jooksul juba teine...»

Einar tundis, kuidas külm võru südame ümber koomale tõmbus. Siis nii kaugel on juba lood... Viimast korda oli ta kainestusmaja administraatorit palunud paberit mitte saata. See oli lubanud ja... Kuradile kõik! Ta hüppas püsti.

«Lao juba rutem välja, et tahate minust lahti saada. Eks ole? Kurat teid võtaks!»

«Kuule, Einar, meie peale ära karju. Kui sa kuulata ei taha, võin ka vait olla.»

Ja Valter jäigi paugupealt vait. Einari äkkviha kustus nagu õletuli. Ta vaatas ehmunult ringi, sest söökla oli inimesi, kes Einarit uudishimulikult silmitsesid.

Ta istus lõdvalt toolile tagasi ja ütles kustunud hälega:

«Vabanda, Valter. Mul tuli rumalasti välja. Palun jutusta lõpuni.»

«Siis ütles Ennok, et tal on kavas sind... vallandada. Nii ta rääkis meile.»

Tekkis pikk paus. Kahvlid murdsid kotleti küljest tüki ja tõstsid suhu. Käed haarasid masinlikult leivaraasu ja tõstsid jälle suhu. Hambad närised toitu ja keel lükkas mälutud toidu alla. Kuid inimesed ise ei näinud märkavatki kogu seda tegevust, sest nende mõtted olid mujal.

Lõpuks tõstis Einar pea, vaatas nagu takseerivalt Valterit, kes vaikselt sõi, ning küsis:

«Tegi sulle muidugi ettepaneku hakata brigadiriks?»

Valter tõstis pilgu Einarile.

«Nojah, mis siin imestada. Sa mäletad, üldkoosolekul võeti vastu otsus brigaadide senised koosseisud läbi vaadata...»

Muidugi, seda võis ju arvata, et Ennok tahab lahti saada Reedingust ja mõnest teisestki brigadirist, kes olid seotud endise juhtkonna asjadega.

«Ega Ennok minu kohta midagi rohkem öelnud?»

Valter vaatas nagu hämmeldunult Einari otsa ja vastas:

«Ei, sinu kohta ei öeldud rohkem midagi.»

Einar toibus esimesest hoobist. Teda haaras seletamatu kurbus. Ta nägi ennast äkki kõigi poolt hüljatuna, üksikuna ja viletsana. Südame võttis haledaks. Ta vaatas poistele, kellest peab varsti lahkuma. Ega nad halvad poisid olnud, töö peale olid ka kui karud. Ta silmitses tähelepanelikult oma töökaaslasi, kellega oli neli või viis aastat rõõme ja muresid võrdselt jaganud. Praegu nad nosivad kotlette ja on kõik nii endamisi vaiksed. Võib-olla sellest, et lõuna on ilma napsita. Aga üks poisid olid need, kes hakkasid sellele ammusele tavale vastu. Ja see oli vist kohe pärast Einari abiellumist... Aga nojah, mis seda praegu meelde tuletada. Pilk jäi peatuma Valteril, kes kahvliga kotletti urgitses.

«Nojah, aga sina? Võtsid ettepaneku vastu?» küsis Einar.

«Seekord ei võtnud.»

«Kes tulevad sinu brigaadi?» küsis Einar veidi aja pärast ja ta sõrmed surusid kramplikult kahvlit ja nuga.

Valter silmitses Einarit, endiselt oli ta hämmeldunud.

«Sarapik ja Mets on nõus. Üks inimene tuleb kusa-gilt leida.»

«Nii olengi mina siis vaba mees,» mõtles Einar. Ta tõstis silmad nagu küsivalt kaaslastele. Kas nad mind kahetsevad? Kõik kolm nokitsesid kompoti kallal ja nende asjalikust toimingust oli raske midagi välja lugeda.

Aga neil kolmel kripeldas süda sees, kuigi nad püüdsid seda varjata. Nad olid ju täiskasvanud inimesed. Ja Einari vastu polnud neil midagi, ehkki nende endine brigadir oli viimasel ajal kaotanud oma autoriteedi.

«Noh, mis siis ikka,» lausus Einar. «Õnn kaasa! Selle objekti lõpetame ära ja siis adjöö! Ärge mind halvaga mäletage,» naeratas Einar virilalt.

«Einoh, miks siis halvaga,» poetas vaikselt Valter Kesa, «oleme koos elanud ja töötanud. Eks ole olnud kõike — head ja halba... Ja ega sinagi... leiad endale uue brigaadi.»

Einari kurku tõusis raske tükk... Tal hakkas kahju oma poistest. Vaatamata sellele, et Valter oli lahkulõõmise hingeks, tundis ta praegu temast isegi rõõmu. Poisid on kasvanud, tugevamaks muutunud, ja see oli kõige tähtsam. Ta läks puhvetisse ja tõi pooleliitrilise. Kui poisid silmad suureks ajasid, ütles Einar:

«Ärge imestage, poisid, midagi. Oleme aastaid, ilusaid aastaid koos töötanud. Aga nüüd läheme...»

Jälle oli kurgus raske tükk. Ta valas viina õlleklaasisse, tõstis oma klaasi kõrgele ja ütles:

«Meie lahkumise terviseks!»

* * *

Andres Katla ronis uksest sisse, istus lõdvalt toolile ja laskis käed rippu.

«Noh,» küsis Einar, «kuidas Oblikas elab?»

«Äh, kõik on perses,» lausus Andres murtult ja haaras lauvalt närviliselt sigareti, süüdates selle värisevi sõrmi põlema. «Tead sa, mees, Oblikas läks juba kolm

kuud tagasi trellide taha. Juba enne Kaiserit. Mõistad?»

Nüüd oleks Einar pidanud tegema suured silmad, kuid vastik oli teeselda. Seda pani vanamees kohe tähele ja ütles:

«Sinule see hirmu ei teegi?»

Einar naeratas:

«Ei tea, mispärast peaks see mulle hirmu tegema? Ma ei ole seda Oblikat üle aasta näinud. Temaga ajasin asju Kaiseri ja sinu korraldusel.»

«Kuss,» sisistas Andres ähvardavalt, «minu korraldusel ei ole sinul Oblikaga olnud mingit asjaajamist. Seda pea hästi meeles, noormees, kui tahad, et su nahk terveks jääks. Kurat võtaks küll sind, kui sa ei mõista, et sul ei ole Oblikaga üldse kunagi tegemist olnud... Sa ei tunnegi seda meest... Mõistad?»

Vanamees ütles neid sõnu nii suure hooga, et ta suust lendas süljepritsmeid. Einar kuivatas oma nägu ja temas tekkis trots selle inimese vastu.

«Aga mispärast peaksin ma valetama?» küsis ta Andresele naiivselt otsa vaadates. «Mäletan väga hästi, et viisin Oblikale mitmel korral kotiriiet, mis sa mulle taost välja andsid... Eks ole, Andres? Viisin veel asbesti, raudtorusid, kaablit... Kaiser ütles, et see kõik on seaduslik ja õige... Nii et mul pole vaja...»

«Sa kuradi kalts, poisilontrus,» kargas Andres väledalt püsti ja haaras Einaril rinnust kinni. «Ma löön su, pasavarese, siinsamas maha...» Ja ta haaras laualt suure marmorist kirjapressi, onu Villemi poolt toodud sünnipäevakingi.

Einarile tuli kallaletung ootamatult. Viimasel hetkel sai ta siiski Andrese käest kinni ja väänas kirjapressi vanamehe tugevate sõrmede haardest välja. Andres vajus löödult toolile ja naeratas virilalt, seejuures oma kätt masseerides.

«On sul, kuradil, ka jõud... Aga ära võta seda tõsiselt, tegin nalja. Mõistad? Ma saan aru, et ka sina tegid nalja... Kuid see oli väga rumal ja halb nali, väga ohtlik nali, Einar...»

Einar taipas oma mängu ohtlikkust ja otsustas taganeda.

«Tahtsin tõepoolest natuke nalja teha, Andres.

Egas ma peast põrunud ole. Ja sina kah, kohe kallale... Oled üks kuradi kange vanamees.»

Andrese vilavad silmad puurisid Einarit endiselt kahtlustavalt, kuid ta hääli oli mahedamaks muutunud:

«Kui sa nalja tegid, siis muidugi... Aga niisugust nalja ei maksa teha, poiss. Su sõnad kohutasid mu kangesti ära. Mõtlesin, et säh sulle, see konn on saanud küll mättale, aga ei mõista mättal olla... Tahtsin sulle selle pressiga natuke aru pähe koputada. Aga jätame selle. Too parem paar klaasi!»

Eesti-Aeg tõmbas taskust kaks pooleliitrilist välja.

Kuigi Einar ei saanud lahti vastikustundest vanamehe vastu, jäi ta meeleldi nõusse, sest viimasel ajal oli ta jälle rahalisse kitsikusse sattunud.

Andres võttis taskust veel rõnga suitsuvorsti, vabastas vöölt oma suurepärase soome pussi, ja pidu algas jälle. Varsti olid mõlemad kõige paremas tujus. Jutt voolas vaikselt. Ikka kombinaati tabanud õnnetusest ja nendest, kes seda kõike olid salakavalalt ette valmistanud. Üle poole viinast oli joodud. See lõi Einarile nagu kotiga pähe. Ja Einarile näis äkki, et see Andres, hüüdnimega Eesti-Aeg, polegi nii halb mees, nagu algul paistis. Ja kui ta kirjapressiga tahtis koputada, siis on selles süüdi Einar, aga mitte Andres. Ei maksa vanameest narrida... Andres pole see kõige halvem inimene maamunal... On hullemaid... Ja kurat seda Kamara asjagi teab! Välja pressima on ta meister... Aga kas ta oma lubadusi täidab, see on iseküsimus... Ja mida ta on Einarile lubanud? Mitte midagi... Pea, aga kas Kamar ise ei öelnud, et kui see Katla tahab kontakti astuda, et siis... Ja muidugi, nii ütles Kamar. Tähendab, ta siis...

«Kuule, millest sa mõtled, poiss?» küsis äkki Andres, kes oli ka mõned minutid vaikinud.

«Mis ma ikka mõtlen! Äh, niisama, lihtsalt jama,» naeris Einar.

«Aga siiski, lao välja! Mis mõtted sul, kuradil, peas liiguvad? Lao aga jalamaid välja...»

«Mis mõtted purjus peas võivad olla? Noh, kui just väga tahad, palun... Mõtlesin homsest tööst... Peame, tead isegi, depoos töö lõpetama ja siis... jah, vaat siis tuleb pirakas: saan ametist lahti. Vaat nii...»

«Ametist lahti? Mis sa mögad?»

«Ei möga midagi. See on sulatõsi. Ma... ise... andsin avalduse sisse...»

«Loll! Purutotter! Miks sa seda tegid?»

«Poisid... ei tahtnud enam... ei tahtnud minuga töötada...»

«Poisid ei tahtnud? Lora kõik. See Ennok on nad üles keeranud. Mõistad? Üles keeranud. Aga see teine on veel hullem. Sitakäru, kurat...»

«Kes?»

«See Kivihall, uus laohoidja.»

«Aga ütle, Andres, mis halba Kivihall on teinud?»

«Kivihall? Sa siis ei teagi? Tema oligi see mees, kes hakkas jalamaid sinu järel nuuskima. Mõistad? Ma polnud ju veel äraagi läinud, andsin ladu üle ja nägin oma silmaga kõik. Ühel päeval, kurat, sattusin kogemata nägema ühte paberilipakat, kuhu see sitakäru oli hoolikalt kirjutanud, kui palju ja kunas on Einar Reeding laost materjali võtnud. Terve lehekülg oli peenikest kirja täis. Mõistad? Eks ta teinud seda selle Ennoki ülesandel. Selge, et tahavad, kuradid, sind rootsi kardinataha pista...»

Einari suu jäi ootamatusest poikvele. Ah nii on siis asjad! Sellepärast on see Valter Kesagi nii ülbeks muutunud. Ja teised muidugi koos oma ninamehega. Kõik ühel nõul! Einar tundis, kuidas ta viha lõi kobrutama nagu kääriv õlu vaadis.

Pooleliitirilised olid tühjad. Kui Andres tegi Einarile ettepaneku veel viina tuua, vastas noormees pehmel keelel:

«Ju ma tooksin, muidugi tooksin, aga... mul pole raha.»

«Võta!» ulatas Andres känkras kümnerublalise.

Varsti oli Einar tagasi. Viinavõtmine jätkus endise hooga. Siis hakkas Andres sosistama sellest, et Kaiseri ja Kõdra päästmiseks tuleks midagi ette võtta... Kui ainult Einar täismees on ja nõusse jääb, siis...

«Aga kui nad tre-trellide taga istuvad?» ajas Einar silmad jõlli. «Kuidas me neid sealt... sealt kätte saame?»

«Oh-hoo, Einar, oled küll, kurat, tark noormees,» lõi Andres kämbla Einari turjale, «aga seda ometi ei

taipa, et mitte trellid pole nende vaenlased. Nende vaenlased on siinpool trelle.»

«Jumala eest ei mõista, mis sa jobutad... Oled vist nii täis, et...»

«Ise, kuradi ilalõug, jobutad,» sai Andres vihaseks ja tõmbas Einari särgikrae peaaegu küljest ära.

«Nonoh, vaiksemalt, Andres, vaiksemalt. Vaata, selle särgi maksad sa mulle ilusti kinni. Aga räägi siis... räägi oma plaanist selgemalt, et ka mina... aru saaksin.»

«Sinuga räägitaksegi selget mehejuttu, aga sina... Noh, kuula siis. Ennokit sa ju tunned hästi. Vaat see kurat panigi meie mehed trellide taha. Just tema. Mõistad? Ja mitte ainult need, vaid ta paneb pokri ka sinu ja võib-olla veel minugi. Mind need sõbrakesed küll nii kergesti ei püüa, aga siiski... Kõige mürgisem on muidugi see koer Ennok. Teine koeraraibe on Kristjan Kivihall. Mõistad? Vaja mõelda, kuidas nendest lahti saada, siis on me kallid inimesed päästetud... Mõistad nüüd või ikka veel ei mõista?»

«Mõistan, Andres, mõistan... Arvad, et siis... et siis on päästetud?»

«Aga muidugi, kurat, ega siis teised enam julge. Kui nad näevad, mis nende koertega juhtus, ei siis teised julge enam nokka paotada. Kas sa siis ei tea, kuidas inimesed kardavad omaenda naha pärast. Kui neil, koertel, halvasti on läinud, on ka teised vait nagu jahukotid. Mõistad?»

«Nendega pole veel midagi halvasti läinud,» püüdis Einar pehme keelega asja täpsustada.

«Mis sest, et veel ei ole. Nendega võib veel halvasti minna ja, kurat võtaks, lähebki... Mis sina arvad? Läheb? No vot, see on mehesõna ja sinu käsi selle peale...»

Andres surus Einari kätt, siis kaelustas teda. Einar oli nagu paralüseeritud, ta kuulis küll Andrese sosinat, kuid ei mõistnud jutu sisu. Aga küllap vanamees räägib õigeid sõnu, kindlasti... mõtles Einar. Need koeraraiped Ennok ja Kivihall on tõepoolest karistamise väärt. Eks nemad ju pannud Einari brigaadi nahka ja tahavad teda ennastki vangilaagrisse saata... Kuradid!

Kõik viinapudelid olid tühjaks joodud ja Einar oli

kindlale arusaamisele jõudnud, et kõige kurja juureks on Albert Ennok ja Kristjan Kivihall. Ta oli nüüd kindel selles, et Andres Katla, hüüdnimega Eesti-Aeg, see suure kondiga vanamees, kes talle kirjapressiga tahtis vastu vahtimist virutada, on kõige tublim inimene maailmas. Ja kui see tubli inimene pärast keskööd talle mantli selga aitas ja kuhugi kutsus, läks Einar sõna lausumata kaasa.

Nad tuigerdasid läbi lumiste tänavate, möödusid magavatest majadest ja peatusid linna serval väikese maja ees. Einari joobnud ajus istus Andrese poolt istutatud mõte, et ees seisab tähtis ülesanne.

Siis ronisid nad kahekesi üle madala aia, sumpasid lumehangedest läbi. Andres muukis kaua ühe ukse kallal, kuni see raksatades avanes. Majas hakkas koer käredesti haukuma. Nad pugesisid mõlemad sisse. Pimeduses algas rüselemine. Einarile tungiti kallale. Keegi karjus kiledalt. Koer klähvis vahetpidamata. Einar virutas kellelegi pihta. Einar tundis, et mitmed käed teda haaravad. Ta hakkas rusikatega hoope jagama, kuid lõpuks saadi temast jagu ja murti maha...

Kui ta hommikul end miilitsajaoskonnast leidis, imestas ta väga. Ta ei mäletanud midagi, mis öösel juhtunud oli. Miilitsaleitnant, kes teda hommikul üle kuuläs, ei saanud mingit seletust. Ainult pea lõhkus otsas ja meeletu janu vaevas teda. Talle anti vett. Vesi aga ei toonud kergendust, vaid pani veel enam iiveldama... Oleks tahtnud magada. Miilitsaleitnant aga ei halastanud Einarile. Tema juuresolekul kuulati üle tunnistajaid ja kannatadasaanuid.

Aegamööda selgus öiste sündmuste käik. Einar mõistis, et öösel oli ta kellegagi koos tunginud kombinaadi laohoidja Kristjan Kivihalli elamusse. Üks sissetungijaist tahtnud peremeest soome pussiga tappa. Talle näidati ka pussi kui asitõendit. Einar tundis selles ära Andrese pika ja terava noa. Teine sissetungija pääsenud põgenema.

Einaril valutasi ka kõik luud-liikmed, sest öises kähmluses oli ta oma osa saanud. Kristjan Kivihallile oli noaga õlga löödud. Kivihalli poeg oli õnneks õigel ajal lööja käest kinni saanud haarata, mille tõttu haav polnud suur. Kivihall tunnistas, et tema ees istuv noor-

mees oli tõesti üks sissetungijaist, kuid pussiga kallale-
tungija olnud teine. Päriti Einarilt, kes oli temaga kaa-
sas. Ta otsustas seda esialgu mitte tunnistada ja vastas,
et ei mäleta. Nii jäigi Einar vahi alla.

Kolmandal päeval tuli Arnold Kamar vanglasse.
Temale jutustas Einar juba kõik.

Kohkumisega mõistis ta, et oli olnud Andres Katla
tööriist ja oleks võinud saada isegi mõrtsukaks.

Arnold Kamar vabastas Einari. Nüüd oli ta töota-
tööline. Kombinaadist tuli käskkiri tema vallandamise
kohta. Oli loodud uus brigaad, brigadiriks oli Valter
Kesa.

Kolmeteistkümnes peatükk

Kutsele oli märgitud: tulla kella kümneks. Praegu puudus veel kümme minutit. Kamar kõneles telefoniga. Uks oli praakil ja Einarini jõudsid kõik sõnad, mis uurija rääkis.

Äkki jäi Einar tähelepanelikult kabinetist kostvaid sõnu kuulama. Need käisid tema kohta.

«Jaa, ta tuleb kella kümneks. Täpsustame mõned küsimused ja siis ma... Arvate? Olen teile korduvalt rääkinud, et seda ei ole vaja. Kahju küll... On teil midagi uut? Kuulge, seltsimees Veltblum, ta ei lähe kusagile, mitte kusagile ta ei lähe. Jaa, see oli piinlik lugu küll, kuid selle taga on ju, teate isegi, kes. Nojah, tema provokatsioon... Rasket haavamist ju polnud, mõned kriimustused. Soome puss? See oli ju selle Katla oma. Hea küll, et asi selgemaks saaks, tulen kohe teie juurde...»

Kui Kamar uksest koridori astus, nägi ta kedagi välisukse taha vilksatavat. See oli Einar, kes prokuratuurist põgenes. Nüüd oli täiesti ilmne, et teda tahtakse vahistada. Siin polnud enam võimalik kaksipidi mõelda. Tähendab, tema laul on lauldud. Einari hirm oli kasvanud äkki kohutavalt suureks; see haaras kogu ta olemuse. Öine lugu sai talle siis saatuslikuks. Piinlik lugu, ütles Kamar. Küllap ta ise veel oma liberaalitsemisega vahele jääb, sest ülemus on teisel arvamusel. Seda kuulis Einar ju väga hästi Kamara vastustest. Jah, muidugi, pärast seda tapmiskatset... Einar teab, et see polnud purjuspäi huligaanitsemine, nagu oli kirjutatud miilitsa-protokollis, vaid ettekavatsetud tapmiskatse. See on seesama, mis mõrv ise. Ei ole ju sugugi oluline, et seda ei kavatsenud mitte Einar, vaid Andres Katla. Nad tegutsesid koos ja süü langeb ju ka Einarile.

Einaris tekkis äkki kohutav viha Andres Katla vastu. Pärast seda öist juhtumit pole ta oma nägu näidanud. Šaakal tunneb juba kaugelt hädaohu lõhna ja on aegsasti rettu pugunud. Kaabakas!

Einar oli prokuratuurist juba üsna kaugele jõudnud, kui aeglustas samme. Nüüd oli ta kindlal otsusel: tuleb põgeneda. Ainult see võib teda päästa kindlast vangiroodust. Ainult põgenemine! Sest Kamar ei suuda enam midagi teha, olgu ta senisest kas või kümme korda heatahtlikum.

Veltblum! Niisugust nime kuulis ta läbi uksepraod. Seesama Veltblum kutsuski Kamara enda juurde, et talle käsk anda Einar Reedingu viivitamatuks areteerimiseks. Aitab niisuguste tüüpidega mängimisest, ütleb Veltblum. Kas teie, seltsimees Kamar, ei näe, et tegemist on kurjategijaga. Häbenege, seltsimees Kamar, röögatab Veltblum ja ajab oma mustad vurrud ähvardavalt püsti. Einari arvates pidid sel kohutaval Veltblumil olema tingimata õudsed mustad vurrud.

Einar jäi seisma ja turtsatas oma mõtete üle. Kole naljakad näisid talle Veltblumi väljamõeldud mustad vurrud... Einar vaatas kohkunult ringi: keegi võis ta naeruturtsatusi kuulda. Kuid läheduses polnud kedagi.

Aegamööda hakkas ta rahunema ja harjuma selle mõttega, et tuleb põgeneda.

Einar lisas sammudele kiirust juurde! Eemale siit!

Siis tuli talle meelde allkiri. Ta oli ju andnud allkirja, et prokuratuuri teatamata linnast välja ei sõida. Ja nüüd tahab ta põgeneda. Kuidas jääb sellega? Kuradile kõik! Kui juba on otsustatud põgeneda, mis siis enam allkirja pärast muretseda. Kui on läinud vanker, kes hakkab kodaraid taga leinama. Niikuinii hakatakse teda taga otsima ja siis on üks kama kõik.

Ta jõudis väikesele skväärile ja istus väsinult pingile. Kuigi puhus kõle nordost, oli Einaril palav. Ta tõmbas mantlihõlmad lahti ja hingas raskelt. Peale tema polnud siin ühtki inimest. Liivakastis, kus suvel mängisid lapsed, hüppas kaks varblast. Raagus kastanites ulus tuul.

Aga kuhu põgeneda? Vabariiki jääda oleks mõtetu. Ei saa ju hakata metsavennaks. Nõukogude Liit on suur. Siin on avarusi, kuhu võib kaduda. Aga jälita-

mine, tagaotsimine? Einar oli kusagilt kuulnud, et väiksemate süütegude eest redusse pagenuid ei otsita. On see nii? Tont seda teab! Ta teadis küll juhtumeid, kus mõned mehed olid aastaid redus elanud ja siis juhuslikult pihku sattunud. Juhuslikult? Kõik siin maailmas on juhuslik, isegi elu ja surm. Ei, Einar ei jää vabariiki, mitte mingil tingimusel. Ei, ei, ei... Ja veel kord — ei!

Ta tõusis pingilt, tõmbas mantlihõlmad koomale ja hakkas pikkade sammudega kiiresti minema. Vaatas korraks selja taha ja lisas kiirust.

Einari hinge valdas nüüdsest peale üksainus teadmine: põgeneda, põgeneda, põgeneda... Ja võimalikult kiiremini. Ei ole enam aega, sest võidakse järele tulla! Kuid, kurat võtaks, kuhu ikkagi põgeneda? Kuhu? Võib-olla kusagile Siberi kanti, Uraali taha? Kas või Magadani või Sahhalini saarele. Seal vaadatavat seiklejatele läbi sõrmede. Seal on vaja töömehi ja tööd hakkab Einar seal murdma nagu karu. Just nii — nagu karu, mitte vähem. Nüüdsest peale hakkab ta ausalt tööd tegema.

Kust saada sõiduks raha? Ega ta ometi jalgsi saa plagama panna! Rongiga? Võib-olla lennukiga? Kindlasti lennukiga. Selleks on vaja aga vähemalt kolmsada rubla.

Kodu lähedusse jõudes jäi Einar ehmunult seisma: furgoonauto seisis maja ukse ees. Kas mitte teda juba ei oodata? Einar tundis, kuidas ta südame alt jääne tuul läbi hoovas ja luud-liikmed jäigastusid. Ta pööras kähku ümber ja astus sõnakuulmatutel jalgadel nagu karkudel eemale.

Päeva veetis Einar palavikulises tegevuses. Käis lennukipiletit ostmas. Aga talle öeldi, et Kaug-Idasse lendavale lennukile võib saada pileti kolme päeva pärast. See on lihtsalt kole, ta ei saa nii kaua oodata. Siis hakkas ta manguma, kas ei saaks lennata varem. Pakuti homseks Moskvasse, et sealt vast Kaug-Ida lennukile pääseda. Einar kõhkles tükk aega. Moskvani ju saaks, see ei maksa palju, aga mis edasi? Ei, nii ei kõlba. Peab nii palju raha hankima, et korraga Kaug-Itta välja jõuda. Ta käis komisjonikauplustes kuulamas, mida kusagil parajasti ostetakse. Istus kahes

kinos ja vaatas filmi, saamata millestki aru, sest mõteted rändasid hoopis teistel radadel.

Õhtul, kui tuled tänaval olid juba süttinud, lähenes ta ettevaatlikult majale, kus elas. Seal ei seisnud ühtki autot. Kuid Einar ei julgenud koju tulla. Ta hiilis paar korda majast mööda, vaatas trepikotta, kuid sisse ei astunud.

«Kas sa, Einar, koju ei tulegi?» kõlas naisehää Einari läheduses.

Einar tulbastus hirmust ja ootamatusest. Siis aga taipas, et see on Liisa, ja süda muutus korraga kergeks. Kui Liisa nii küsib, siis ei peaks ju midagi olema.

«Tulengi. Jalutasin veidi värske õhu käes. Ega mind keegi pole küsinud?»

«Pole keegi käinud ega küsinud. Aga tule nüüd ometi koju, näed isegi, missugune ilm on. Oled nagu lumememm. Sajab ja hakkab vist tuiskamägi...»

Alles pärast Liisa ütlemist märkas Einar, et ta soni ja mantel olid lumest valgeks muutunud. Ta raputas mütsi puhtaks, Liisa rapsis kindaga lume mantlilt maha ja nad astusid majja.

Ta ei maganud sellel ööl peaaegu sugugi. Kuulatas iga krõpsu ukse taga. Avas akna ja proovis, kuidas see lahti käis. Vaatas aknast välja ja arvas, et aknast on käkitegu alla hüpata ja põgeneda. Kuid kuhu, selle üle ta ei mõelnud. Alles enne hommikut heitis ta täies riietuses voodisse ja vajus poolunne, mis oli täis viirastuslikke nägemusi. Teda aeti taga, ta põgenes jälitajate eest, kuni viimaks tabati. Hirmukarjatusega ta lõpuks ärkas.

Oli juba hommik.

Teda ei tuldud siiski sel ööl tabama. Võib-olla ei jõutud prokuratuuris tema vahistamise suhtes kokkuleppele? Kamar jäi vaidluses Veltblumiga peale? Vaevalt võib seda uskuda. Parimal juhul läheb vormistamise peale tänane päev ja see tuleb sajabrotsendiliselt ära kasutada.

Einar hakkas palavikuliselt tegutsema. Ta viis komisjonikaupluse oma ülikonna, suvemantli ja kingad. Siin kuulis ta oma hämmastuseks, et asjade eest ei saa raha enne, kui need on müüdüd. Nii kaua oli aga võimatu oodata. Einar tahtis jalamaid raha saada.

Õnneks juhtus siinsamas olema keegi vaikne ja viisakas mees, kes juttu pealt kuulis. Ta viis Einari kõrvale, vaatas asjad üle ja ostis ära. Ülikonna eest, mille Einar oli ostnud 130 rublaga, sai ta pika kauplemise peale 80 rubla. Kingad ja suvemantel läksid poole hinna eest.

Kokku oli nüüd veidi üle saja viiekümne rubla. Sellest oli vähe. Raha oli vaja mitte ainult kohalejõudmiseks, vaid ka mõne aja äraelamiseks. Ta vaatas kodus kõik oma asjad üle. Mööbli müümine ärataks kahtlust. Pidi ta ju põgenema nii, et keegi midagi ei märkaks. Eriti aga naaber Volodja. Ta ei mõistaks Einarit, võiks hakata isegi takistama, kui teada saaks. Einaril polnudki enam midagi müüa. Vana kolu eest ei saa ju midagi. Kaks vana tekki. Mida nende eest ikka saad! Einar vaatas kella. Ei, seda riistapuud läheb elus alati vaja. Seda ta ära ei müü.

Kuid Einaril oli kiire, väga kiire. Kes teab, kui palju talle veel aega on antud. Ta keeras ühe teki paberisse, et kauplusse viia. Või seal ukse juures mõnele ära müüa. Viimane on küll tõenäolisem. Teki eest ta palju ei saa, hädakorral kümme-viisteist rubla, mitte rohkem. Aga ära kulub seegi. Teine tekk tuleb kaasa võtta. Einar vaatas veel ringi. Raadio? Vana logu, ei selle tühjaga maksa jännata.

Einar tõmbas mantli selga ja läks tekki realiseerima.

* * *

Raha on veel vaja. Kas või sada rublagi. Siis esialgu jätkuks. Aga kust võtta? Onult? Täiesti võimatu. Läheb ta küsima nii suurt summat, peab onu teda ogaraks. Või tekib tal otsekohe kahtlus.

Kuid maad võib siiski minna kuulama.

Kolmandale korrusele tõustes nägi ta, et trepikojast rõdule viiv uks on paakil, ja kuulis klopitsa plaksakuid. Onunaine Vaike oli ametis vaiba kloppimisega. Einar astus rõdule ja teretas vaikselt.

Siis haaras ta Vaike käest klopitsa.

«Oodake, las ma annan ka paar vopsu!»

Vaike võttis kloppimise riistapuu Einari käest ära ja ütles:

«Ei ole vaja, Einar, mul see töö juba läbi. Tõsta parem vaip sinna nõõrile tuulduma... Vaat nii. Ja nüüd astu sisse. Uks on lahti, sinu ema on ka seal, kui ta vahepeal pole ära läinud. Ma tulen ka varsti, käin korra pööningul ära, vaatan, kuidas pesu kuivab.»

Einar astus esikusse. Ukse tagant oli kuulda ema Silvia ja onu Villemi ärritatud hääli. Einar jäi nõutult seisma. Edasi astuda ei tahtnud, ära minna oli ka nagu imelik.

Kui ometi tädi Vaike kiiremini tuleks, temaga just-kui seltsim sisse astuda, mõtles Einar. Ta pidi tahes-tahtmata võõrast juttu salaja pealt kuulama. See ei meeldinud talle sugugi, aga midagi polnud teha.

«Sa vist pole tahtnud mind kunagi tõsiselt mõista,» kuulis ta ema Silvia erutatud häält.

Kes suudab mõista ema Silviat, mõtles Einar. Muidugi, kui onu Villem annaks talle iga kord nii palju raha, kui vaja läheb, noh, siis oleks mõistmine täielik. Einarile oli ema jutt vastumeelne. Miks ometi kasutavad inimesed nii sagedasti argumenti «sa ei mõista mind»?

Jutt ukse taga jäi vaiksemaks. Ent siis kostis onu Villemi hääl:

«Mispärast sa ei taha tööd teha? Ühiskonnale kasulikku tööd?»

Huvitav, mida ema Silvia sellele vastab. Einar nihkus uksele lähemale. Tükk aega valitses vaikus. Nähtavasti ei osanud ema vastust leida. Ent siis kostis ta hääl:

«See on sinu vana trumbikäik. Kuid ma võin sulle siiski vastata. Võin hakata tänavaid pühkima, aga ma võiksin teatud tingimustel saada ka kooli direktoriks. Kummal juhul ma teeksin sinu arvates ühiskonnale kasulikku tööd?»

Oli kuulda onu Villemi naeru.

«Keerutad, õde. Tead väga hästi, et iga vajalik töö on kasulik.»

«Võib olla, et ühiskonnale tõesti, minule aga mitte. Iga töö ei ole mulle kasulik. Kui mulle pakutakse tänavapühkija kohta, siis lubatagu mul selle eest pakkujaid tänada. Ma ei võta seda kohta vastu, sest see ei ole minu jaoks kasulik töö.»

«Ja missugust tööd pead sina enda jaoks kasulikuks?»

Nüüd oli kuulda ema Silvia mürgist naerukõrinat.

«Kas sa nüüd ise ei keeruta, vend? Tead väga hästi, et kasulik on niisugune töökoht, kus tööd on vähe ja raha palju.»

«Niisuguseid töökohti ei ole olemas.»

«Niisugused töökohad on olemas, aga kes neid minule annab,» salvas ema Silvia vastu.

Einar astus uksest kaugemale.

Läbi ukse kõlas ema Silvia kriiskamine:

«Sa pead mulle raha andma, sest mul on seda hädasti vaja!»

«Aga kui ma siiski ei anna?»

«No siis,» algas Silvia kähinal, «no siis ma käänan sulle niisuguse skandaali kokku, et sa ei tea, kuhu häbi pärast oma silmad panna.»

Villem vaikis. Nähtavasti hakkas teda süda vaevama. Einar mõtles juba sisse astuda ja ema Silviale taskus olev raha hammaste vahele visata, kuid sel hetkel oli jälle läbi ukse kuulda onu Villemi väsinud hää.

«Hea küll, õde,» lausus Villem. «Seekord võin sulle anda kümme rubla. Rohkem mul tõesti ei ole.»

«Valetad, vend, sinul ei või olla rahapuudust: oled koolidirektor...»

Onu Villemi hää kõlas piinatult:

«Jäta demagoogia, Silvia, ja kuula, mis ma sulle ütlen. Vaata, õde, olen tõepoolest koolidirektor. Ja minu palk on tõepoolest suurem kui ütleme tänavapühkija oma. Seda sa heidadki mulle ette. Aga ütle, õde, kes keelas sinul õppida, et saada õpetajaks, akadeemikuks, ministriks? Kes? Jah, kodanlikul ajal oli raske ülikooli läbi teha. Aga hiljem? Ma lõpetasin ülikooli juba elatanud mehena. Nüüd räägid, et mul on suur palk. Aga see ei ole nii suur, et suudaksin parasitte ülal pidada.»

Nüüd läks lamendiks lahti.

«Ah nii? Mina olen siis sinu arvates parasiit?» kriiskas ema Silvia. «Hästi! Ma ei taha sinuga tõesti enam ühtegi sõna rääkida. Lähen tänavale ja hüüan: vaa-dake, missuguses olukorras ma olen... Olen rahata ja

nälgin, mul pole kodus suutäit leiba, pean minema kerjama. Karjun kõigile, et olen Villem Raja, koolidirektori õde... Vaat just nii teengi!»

Niisuguse hüsteerilise kisa saatel tormas ema Silvia toast välja ja pörkas esikus Einariga kokku. Ootamatusest jäi ta keeletult seisma, unustades pühkida isegi pisaraid, mis kahe tumeda ojana ta silmist voolasid. Einar taipas, et see oli ripsmeilt jooksev tušš.

«Sina, Einar?! Mis sina siit otsid?» sai ta viimaks sõna suust.

«Tulin onule külla... Käin siin viimasel ajal sageli,» vastas Einar ja kahetses kohe: milleks see viimane lause. Ei käi ta siin ju kuigi sageli...

«Või nii, et külla tulid? Valetad, poiss, külla sa küll ei tulnud. Raha tulid välja pressima, vaat mis. Aga onul raha ei ole.»

«Ei, ema, ma ei tulnud raha saama. Mul ei ole raha vaja.»

«Ah nii? Sul on siis raha. Kuule, laena siis mulle!» Einar ohkas, võttis rahatasku ja küsis:

«Kui palju?»

«Sinu onu pakkus mulle kümme rubla, aga sellest on mulle vähe. Sina võiksid mulle jumala eest siiski rohkem pakkuda.»

Einar ulatas emale viiskümmend rubla ja küsis: «Kas sellest aitab?»

«Oh... jah, Einar. Aitab küll... Aitäh, Einar!»

Emal Silvial näis äraminekuga kiire olevat. Suure kiiruga seadis ta esikus rippuva peegli ees oma silmnäo korda, ajas mantli selga ja tormas uksest välja.

Einar astus tупpa.

Onu Villem istus tugitoolis ja näis millegi üle mõtlevat. Kuulnud Einari samme, tõstis Villem pea üles. Einar nägi, et onu nägu oli ärritusest punaselaiguline.

«Tere, onu!»

«Tere, Einar, istu!»

Einar istus ja mõistis, et rahalaenamise aktsioon on lõplikult nurjunud. Onu Villem pühkis taskurätiga oma silmanurki.

«Sa vist kuulsid meie juttu pealt?»

«Jah, veidi kuulsin. Mul on häbi...»

Onu Villem naeratas virilalt.

«Mis üle sinul peaks häbi olema? Ta ju minu õde. Ja ma tean, missugune ta on. Parem jutusta, kuidas elad, sest sinu elupäevad pole kuuldavasti ka mitte kerged...»

«Onu, ma kardan hirmsasti vanglat. Nagu oma surma!»

«Kuurort see igatahes ei ole, kuid ka surmaga ei maksa, Einar, vanglat võrrelda. Kahjuks on neid asutusi ikka veel vaja, sest mitte kõik inimesed ei mõtle alati oma tegude tagajärgede. Minu kadunud ema, sinu vanaema Maali, keda sa vist natuke mäletad, oli pärit Viljandimaalt Imaverest. Tema armastas korrata oma kodukandi vanasõna, mis kõlas nii: ega kelk soo peale jää. Äraseletatult tähendab see seda, et iga inimene saab oma teo eest teo-väärilise tasu, igaüks vastutab oma tegude eest, ükskõik mida ta siis korda saadab — head või halba. Inimese saatatus on nagu kelk, mis nõõri otsas vedajale truult järele jookseb. Aga kõigele sellele, Einar, oleksid pidanud varem mõtlema.»

Einar palus suitsetamise luba. Ta süütas sigareti ja hakkas ahnelt suitsu tõmbama.

«Jah, miks ma varem pole seda arvestanud? Ma küsin endalt sedasama. Aga vastata ei oska.»

«Hea küll, Einar, ma mõistan, et sellele küsimusele on väga raske vastata. Ja kui oskaksidki praegu vastata, siis ei muudaks see midagi. Ainult et endal oleks selgem ja tulevikus ei kordaks vana viga... Mis jääb sul üle, Einar? Ainult üks tee: mehiselt elule silma vaadata ja võtta kõik vastu...»

* * *

Kui Einar ettevaatlikult ja igale poole piiludes koju läks, silmas ta enda ees naist. Temas oli midagi tuttavat. Laterna alla jõudes pööras naisterahvas ringi ja jäi seisma.

«Elsa!» hüüdis Einar.

«Jah, Einar, see olen mina. Ootan sind siin juba kaks tundi. Jumal tänatud, et su kätte sain. Tahan sinuga tähtsa asja pärast rääkida, väga tähtsa asja pärast...»

Nad astusid pimedasse trepikotta. Einar jäi seisma ja kuulatas. Siis lülitas sisse valguse. Kõik oli vaikne. Ka tuppaa pääsesid nad märkamatuult. Einar süütas väikese öölambi, võttis sõnagi lausumata Elsal mantli seljast ja asetab toolileenile. Seda tegi ta ka oma mantliga. Siis istusid nad mõlemad vaikides hämaras toas. Minut läks minuti järel, mõlemad jäid aga tummaks.

Lõpuks pöördus Einar Elsa poole. Naine oli kummargil ja hoidis taskurätikut näo ees. Kas Elsa nutab? Miski murdus Einari hinges. Ta sööstis Elsa juurde, haaras ta käe, tõstis naise püsti ja hakkas tema nägu, silmi, laupa suudlema. Elsa juuksed lõhnasid tuttavat, ainult Elsale omaselt.

«Ei ole vaja, Einar. Palun istume rahulikult ja räägime.»

Einar istus.

«Ma tulin sinu juurde mitte enda, vaid sinu pärast.»

«Kuidas seda mõista?»

Elsa tahtis midagi öelda, kuid ta huuled võbisesid ja ta ei saanud sõna suust. Alles mõne aja pärast küsis ta kähiseva häälega:

«Sa tahad põgeneda?»

Einar tardus. Kust võis Elsa seda teada? Kust? Hirmunult vahtis ta naist, kes istus tema ees ja uuris teda. Kust võis Elsa seda teada? Kui onu Villem oleks pärast tänast vestlust tulnud niisugusele mõttele, oleks see olnud kuidagi mõistetav. Aga Elsa? Kes võis talle seda öelda?

«Kes on sulle sellest rääkinud?»

«Einar, ma küsin sinu käest tõsiselt: on see õige, et sa tahad põgeneda? On see nii või ei ole? Ütle, Einar! Vannu mulle, et sa ei kavatse põgeneda!»

«Ja kui kavatsengi, mis sellest?» vastas Einar juba veidi toibunult.

«Ooh, Einar,» ohkas Elsa. «Ära tee nalja. Põgenemine on võrdne enesetapmisega. Kas sa ei mõista, et tulingi selleks, Einar, et sind tagasi hoida sammu eest, mis võib sulle maksta elu. Einar, ma ju armastan sind! Armastan sind, Einar!»

Kõik oli äkki nii kummaline... Einar ei mõistnud, sünnib see ilmsi või näeb ta und. Elsa tulek... See naine, keda ta juba südametute hulka arvas, tuleb teda

päästma tõesti viimasel tunnil. Ja ta teab Einari kõige salajasematest plaanidest. Kust ta seda teab?

Einar sai kuidagi oma hämmeldusest jagu ja haaras uuesti Elsa käed. Pehme öölambi valguses nägi ta nüüd selgesti Elsa nägu, ta sirget nina, täidlasti voolitud huuli ja silmi, mis Einarit alati erutasid. Täna virvendas neis piin ja valu. Einar vaatas hämmastunult kahte väikest, nagu pliiaitsiga tõmmatud kurdu nina juures. Ja tal hakkas lõpmatult hea meel selle üle, et Elsa oli talle raskel hetkel appi rutanud. Vaiksel kummardus ta Elsa kohale ja suudles tema külmi huuli. Seekord tundis ta vastusuudlust.

«Aga nüüd istu rahulikult, Einar, ja jutusta mulle kõigest, mis vahepeal on juhtunud. Jutustad?»

«Jutustan, Elsa, jutustan. Aga ütle, kust said sa teada, et kavatsen põgeneda? Kes sulle ütles? Või nägid sa unes?»

Ei, Elsale pole keegi öelnud. Ja ka unes pole ta midagi näinud. Aga miskipärast on ta veendunud, et Einar mõtleb teha kõige rumalama ja kõige saatuslikuma sammu oma elus. Sest miks müüs Einar ära oma ülikonna? Ja muud asjad?

Einar tõusis kohkunult püsti. Kust võis Elsa seda teada? Kas teda jälitatakse? Liisa? Märkas ta siis ja lobises teistele? Vaata, kus vanainimesel nina! Ometi ajas Einar asju nii salaja, et ükski ei võinud seda näha. Kuid oli sellega kuidas oli, Einar jutustas Elsale kõik. Ka selle, et ta oli otsustanud tõepoolest põgeneda...

* * *

«... nüüd tead sa ka seda, Elsa, et armastan sind endiselt. Sa ootasid mind samuti nagu mina sind, ehkki kumbki ei tahtnud seda endale tunnistada. Inimesed solvuvad kergesti, lepivad aga väga raskesti. Sa ütlesid mulle: mine ära, ma ei taha enam joodikuga elada. Nii ütlesid sina, ja kõik, mis sa ütlesid, oli õige. Kuid mina solvusin. Sa ütlesid, et sa ei ole tähele pannud minu püüet ennast parandada. Siin sa muidugi eksisid. Mina aga solvusin veelgi enam. Siis ma mõtlesingi, et ma ei lepi sinuga enam kunagi ära. Aga nüüd ma näen, et eksisin...»

«Rumalake,» silitas Elsa heldinult Einari pead, «ega sa ometi uuesti solvu? Mulle näib praegu, et sa oled väike laps. Kiusakas poisike! Ooh, Einar, ma ei ole tahtnud sind solvata, vaid aru pähe panna. Eks ole nii?»

«Küllap vist on.»

«Einar, jätame selle jutu. Ütle parem, et oled nüüd oma hullumeelsest põgenemisplaanist loobunud. Ütle!»

«Ja mida ma hakkan siin tegema?»

«Mida kõik teevad.»

«Kõik? Kõik teevad tööd, mina aga lähen vanglasse...»

«Ooh, Einar, vanglasse minnakse ja sealt tullakse jälle välja.»

«Sul on kerge rääkida, sest sina ei lähe.»

«Mul ei ole kerge rääkida.»

Elsal oli tõepoolest raske rääkida, sest ta tundis kuidagi imeselgesti, missugune oht ripub Einari kohal. Kuidas aga veenda Einarit, et ta loobuks põgenemisideest? Missuguseid argumente kasutada? Need küsimused vaevasid teda ja ta otsis neile lahendust.

Nad istusid vaikides. Einar suitsetas sigareti sigareti järel ja maadles oma raskete mõtetega. Tuba oli hämar ja soe. Kui hea siin oleks olla, kui poleks raskeid mõtteid. Elsale meenus aeg, kui ta Einariga alles kurameeris. Siis oli see tuba kõle ja isegi räpane. Polnud korralikku mööblitki.

Einar tõusis ja avas akna, sest tuba oli täis suitsetatud. Külma õhujuga tuli aknast sisse ja lõi vastu jalgu.

«Elsa, kui tore, et sa tulid. Aitad mul põgeneda.»

«Hull oled. Kust sa võtad, et mina aitan sul põgeneda?»

«Aitad küll. Annad mulle kakssada rubla. Mul endal on sada. Selle rahaga jõuan lennukiga vabalt kohale, jääb veel ülegi.»

«Ei, Einar, sa võid mind maha lüüa, aga mina pole sinuga nõus. Mitte iialgi. Mida sa põgenemisega saavutad?»

«Pääsen vanglamüüride vahelt!»

«Ja kui sind seal kinni nabitakse?»

«Siis saan muidugi kahekordselt. Aga mind ei võeta

kinni. Ma sõidan ju ise sinna, kuhu mind nagunii saadetakse. Mis mõte on mind seal kinni nabida? Siia tuua ja jälle uuesti tagasi saata?»

«Kuhu sa mõtled siis põgeneda?»

«Sahhalini saarele või Magadani. Kõige kaugemale. Sinna, kuhu kurjategija peab minema. Lähen vabatahtlikult, viieks või kuueks aastaks. Ega mulle rohkem ikka mõisteta!»

«Sinu mõtted, Einar, on vildakad. Sinu teguviis ei ole aus.»

«Ei ole aus? Jäta, Elsa, niisugune jutt. Kas see on siis ausam, kui lähen türmi, trellide taha kõdunema? Ei, Elsa, ära räägi aususest. Ütle parem, kuidas saaksin minema.»

«Ooh, Einar, kui sa ei osanud ennast õigel ajal hoida, siis leia vähemalt mehisust saatusele silma vaadata. Ära ole argpüks, Einar!»

Einar tõusis üles ja sulges akna. Siis istus ta Elsa kõrvale, võttis naise käe oma pihku ja ütles:

«Võib-olla ei ole ma mehine, aga argpüks ka mitte. Ei ole. Kuid ma ei kannata välja häbi olla vang... seda lõpmatut häbi.»

«Kui nii, siis oled ikkagi argpüks!»

«Mina?»

«Jah, sina!»

«Ja seda ütled mulle sina?»

«Ütlen, Einar, ütlen. See häbi, millest räägid, on valehäbi, Einar. Kui inimene on libastunud, siis peab ta kõigepealt aus olema. Iseenda ja teiste vastu. Siis on ta ka mehine ja julge. Häbi aga jäägu kus seda ja teist. Ooh, Einar, argpüks olla on palju suurem häbi kui ausalt ja mehiselt oma teo eest karistus vastu võtta. Sa vist ei mõista seda?»

«Mõistan, Elsa. Aga ma ei saa lahti oma hirmust häbi ees.»

«Pead saama, kui sa mees oled.»

Einar tõusis ja hakkas mööda tuba sammuma. Sigaret muutus sigareti järel tuhaks... Inimene peab kõigepealt aus olema. Ah, kurat, küll on raske siin maailmas aus olla! Ei ole vist küll midagi raskemat. Ta süütas uue sigareti. Aga mis tähendab olla aus? See tähendab olla aus kõigepealt iseenda vastu. Kas ta on

olnud iseenda vastu aus? Ei ole. Kui palju on ta eius teinud niisugust, mille kohta teadis juba ette, et see pole aus. Aga nii oli Einarile kasulik. Ja südametunustus, mis teinekord häält tõstis, sai tugeva jalahoobi. Nagu koer, kes sulle truult silma vaatab. Kui oled aus, oled ka mehine. Elsal on õigus, kurat võtaks. Olen tõesti argpüks, vilets argpüks...

Einar tõmbas käed rusikasse ja surus suitsukoni vihaselt tuhatoosi. Ei, argpüks ta ei taha olla, kurat võtaks. Parem juba nõör kaela... Ta tahab oma argusest ja hirmust lahti saada...

Ta istus Elsa kõrvale.

«Elsa, oled ka seekord minu päästeingel.»

Elsa jäi hämmastunult Einari otsa vaatama, sest öeldu tuli talle ootamatusena. Siis naine naeratas.

«Aga sina tahad seda päästeinglit kuhugi Sahhalini saarele viia.»

«Sa oleksid ka seal mu päästeingliks.»

«Ei, Einar, siis oleks seal kaks argpüks, kes on kõik segi ajanud — häbi ja aususe, mehisuse ja arguse...»

«Missugune oleks siis sinu programm, Elsa, minu seaduslik naine?»

Elsa naeratas, sest Einari hääletoonis oli uus kõla. Ja ka Elsa juttu tungis temale endale märkamatuult see uus helin.

«Minu programm on lihtne: sa ei lähe kusagile. Sina räägid häbist. Ma ei vaidle sulle vastu. Inimesel võib ja peabki häbi olema, kui ta on millegi halvaga hakkama saanud... Kel pole häbitunnet, see on invaliid. Eks ole, Einar, niisuguseid häbitundeta inimesi — invaliide — on meil olemas. See on hea, et sa tunnend häbi, aga sellest ülesaamise viis pole sul õige. Sa ei pea mitte põgenema, vaid aus ja mehine olema. Mõistad sa mind, Einar?»

«Räägi edasi, Elsa!»

* * *

Nad sammusid läbi öise linna Elsa poole. Oli mõni kraad külma ja tuiskas natuke. Einar oli rahulik. Ainult ta mõtted uitasid ringi, tulid aga jälle vana

juurde tagasi. Kõik oli õige, millest Elsa rääkis. Einar pidi imestama, kust on see väike naine õppinud segi-paisatud elulõimi nii vaikselt vuravale loogikavärtnale kerima? Ta otsustas Elsa juurde tagasi minna... Aitab! Tal oli sellisest vintsklemisest kõrini. Jah, aga kui tuleb...? Tulgu, ta läheb mehiselt kõigele vastu, sest inimene peab kõigepealt aus olema. Kes on aus, see on ka mehine.

Ja ometi hüppas Einar selsamal ööl välja Elsa aknast. Kiirabi viis ta haiglasse.

Neljateistkümnes peatükk

Villem Rada sai kirja Austraaliast. Vend Johannes kirjutas, et sel suvel kavatses külastada kodumaad. Ta lugenud ajalehtedest, et Venemaal olevat tunda uusi tuuli, mis seda kummalist maad mõnel määral lähendab Lääne maailmale. Sellepärast tema, Austraalia bisnesmen, julgeb ka oma kodumaad vaatama tulla.

Johannes Rada lahkus kodumaalt kakskümmend kaheksa aastat tagasi, täpsemalt — 1936. aastal. Siis oli ta kolmekümne-aastane, kaks aastat Villemist vanem. Villem mäletab seda aega väga hästi. Võibolla liigagi hästi. Mingi ängistustunne tõuseb kusagilt sisimast ja surub hingamise kitsamaks... Tohoh, imestab Villem, kas siis kakskümmend kaheksa aastat ka midagi ei maksa?

Vend Johannes lahkus kodumaalt ja viis endaga kaasa Friida. Jah, ta viis Friida kaasa!

Ei tea, kuidas ta nüüd välja näeb, mõtles Villem ja katsus endale Friida kuju silme ette manada. See aga ei õnnestunud kuidagi.

Villem muigas kibedalt.

Kuigi tal vennaga püsis kirjavahetus, mis sageli mitmeks aastaks katkes, ei ole Johannes nende aastate jooksul saatnud ühtki fotot ei endast ega Friidast. Võibolla tegi ta seda teadlikult, liikus Villemi mõte teistele radadele.

Juba noorest peast oli Johannes jõhkard ja robustne inimene. Niisugune just passiski Austraaliasse minejaks! Bisnesmen! Lambapügaja! Kui tal on, nagu ta juba varem oli kelkivalt kirjutanud, poolteist tuhat lammast ja kolm töölist, siis on ta muidugi bisnesmen. Meie mõõdupuu järgi külakapitalist. Ah jaa, oma farmist ja lambakarjast saatis John (Johannesest oli pärast Austraalia kodakondsusse vastuvõtmist John saanud) mitu

värvilist fotot. Muidugi, lambavill on Austraalias kuulus ja kullaauk, selle vastu oleks raske vaielda.

Niisiis, Villemi kapitalistist vend sõidab varsti oma kommunistist venda vaatama. Missugune tüüpiline olukord paljudele eestlastele!

Põnev kokkusaamine peaks sellest tulema, väga põnev! Seda enam, et vend tuleb koos Friidaga.

Kui vana võiks Friida praegu olla? Siis oli ta kahekümne kahene, praegu järelikult — viiskümmend. Tal on Johannesega kolm last, kaks poega ja pesamuna tütar. John (seekord tõesti täht-tähelt niisuguse nimega), Georg ja Isabelle. Kahekümne kolme aastane John olevat lõpetanud Sidney ülikooli ja töötavat nüüd samas linnas advokaadikontoris. Georg pidavat lambakasvatamiseks jääma ja isa farmi pärima. Isabelle tulevik on veel teadmata. Neljateistkümnepäevane tüdruk käib koolis ja abistab ema. Isabelle võetakse kodumaareisile kaasa.

...Jah, seekord oli ju nii, et Villemi ja Friida pulmapäevgi oli kindlaks määratud. Sügiseks. Villem pidi seks puhuks võtma isegi puhkuse. Ta töötas tol ajal monteerijana «Voltas», sai korralikku palka ja lootis, et abielu Friidaga, kes juba üle kahe aasta oli Villemi pruut, toob talle kindlasti õnne. Aga kaks kuud enne pulmi kadus Friida koos venna Johannesega ootamatult Austraaliasse! Ainult paar rida, mis maha jäi, tõendas Villemile, et kõik see, millele Villem nii kindel oli ja millele ta tahtis oma elu rajada, oli olnud ainult miraaž, mis hajus nagu vihuri poolt õhku tõstetud tolmu...

Nii. Kuidas siis nüüd? Kas haav, mis löödud kahekümmend kaheksa aastat tagasi, pole ikka veel kinni kasvanud? Peaks nagu olema. Aga siiski? Villem oli juba mitu päeva rahutu.

Mispärast siis seekordne kiri teda nõnda ärevaks ajas?

Ta oli ju varemgi vennalt kirju saanud, milles see kirjeldas oma elu pisut veidrast, inglisekeelses eesti keeles. Ja ometi pole ükski kiri teda nii erutanud nagu see praegune. Kas siis see kokkusaamise perspektiiv ongi see, mis teda ärevaks muudab? Vaevalt küll. Aga mis siis?

Villem muigas kibedalt oma rumala meeoleolu üle. Kui nüüd Vaike sellest teada saaks, mis ta ütleks? Solvaks tingimata, sest naised on eranditult kõik armukadedad.

Algul, kui kiri tuli, tekitas see mõlemas nagu väikese kohkumise, mida püüti varjata. Vaike oli Friida ja Villemi vahekorra teadlik. Kui ta kaks aastat pärast Johannese ja Friida ärasõitu Villemi naiseks sai, oli Villem talle rääkinud.

Villem armastas Vaiket, selles polnud mingit kahtlust. Kuid et ta oli enne teda armastanud Friida, selles polnud samuti mingit kahtlust. Seda aimas ka Vaike.

Muidugi võis talle nüüd kõik meenuda ja südame valutama panna. Esimene armastus võis ju nõnda suur ja võimas olla, et vermed veel nüüdki lahti kiskus ja valu tegi. Sest armastus, mis on kord südames, ei sure. Seda ei suuda isegi uus tundmus, mis on küll noor ja tugev, täielikult välja tõrjuda.

Vandenõu Johannese ja Friida vahel pidi valmima väga salajas, sest Villem ei pannud midagi tähele. Tema kindlus ja usaldus oli nähtavasti nii piiritu, et ta lihtsalt polnud suuteline midagi tähele panema. Oli ta küll tohman, et seda jõhkardit nii kindlalt usaldas. Johannes töötas sel ajal ühes metsatööstuse firmas meistrina. Napsivend ja seelikukütt, elas ta vanematest eraldi omaette väikeses poissmehekorteris. Villemi külastades oli vend alati väga lahke, iga kord oli napsipudel ja sakusment laual, kuigi see Villemile ei meeldinud. Kuid ta pidas lugu oma vanemast, energilisest vennast, kes oskas elust paremini läbi lüüa kui Villem. Siis ükskord oligi Johannes napsiklaasi taga öelnud, et vaadaku Villem ette, sest tema, Johannes, võivat kergesti Friida üle lüüa. Ja imelik, see oli öeldud nii, et Villemil isegi mingi uhkustunne rinnas tärkas. Et näed sa, missugune tore tüdruk on Friida, isegi vend Johannes on seda tähele pannud!

Missugune tohman võib olla armunud inimene?! Seda ei suuda keegi endale ette kujutada, seda peab ise üle elama.

Venna ütlemine näis toredata naljana ega riivanud kuidagi Villemit. Isegi Friida silmad, mis Villem mõnikord leidis Johannesel puhkavat, ei äratanud kahtlust.

Vanem vend on ikkagi vanem vend. Tal oli ju teisi naisi, seda Villem teadis ja sellepärast polnud ta südames mureraasugi Friida pärast. Pealegi olid nad juba pikemat aega patused ja seegi pidi midagi tähendama. Aga ometi!

Muidugi, nüüd, kakskümmend kaheksa aastat hiljem, on mõnigi asi selgem. Aga kõigele vaatamata jäi südamesse arm. Kuid see ei tohtinud segada kohtumisrõõmu. Ja Villem saatis vennale kirja, milles lubas teda kodumaal vastu võtta.

* * *

Einar istus pingile ja pani kepi siiasamasse seljatoe najale. Ta liigutas haiget jalga, tehes labaga paar kätteõpitud liigutust vasakule ja paremale. Ja-ah, pärast pooletunnist jalutust kangeks läinud. Peaks kohe koju minema ja enda selili panema. Seda ta teebki, enne vaid istub natuke siin kõrgete kahisevate kastanite all väikese purskkaevu ääres ja vaatab, kuidas väledad varblased ja flegmaatilised tuvid midagi liiva seest nokivad. Jah, siin on hea istuda. Linnud vaatavad küsivalt Einarile otsa... Ta kobab taskus ja leiabki paberisse keeratud saiaviilud. Einar viskab raasuke siia liivale ja seal algab otsekohe elav sagimine. Varblased on muidugi tuvidest väledamad, nad haaravad raase isegi õhust. Saia jätkub esialgu kõigile.

Siin on tööpoolest hea olla. On veidi lämbe. Ega ometi äikest ole oodata? Einar vaatab taevasse. Seal pole märgata midagi kahtlast. Ta jääb uuesti sagivaid linde vaatama. Varblased. Tuvid. Eemal jalutab must-rästas ja otsib midagi maast. Tema juba raasu pärast teiste hulka ei torma. Ta kõnnib asjalikult ja tõsiselt, tõstab kordamööda oma peenikesi jalgu, uurib iga kühmukest ja rohutuusti. Ja näe, nüüd ta napsaski midagi noka vahele ja tõusis kähku lendu. Varblased ei kõnni, vaid hüppavad kahel jalal, ise kogu aeg sirtsudes. Kergemeelsed linnukesed. Aga ometi kenad, hoiavad inimeste lähedusse. Tööpoolest, Einar pole veel kunagi varblast metsas näinud.

Keegi istus Einari kõrvale pingile. See ärritas teda. Kas siis pargis teist vaba pinki enam polegi? Ta pööras pea ja nägi tuttavat nägu.

«Ei tunne vist äragi?»

«Seever?»

«Tema ise.»

«Jalg terve?»

«Juba ammu. Aga sinul?»

«Näed, könkan ikka veel kepiga.»

«Nojah, sinu haigus on noorem.»

Vaikiti. Einarile tuli meelde tüli haiglas. Ootas, mida ütleb Seever.

«Mõne kuu pärast oled juba jalul.»

«Küllap vist.»

«Aga paistetab ta sul veel pool aastat. Tean omast käest...»

«Küllap vist... Käid töö?»

«Jah, ikka endisel kohal.»

«Aga täna?»

«Oh, võtsin puhkuse, ilus aeg. Kunas siis veel?»

Siis vaatas Seever korra ringi, tõmbas taskust pudeli ja ulatas Einarile.

«Säh, tee suu seks!»

Einar rüüpas paar lonksu.

«Miks nii vähe. Kulista veel!»

«Ei, aitab esialgu.»

Seever kulistas veerandliitrilise peaaegu põhjani.

«Vaata, Einar, mul on sulle küsimus.»

«Lase tulla.»

«Oied üks printsi-pi-aalne mees... Ja parteilanegi? Mis?»

«Mis see asjasse puutub?»

«Puutub küll, miks ta's ei puutu. Sest vaata, Einar, kui sa oled parteilane, siis lased mind kõverate juttude pärast kinni panna...»

«Mis lora see on! Kes siis jutu pärast kinni võtab?»

«Vaata, Stalini ajal võeti küll. Ma ise tean mitmeid mehi, kellel tuli viltu öeldud sõna pärast Siberis sidida. Aga mulle on see üks kama kõik...»

«Sul oli nagu küsimus?»

«Jah, oli. Vaata, Einar, kui sa ümber vaatad, siis on muidugi praegu kõik teisiti kui varem. Aga ütle

mulle, missugust kasu mina, Romuald Seever, sellest saan? Noh, ütle!»

«Ei mõista sind. Mispärast pead sina mingit kasu saama?»

«Näen kohe, et oled parteilane. Nemas kunagi ei mõista, mida üks lihtne mees räägib. Aga oota, ma räägin veel... Minule pole ju sellest mingit kasu, et elektrit tehakse nüüd viiskümmend korda rohkem kui vanasti või et põlevkivi kaevatakse sada korda enam... Minu palk ei ole sellest isegi mitte kahekordseks tõusnud...»

«Ah, seda sa mõtled...»

«Aga muidugi. Mis sa's arvad!»

Einari süda kargas täis. Jälle üks tüüp, kes kaebab elu üle ja igatseb endisi aegu tagasi. Eesti-Aja taoline. Ta tõusis üles.

«Kuule, mees, niisuguse lolli jutuga sõida otsekohe põrgu!»

Ja keppi tugevasti pihku haarates astus Einar mööda kõnniteed eemale. Tal oli hea meel, et suutis Seeverile vastu hakata. Varem oleks ta ükskõikseks jäänud.

Ent Seeverist oli raske lahti saada niisuguses väikeses linnas nagu Tallinn. Mõne päeva pärast oli mees jälle Kadriorus, istus Einari kõrvale ja ei teinud Einari varasemast ütlemisest mingit numbrit.

«Oled sinisel lehel?»

«Ei ole.»

«Kuidas sa siis elad?»

«Õhust ja armastusest.»

«No-noh!»

«Muidugi. Aga mis sina siis arvad?»

Romuald Seever ei pannud pilkamist pahaks, naeris ainult laialt. Ta tõmbas taskust paki «Priimat» ja ulatas Einarile. Kui suitsud põlesid, lausus ta:

«Küllap elad vanast rasvast. Haiglas ju rääkisid, et said varem prisket nodi. Sellest eladki.»

«Ja mis sinul sellest?»

«Ega olegi. Ma niisama. Aga kui sul vaja, võin aidata.»

«Mismoodi?»

«Laenan raha.»

«On sul seda palju?»

«Vaata, Einar,» nihkus Seever nüüd lähemale. «Olen

küll puhkusel, aga mida kurat sa niisama istud, käed perse all. Mul on seda energiat rohkem kui vaja. Oh ei, Seever pole niisugune mees. Tema ei oska niisama vedelda...»

«Nii et teed tööd?»

«Nojah, ühele individuaalile löön praegu plekkkatust peale. Aga sealt tuleb ju seda puru. Ikka kolm korda rohkem kui trustist. Ja ega ma ka varem pole maganud... Nii et kui tahad, võin laenata...»

«Kui palju?»

«Nii palju, kui vaja!»

«Tohoh, sul on siis oma pank?»

«Panka ei ole, aga raha on.»

«Tuhat rubla annad?»

Seever vaatas Einarile otsa ja puhkes naerma.

«Mis sa naerad?»

«Sulle pole ju nii palju vaja, niisama küsid. Eks ole?»

«Aga annad?»

«Noh, kurat, ega Romuald Seever pole sõnniku pealt korjatud. Kui on vaja, annan ka tuhat rubla...»

Einar jäi nüüd Seeverile tähelepanelikumalt otsa vaatama. Midagi selles mehes hakkas talle isegi meeldima. Vist tema tohutu energia ja tegutsemishimu. Ja nagu taibates Einari mõttekäiku, jätkas Seever:

«Nüüdne kord ei salli, et inimene kogu oma jõu välja paneks. Kui hakkad rohkem tegema, pannakse pahaks.»

«Ära lora, Seever. Nüüdne kord just tahabki, et inimene hästi tööd teeks, eks ole?»

«Ooh ei, poiss,» lõi Seever Einarile familiaarselt õlale. «Seitse tundi — jah, seda küll. Aga kui ma võin teha rohkem kui seitse tundi, mis siis? Varsti võib-olla lüheneb tööpäev veelgi. Tähendab, mulle jääb veel rohkem vaba aega... Mis ma sellega peale hakkakan?»

«Kas sa teatris ei käi?»

«Mida ma sealt otsin? Kuid ei, vahel käin ka, aastas paar korda. Mõnikord ka kinos, kui naine just piletid on võtnud. Aga tead sa, Einar, mis tunne on inimesel, kui ta käed kihelevad, aga tal ei lubata neid käiku lasta?»

Seever kõneles midagi, aga Einar jäi mõtlema. Mis mees ta õieti on? Kas ta pole nende hulgast, kelle halvad kavatsused on varjatud nagu kassi küüned? Nagu läbi udu kuulis ta Seeveri sõnu:

«... olen juba kolm suvilat valmis ehitanud ja maha müünud... Aga see on ju puhas konderbant...»

Ta ärkas mõtetest, kui mees oli juba läinud. Ei lasta täie jõuga vaesel mehel tööd teha! Einarile meenus varasem jutt onu Villemi juures, kus kõneldi sellest, et lastakse tööjõul kaduma minna. Millest onu siis rääkis? Ah jaa, pensionäridest, kellel on veel jaksu, aga kellel pole kasulik tööd teha. Ja vist ka inimestest, kelle energiat ja ettevõtlikkust meie ei oska veel täielikult ära kasutada. Jah, nendest oli siis juttu.

* * *

Einar elas nüüd Elsa pool. Siin oli avaram ja mugavam. Nüüd võis tihtilugu näha Kadriorus kaht meest. Üks lonkas tugevasti ja toetus kepile. Teine, esimesest palju väiksem, jooksis niisama ringi või kõndis lonkava mehe käest kinni hoides.

«Onu Einar, kastanitel on nagu küünlad otsas.»

«Nagu küünlad. Kuidas sa seda tähele panid?»

«Miks teistel puudel pole niisuguseid küünlaid?»

«Neil on teistsugused õied.»

«Kas küünlad on kastanite õied?»

«Õied, Urmas, õied.»

Elsa käis endiselt «Maratis». Ta oli kommunistliku töö brigaadi liige. Einar suhtus sellesse skeptiliselt ja õrritas naist.

«Mille poolest teie töö teiste omast erineb?»

«Ooh, Einar, jälle norid. Aga ma vastan siiski. Kõigepealt selle poolest, et meie kõik suhtume oma töösse teadlikult.»

«Ja milles see teadlikkus siis väljendub?»

«Arvad, et ei oska vastata?»

«Küllap teid õpetatakse ka õigesti vastama.»

«Einar, niisugused jutud mulle ei meeldi, sa tead seda. See on sinu vana kius, millest sa kuidagi lahti ei saa. Ikka vaja vastu rääkida. Seeverile räägid ühtpidi, minule teistpidi. Häbene, Einar!»

Einar naeris.

«Ära pahanda, kallis. Aga kujuta ette, et tuleb üks ameerika turist ja küsib: milles see teadlikkus väljendub? Nemad ju, nagu sa tead, on väga praktilised inimesed. Sa pead ju midagi vastama, eks ole?»

«Arvad, et nemad mõistavad seda? Kuid ma võin ju neile vastata. Ma ütlen: teadlikkus töö vastu väljendub selles, et me töötame ja ühtlasi õpime, et me vaatame kõigele peremehe silmaga... See on peamine. Ja sellepärast me ei kannata praaki, ei kannata lohakust ja ükskõiksust. Aitab niisugusest vastusest?»

«Aga kas ameeriklane ei arva, et see on paljas propaganda?»

«Tööviljakus on meil kolmkümmend protsenti suurem kui teistes brigaadides. Kas see ka midagi ei ütle?»

«Vaat see juba ütleb. Kuid kas see kolmkümmend protsenti pole mitte kondiauruga saadud, küsib ameeriklane.»

«Seda ei küsi ameeriklane, vaid sinu sõber Eesti-Aeg.»

«Eesti-Aeg on trellide taga ja ei saa küsida,» vastas Einar süngelt. «Ja teiseks pole ta kunagi minu sõber olnud. Ma mõistan küll. Sa tahad mind kangesti solvata... Kuid lase tulla — ma pole enam nii kartlik...»

«Ma ei tahtnud sind solvata. See niisama kemplemine...» lausus Elsa ja võttis arglikult Einari käe. Ta silmad olid paluvad ja Einari tärkav pahameel haihtus. Ta silmitses Elsa nägu ligidalt, nagu ta seda oli teinud juba tuhat korda. Kõik selles näos oli ilus ja meeldis Einarile, isegi vaevalt märgatavad tedretähekesed ninajuurel. Täidlaste, veidi avanenud huulte vahelt paistsid valged alumised hambad... Ta surus huuled naise huultele.

* * *

Einar käis iga päev jalutamas. Maikuupäevad polnud just soojad, öösiti langes elavhõbe alla nulli. Keskpäeval oli siiski mõnus kõndida pargis, mererannas või isegi Kloostrimetsas, kuhu Einar sõitis sageli koos Urmasega.

Ja imelik lugu! Einar oli oma südamerahu tagasi

saanud. Teda ei hirmutanud enam eelseisev kohtuprotsess. Võib-olla tuleb isegi vanglaleib ära maitsta. Varem sellele mõeldes kattis ta laupa hirmuhigi. Praegu aga on Einar sellest üle saanud. Raskete kannatuste hinnaga. On see mingi eluseadus? Et elukogemused tulevad kannatuste kaudu? Et inimene mehistub ja karastub kannatustes?

Kas ei olnud Elsa see, kes hakkas sisendama Einarisse usku elusse just siis, kui sellel olid ohtlikud keerd-sõlmed sees? Kust võtab see väike naine küll selle jõu, selle usu elusse? Pole ju ta enda elutee roosidega kaetud. Aga ometi oli tema see, kes ütles: vanglat ei maksa karta, sinna minnakse ja sealt tullakse jälle välja.

Sinna minnakse ja sealt tullakse jälle välja... Lootust ei tohi inimene kunagi kaotada... Kõigepealt peab inimene olema aus... Aus inimene on alati mehine... Kõverad teed viivad ikka sohu...

Ja muidugi, neid sõnu oli ta ka varem kuulnud. Ent kui Elsa unetutel öödel talle kõrva sosistas, siis oli sel nagu mingi uus tähendus. Talle hakkas paistma, et tema muserdatud elust võib pikapeale asjagi saada, et põgenemiskatse on mõttetu. Kohtu eest võid ju põgeneda, ka uuriija Kamara silmapiirilt on võimalik kaduda. Kuid kuhu on võimalik põgeneda iseenda, oma südametunnistuse eest?

Aga pidagem! Kus oli su südametunnistus siis, kui sa Kaiseri korraldusi, tema salajasi ülesandeid täitsid? Kas sa siis ei teadnud, et see, mis teed, on vastuolus seadusega, aususega, korralikkusega? Kas inimene, kes niisuguseid korraldusi täidab, pole samasugune kurjategija nagu seegi, kes neid korraldusi annab? Einaril pole enda õigustamiseks midagi öelda. Mitte kui midagi. Jah, olen süüdi. Olen samasugune kurjategija. Aga ometi tõrgub miski vastu. Miski, mis nagu ütleks, et ei tohi ka nii ränkkraskelt lüüa, sest vahepeal on mõndagi juhtunud. Mida? Ons Einari südametunnistus vahepeal karuunest ärganud. Jah, tõepoolest. Einar sattus ju uude olukorda, kus ta oli võimeline vaagima oma tegusid, eraldama head kurjast. Ta südametunnistus otsekui ärkas. Ja nüüd võttis ta selle uue südametunnistuse häält kuulda.

* * *

Einar jalutas jälle Kadriorus. Oli soe õhtu. Juba kipusid sääsed kallale. Ta vaatas kella. Kümne minuti pärast tuleb Elsa. Siis nad jalutavad kolmekesi ja lähivad koju.

Veel kuu aega ja ta võib tööle minna.

Aga kuhu? Kombinaati? Muidugi sinna, sest isoleerimistöök on niisugune, mida ta võib teha kinnisilmi. Ja poisid ootavad. Valter, Heino ja Mart. Nad on tublid, vaatamata kõigele. Et nad möödunud aastal, Einarile kõige rängemal ajal, selja pöörasid, selle on ta neile juba ammuilma andestanud. Või ei ole veel? Ei, on siiski. Sest süüdi selles polnud ju poisid, vaid Einar ise. Poisid mõistsid ta üle kohut ja neil oli õigus. Mida nad pidid siis tegema Einariga, selle allakäinud brigadiriga? Ja kuidas poisid tigestusid, kui kuulsid, et Einar läheb Elsast lahku.

Muidugi läheb ta kombinaati, sest seal on nüüd uus juhtkond. Pole enam Kaiserit ega Eesti-Aega. Pole enam ka Gustav Vaud. See kartis, et Kamar ta pokri pistab. Võib-olla Kamar tahtiski seda teha, aga jäi hiljaks. Gustav Vau ei õnnestunud ennast päästa. Vana-Kadrina viinavabriku lugu tuli siiski ilmsiks, ühel hommikul leiti Gustav Vau oma köögi põrandalt, gaasitoru otsa kinnitatud kummivoolik suus. Paberilehekesele oli ta kirjutanud, et käigu kõik kuradile. Gustav Vau jäi ka surmas poseerijaks.

Külmavärin raputas äkki Einarit. Sooh. Egas ta pole ometi haigeks jäänud?!

Sealt tulidki Elsa ja Urmas. Nad istusid pingile. Urmas aga ei taha istuda. Kargab püsti ja jookseb purskkaevu juurde tuvisid lähemalt vaatama. Seal kasvab palju kevadlilli: tulpe, piibelehti, siniselt helkivaid võõrasemasid.

«Einar, tahan sulle midagi öelda.»

«Jah,allis.»

«Käisin täna arsti juures.»

Einar jäi kohkunult Elsa otsa vaatama.

«Ja... mis ta... ütles?»

«Me saame lapse, Einar!»

Einar ei taibanud kohe. Lapse? Mis lapsest Elsa räägib? Siis puhkes ta naerma ja haaras Elsal käest kinni.

«Olen vist haigusest lolliks läinud,» naeris ta, «mitte ei taibanud, mis lapsest sa räägid.»

«Nüüd taipasid?»

«Jah, kulla Elsa, nüüd taipasin. On ta juba suur?»

«Ooh ei, Einar, kõigest kolmas kuu. Aga varsti tuleb temast tüdruk...»

«Miks tüdruk? Ma tahan poissi.»

«Meil Urmas juba on. Talle on öde vaja.»

Einar jäi nõusse. Meil on tõepoolest Urmas olemas. Ja talle on tingimata öde vaja. Siis võib jälle poiss tulla. Ja siis uuesti tüdruk.

Elsa naeris niisuguse asjaliku planeerimise üle, kuid Einar jäi tõsiseks. Temas on korruga tärganud mingi uus tundmus, mingi kaugel-kaugel kummaline mälestus. Kaugest lapsepõlvest.

Ta on juba suur poiss, nii aasta kuue-seitsmene, kui onu Villem ja tädi Vaike ta koos Andrusega, kes temast on aasta noorem, mereranda jalutama viivad. Onu Villem oli äsja sõjast tulnud ja kandis mundrit. Ta on jalutuskäigule kaasa võtnud võrdlemisi suure välikiikri ja Andrus ning Einar näevad esimest korda elus seda riistapuud. Neil lubatakse ka kiikrist merd vaadata. See on ime, mis laste mõistusse ei mahu. Kui kiiker juhatakse täpile kaugel merelagendikul, osutub see suureks ja ilusaks laevaks. Einar tunneb ennast võlurina, kes on suuteline kõike nägema, isegi olematuid asju, pruugib tal ainult kiikri otsa pöörata. Ja ta näeb seda, mida teised ei näe. Kuidagi ei taha ta kiikrit käest ära anda. Isegi töinama hakkab...

Sinna on palju aastaid tagasi ja praegu pole kiiker talle mingi imeasi. Kuid senini on meeles see vaimustav võluritunne, mis Einari hinge haaras tol kaugel-kaugel ajal.

Midagi niisugust tundis Einar ka praegu. Nagu oleks Elsa teade toleks lapsepõlve välikiikriks, mille abil ta näeb seda, mida teised ei näe. Ja see võluritundmus paisutab uhkusega ta rinda, annab niisugust jõudu, et issand hoidku!

«Mille üle sa mõtled, Einar?»

«Ühest lapsepõlvemälestusest.»

«Jutusta, Einar!»

Ja Einar jutustab oma lapsepõlveloo merest, väli-
kiikrist ja suurest laevast sinisel merel.

Kadriorg aga on kevadiselt ilus. Kastanite küünlad
helendavad roheluses. Linnud ehitavad endale pesa.
Nad mõtlevad samuti nagu inimesedki tulevikule.

1959—1967

Хуго Ангервакс
САЛАЗКИ НА БОЛОТЕ
На эстонском языке
Оформление: М. Юксине
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Priidel. Kunstiline toimetaja A. Jõers. Tehniline toimetaja M. Kalamäe. Korrektor A. Langsepp. Laduda antud 25. VI 1969. Trükkida antud 4. IX 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 15,0. Ting-trükipoognaid 12,60. Arvestuspoognaid 12,43. Trükiarv 24 000. MB-08416. Tellimise nr. 3893. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III. Hind 59 kop. 7—3—4